

Azərbaycan Respublikasının
Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına
Dövlət Dəstəyi Agentliyi

"Elm və Təhsildə İnkişaf" İctimai Birliyi

**SƏFƏVİ TARİXİNƏ DAİR
VENESİYA DÖVLƏT ARXİVİ VƏ
MARÇİANA MİLLİ KİTABXANASINDA
SAXLANILAN
SƏNƏDLƏRİN KATALOQU**

Bakı-2024

**Tərtibçi, transkripsiya,
italyancadan tərcümə,**

giriş və qeydlərin müəllifi:

Əhməd Quliyev

tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Layihə rəhbəri:

Sabit Quliyev

Rəyçilər:

Tofiq Nəcəfli

tarix elmləri doktoru, dosent

Fərəh Hüseyn

tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Mübariz Ağalarlı

tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Səfəvi tarixinə dair Venesiya Dövlət Arxivi və Marçiana Milli Kitabxanasında saxlanılan sənədlərin kataloqu.

Bakı: "OCAQ" Nəşriyyat-Poliqrafiya MMC, 2024, - 128 s.

Kataloq-topluda Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin tarixinə dair Venesiya Dövlət Arxivində və Venesiyada yerləşən Marçiana Milli Kitabxanasında saxlanılan 240 arxiv sənədi haqqında məlumat verilmiş və bir sıra arxiv sənədlərində tariximiz üçün əhəmiyyət kəsb edən hissələr transkripsiya və italyancadan tərcümə edilərək, hazırkı nəşrə daxil edilmişdir. Bu toplu Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə "Elm və Təhsildə İnkişaf" İctimai Birliyi tərəfindən həyata keçirilən "Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin tarixi ilə bağlı Venesiyanın arxiv və kitabxanalarında saxlanılan sənədlərin kataloqunun tərtib edilməsi və nəşri" layihəsi çərçivəsində çap edilmişdir. Layihənin əsas məqsədi Venesiyanın arxiv və kitabxanalarında saxlanılan materialların Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin tarixinin tədqiqi baxımından əhəmiyyəti ilə bağlı elmi ictimaiyyət arasında məlumatlılığın artırılmasıdır.

Kataloq tarixçilər, Səfəvilər dövlətinin tarixini öyrənən tələbələr, həmçinin geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Kataloqun məzmununda əks olunan bəzi fikir və mülahizələr Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin rəsmi mövqeyi ilə üst-üstə düşməyə bilər.

ISBN 978-9952-479-49-2

© Əhməd Quliyev, 2024

GİRİŞ

Arxiv “tarixin güzgüsü” hesab edilir. Azərbaycan tarixinin orta əsrlər dövrünün arxiv materialları əsasında araşdırılması tarix elminin qarşısında duran aktual məsələlərdən biridir.

Bu baxımdan orta əsrlər dövlətçilik tariximizin təntənəsi sayılan Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin tarixi üzrə xüsusilə Avropanın bir sıra arxivlərində saxlanılan müxtəlif sənəd və əlyazmaların üzə çıxarılması, tərcümə edilməsi, kataloqlaşdırılması və nəşri öz aktuallığını və zəruriliyini saxlamaqdadır.

Qərbi Avropa arxivləri içərisində Səfəvilər dövləti ilə bağlı arxiv sənədlərinin saxlanıldığı mühüm məxəzlərdən sayılan Venesiya Dövlət Arxivi və Venesiyada yerləşən Marçiana Milli Kitabxanasını xüsusilə qeyd etmək olar. Lakin həmin arxivlərin Səfəvi tarixinə dair ayrıca kataloqunun olmaması nəticəsində tariximizin həmin dövrünün tədqiqi ilə məşğul olmaq istəyən tədqiqatçılar çətinliklərlə üzləşirlər.

Digər tərəfdən, əlyazma materiallarının italyan dilində olması həmin dilə sahib olmayan tədqiqatçılarımızın onlardan istifadəsini qeyri-mümkün edir. Bütün bunlar tədqiqatçılarımızın Səfəvilər dövlətinin tarixini yerli qaynaqlarla bərabər, italyan mənbələrinin əsasında hərtərəfli şəkildə araşdırmalarına maneçilik törədir.

Venesiya Dövlət Arxivi (*Archivio di Stato di Venezia*) 1815-ci ildə təsis edilmişdir. Venesiya Dövlət Arxivinin uzunluğu 80 km - dən çox olan rəflərində saxlanılan arxiv sənədləri 800 fonda cəmləşmişdir. Azərbaycan Səfəvilər dövləti tarixi ilə bağlı sənədlər həmin arxivin müxtəlif fondlarında, o cümlədən *Collegio, Documenti Persia; Collegio, Esposizioni principi; Collegio, Relazione; Collegio, Risposte di Dentro; Senato, Dispacci ambasciatori Costantinopoli; Senato, Deliberazioni Costantinopoli; Consiglio*

di Dieci, Deliberazioni; Lettere e scritture turchesche; Cinque Savi alla Mercanzia və s. saxlanılır.

Bu fondlar içərisində Venesiya Kollegiyasına aid “Persiya¹ sənədləri” (*Documenti Persia*) adlı qovluğa Səfəvi hökmdarlarının Venesiya dojlarına ünvanladığı məktublar, həmin məktubların italyan dilinə tərcümələri və Venesiya hökumətinin Səfəvi şahlarına göndərdikləri bəzi məktubların italyan dilində olan ilkin (“qaralama”) versiyaları və digər sənədlər toplanmışdır. Səfəvi elçilərinin Venesiya Kollegiyasında qəbulu ilə bağlı məlumatlar Kollegiyaya aid olan “Hökmdarların təqdimatı” (*Esposizioni principi*) adlı sənəd toplularında öz əksini tapmışdır.

Səfəvilər dövləti ilə, xüsusilə Osmanlı-Səfəvi münasibətlərinə² dair nisbətən geniş məlumatlara Venesiyanın İstanbuldakı daimi səfirlərinin (baylo) müntəzəm şəkildə Venesiya Senatına göndərdikləri hesabatlarının yer aldığı “Konstantinopol səfirlərinin hesabatları” (*Dispacci ambasciatori Costantinopoli*) toplularını qeyd etmək lazımdır. Adətən, hesabatların toplusu kimi hər il üzrə tərtib olunan və italyanca “filça” (*filza*) adlanan toplularda tədqiqat mövzumuz baxımından, xüsusilə Osmanlı-Səfəvi müharibələrinin təsadüf etdiyi illər üzrə məlumatlar nisbətən çoxluq təşkil edir.

Səfəvilər dövlətinin paytaxtında Venesiya diplomatik nümayəndəsi olmadığı üçün İstanbuldakı Venesiya baylolarına Osmanlı imperiyasının Şərqdəki əzəli rəqibi haqqında mütəmadi olaraq geniş məlumat toplamaq və onları dövrü olaraq Venesiya Senatına göndərdikləri hesabatlara

¹ Venesiyalı müəlliflər dövrün digər Qərbi Avropa tarixçiləri kimi, antik müəlliflərin təsiri altında üzləri türk tayfaları nümayəndələrindən təşkil olunan qızılbaşlar tərəfindən qurulmuş Səfəvilər dövlətinin etnik və siyasi mənzərəsinin gerçəkliklərini nəzərə almadan, həmin ərazini “Persiya” adlandırırdılar.

² Səfəvi-Osmanlı münasibətləri və Səfəvilər dövlətinin xarici siyasəti ilə bağlı vətən tarixçilərinin tədqiqatları üçün bax: O.Ə. Əfəndiyev. *Azərbaycan Səfəvilər dövləti*. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2007; Ş.F. Fərzəlibəyli. *Azərbaycan və Osmanlı imperiyası (XV-XVI əsrlər)*. Bakı: Azərnəşr, 1995; Я.М. Махмудов. *Взаимоотношения государств Аккоюнлу и Сефевидов с западноевропейскими странами /II половина XV — начало XVII века/*. Баку: Издательство Бакинского университета, 1991; Ф. А. Гүсейн. *Османно-Сефевидская война 1578 - 1590 гг.: по материалам трудов османского летописца Ибрахима Рахмизаде*. Баку: “Нурлан”, 2005; Т.Н. Нəcəfli. *Azərbaycan Səfəvi dövlətinin xarici siyasəti (Türkiyə tarixşünaslığında)*. Bakı: “Turxan NPB”, 2020; M. Ağalarlı. *Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində (XV-XVI əsrlər)*. Bakı: “BİROL GROUP” MMC, 2024; A. Guliyev. “The Ottoman fortification of Ganja and provincial administration of Ganja-Qarabagh province in the late sixteenth century” // OTAM, Sayı: 39, Ankara, 2016, s.1-26.

(*dispacci*) daxil etmək tapşırıldı. Həmin hesabatlar Senata müntəzəm şəkildə, adətən həftəlik, bəzən isə ayda iki dəfə göndərilirdi.³

Buna görə də, Səfəvilər haqqında məlumat əldə etmək üçün Venesiya Respublikası, ilk növbədə, Osmanlı paytaxtında daimi nümayəndəsindən aldığı hesabatlara əsaslanırdı. Baylonun işi təkcə məlumatların toplanılması və ötürülməsi ilə məhdudlaşmırdı, əksər hallarda onlar səfəvilərlə bağlı xəbərləri təhlil etməyə və bütün müvafiq məlumatları sistemləşdirməyə də cəhd edirdilər.

Səfəvilərə aid məlumatlar “həssas” hesab edilirdi və bu xüsusiyyətinə görə, əksər hallarda ələ keçirildiyi təqdirdə məzmunun oxunmasını qeyri-mümkün etmək üçün baylo hesabatlarının bəzi hissələri şifrə ilə yazılırdı.

Venesiya bayloları Səfəvilər dövləti haqqında məlumatları müxtəlif mənbələrdən əldə edirdilər. Həmin məlumatlar çox vaxt birbaşa Osmanlı hökuməti mənbələrindən, o cümlədən Osmanlı Divanı (“Divan-ı Hümayun”) üzvlərindən, eləcə də aşağı rütbəli mülki və hərbi məmurlardan gəlirdi. Venesiya baylolarının timsalında diplomatiya ilə casusluq fəaliyyətləri bir-birilərini tamamlayırdı.

Osmanlı mülki və hərbi bürokratiyası daxilindəki müxtəlif mənbələrdən səfəvilərə dair məxfi məlumatların əldə edilməsində bayloların istifadə etdikləri vasitələr arasında dəbdəbəli hədiyyələrin verilməsi də var idi.

Son hadisələrlə bağlı məlumat mübadiləsi aparmaq üçün bayloların Osmanlı baş vəzirini ziyarət etməsi adi hal idi. Xüsusən də, Osmanlı-Səfəvi hərbi qarşıdurmaları zamanı qızılbaşlarla bağlı məsələlər təkcə baş vəzirlə deyil, Osmanlı dövlət idarəçiliyində mühüm rol oynayan digər yüksək vəzifəli məmurlarla, o cümlədən Kaptan-ı dərya⁴ və Sədarət kaymakamı⁵ ilə də görüşlərin əsas müzakirə mövzularından birini təşkil edirdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, baylo hesabatlarında Səfəvi-Osmanlı münasibətləri ilə bağlı yerli mənbələrdə rast gəlinməyən bəzi mühüm təfərrüatlar yer alır. Bununla belə, həmin hesabatlar ziddiyətli məqamlardan da xali deyildir. Bu səbəbdən, həmin hesabatlar mümkün olduğu qədər dövrün etibarlı yerli mənbələrinin verdiyi məlumatlarla müqayisəli şəkildə təhlil

³ Ahmad Guliyev. “Venice’s knowledge of the Qizilbaş – The importance of the role of the Venetian baili in intelligence – gathering on the Safavids”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 75: 1 (2022), p.80.

⁴ Osmanlı donanmasının baş admiralı.

⁵ Osmanlı baş vəzirinin hərbi yürüşlərdə iştirakı ilə bağlı və ya başqa səbəblərdən paytaxtda olmadığı müddətdə onun İstanbuldakı işlərini həyata keçirən vəkilinə “sədarət kaymakamı” deyilirdi.

edilməlidir. Nəşrə daxil edilmiş bəzi arxiv sənədləri və mənbələr 2023-cü ildə nəşr olunmuş monoqrafiyamızda⁶ elmi tədqiqata cəlb edilmişdir, yerdə qalan mənbələrdə öz əksini tapmış məlumatların elmi təhlili isə hazırlamaqda olduğumuz elmlər doktoru dissertasiyamızda veriləcəkdir.

“Konstantinopol qərarları” (*Deliberazioni Costantinopoli*) adlanan digər toplularda bəzi Səfəvi elçilərinin Venesiyadakı fəaliyyətləri ilə bağlı məlumatlara da rast gəlinir.

Venesiyada Səfəvi tacirlərinin fəaliyyətləri ilə bağlı bəzi məlumatlara *Cinque Savi alla Mercanzia*, *Savi all'eresia (Santo Ufficio)* adlı fondlarda saxlanılan sənədlərdə və venesiyalı ticarət vasitəçisi (broker) Zuane Zakranın “sövdələşmələr kitabı”nda (*Il libretto dei contratti turcheschi di Zuane Zacra sensale*) rast gəlinir.

Qeyd etmək lazımdır ki, “Persiya sənədləri” adlı sistemli şəkildə tərtib olunmuş toplu istisna olmaqla, Səfəvilər dövləti ilə bağlı məlumatlar kataloqlaşdırılmamış və müxtəlif fondlarda saxlanılan toplularda səpələnmiş və pərakəndə şəkildədir. Bu da heç şübhəsiz, həmin məlumatları aşkar etmək üçün xeyli vaxtın və əməyin sərf olunmasına gətirib çıxarır. XVI-XVII əsrlər Venesiya arxiv sənədlərinin digər bir cəhəti həmin əlyazma sənədlərinin dilinin müasir italyan ədəbi dilindən fərqlənən yerli “Veneto” dialektində (bəzən onu dil də adlandırırlar) tərtib olunması, sənədlərin mətnlərində latın və italyan dilində olan qısaltmalardan geniş şəkildə istifadə olunmasıdır.

Venesiyada yerləşən Marçiana Milli Kitabxanasının (*Biblioteca Nazionale Marciana*) əsası 1468-ci ildə Kardinal Bessarionun şəxsi kitabxanasına məxsus yunan və latın dilli əlyazmaları Venesiya Respublikasına bağışlaması ilə qoyulmuşdur. “Sansoviniana kitabxanası” və ya “San Marko kitabxanası” adı ilə də tanınan Marçiana Milli kitabxanasında 1 milyondan çox əsər saxlanılır. Həmin kitabxanada Səfəvi tarixi ilə bağlı italyan dilində olan əlyazma sənədləri kitabxananın başlıca olaraq VI, VII və XI kolleksiyalarında saxlanılır. Bura əsasən Venesiya Respublikasının İstanbuldakı baylolarının Osmanlı dövlətinin daxili vəziyyəti ilə bərabər, onun xarici siyasəti, xüsusilə Səfəvilər dövləti ilə münasibətləri haqqında Senata göndərdikləri müntəzəm hesabatlar və missiyaları başa çatdıqdan sonra Venesiya Kollegiyasına təqdim etdikləri geniş hesabatlar, Səfəvi sarayına göndərilmiş Venesiya elçilərinin hesabatları və s. daxildir. Səfəvi şahı I

⁶ Əhməd Quliyev. *Azərbaycan Səfəvi dövlətinin diplomatiya tarixi məsələləri Venesiya arxiv sənədlərində*. Bakı: “BİROL GROUP” MMC, 2023.

Süleymanın Venesiya doju II Domeniko Kontariniyə “türk və farsca yazılmış” (*scritta in Turco e persiano*) məktubunun venesiyalı mütərcim Pyetro Fortis tərəfindən tərcümə edilmiş mətni də həmin kitabxanada saxlanılır.

Bu kataloq Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə “Elm və Təhsildə İnkişaf” İctimai Birliyi tərəfindən həyata keçirilən “Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin tarixi ilə bağlı Venesiyanın arxiv və kitabxanalarında saxlanılan sənədlərin kataloqunun tərtib edilməsi və nəşri” layihəsi (KQ/E/52/2024) çərçivəsində çap edilmişdir. Nəşrin ərsəyə gəlməsində və ümumiyyətlə tariximizin təbliğində göstərdiyi dəstəyə görə QHT-lərə Dövlət Dəstəyi Agentliyinə öz təşəkkürümüzü bildiririk. Nəşrin hazırlanması zamanı verdikləri dəyərli tövsiyələrinə görə AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutunun “Azərbaycanın XV-XVIII əsrlər tarixi” şöbəsinin əməkdaşlarına, o cümlədən kataloqun rəyçilərinə öz minnətdarlığımızı bildiririk.

Layihə çərçivəsində 2019-2020-ci illərdə Venesiya Dövlət Arxivində və Marçiana Milli Kitabxanasında topladığımız italyan dilində olan arxiv materialları ilə bağlı kataloqun tərtib edilməsi və nəşri həyata keçirilmişdir. Kataloq-topluda Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin tarixinə dair Venesiya Dövlət Arxivində və Venesiyada yerləşən Marçiana Milli Kitabxanasında saxlanılan 240 arxiv sənədi haqqında məlumat verilmiş və bir sıra arxiv sənədlərində tariximiz üçün əhəmiyyət kəsb edən hissələr transkripsiya və italyancadan tərcümə edilərək, hazırki nəşrə daxil edilmişdir. Kitab Səfəvilər dövlətinin banisi I Şah İsmayılın vəfatının 500-cü ildönümü və onun xələfi I Şah Təhmasibin anadan olmasının 510-cu ildönümünə həsr olunur.

Gələcəkdə İtaliyanın digər arxivlərində (Florensiya, Neapol, Roma) həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan tədqiqatlarımız nəticəsində Səfəvilər dövlətinin tarixi ilə bağlı aşkar olunacaq materialların da kataloqunun tərtib olunması planlaşdırılmışdır.

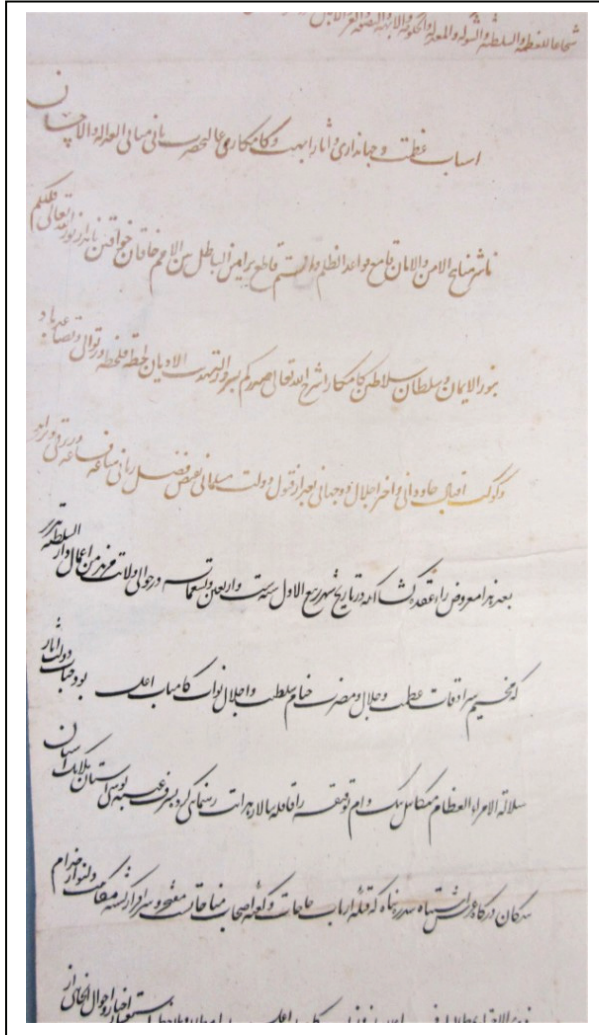
**VENESIYA
DÖVLƏT ARXIVİNDƏ
SƏFƏVİ TARİXİNƏ DAİR
SƏNƏDLƏR⁷**

⁷ ©Archivio di Stato di Venezia.

FONDUN ADI: “Collegio, Miscellanea documenti Algeri, Egitto, Marocco, Persia, Tripoli, Tunisi 2, Documenti Persia”

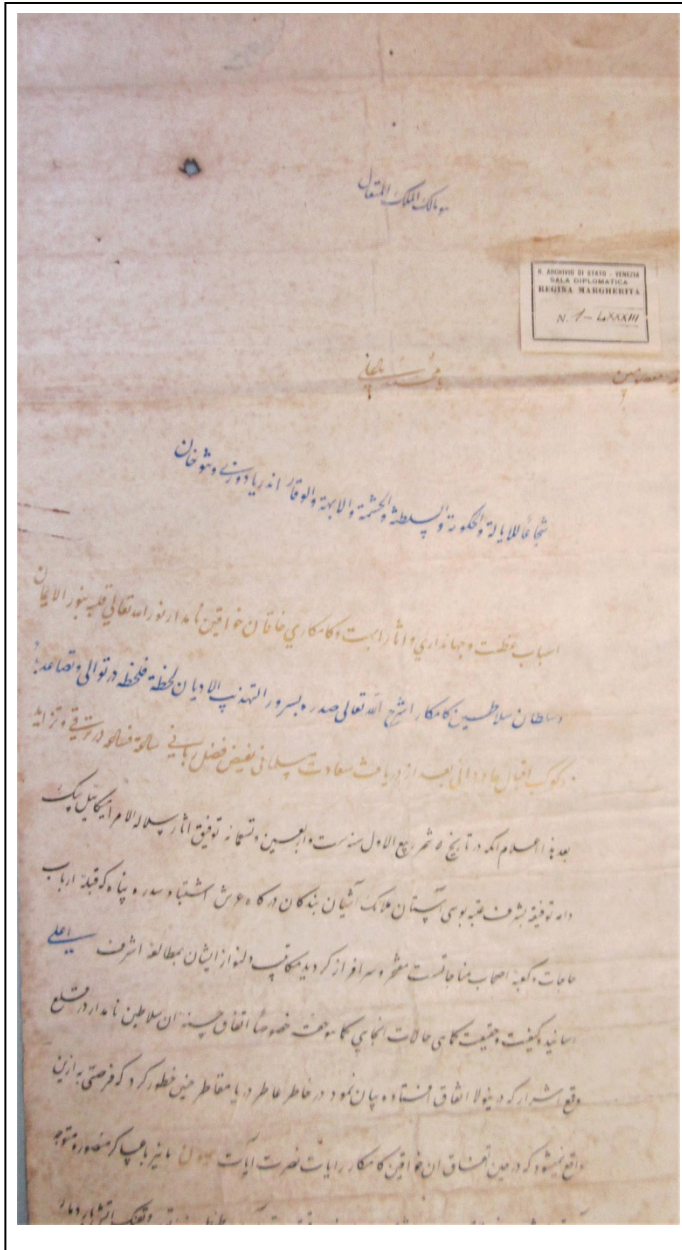
Doc. n. 1. Şâh Tahmâsp al Doge Andrea Gritti

I Şah Təhməsib və vəziri Qazi Cahan Qəzvini tərəfindən Venesiya doju⁸ Andrea Qrittiyə ünvanlanmış 1539-cu ilə aid cavab məktubları.

⁸ Doj latınca “dux” (duks) sözündən yaranmışdır və “başçı”, “hökmdar” mənasını verir. Venesiyada doj vəzifəsi 699-cu ildən tətbiq edilməyə başlamışdı. Doj öz vəzifəsinə ömürlük seçilirdi. Dojlar arasında ən uzun müddətə hakimiyyətdə (34 ildən çox) Françesko Foscari (1423-1457) olmuşdur.

Doc. n. 2. Şâh Tahmâsp al Doge Andrea Gritti

Doc. n. 5-6. 15 luglio 1600*5) Risposta a lettera dello sciâ 'Abbâs (Italiano-Copia)**6) Ottomano- Minuta di trad.*

I Şah Abbasın elçisi Sücəddin Əsəd bəyin 1600-cü ildə Venesiyaya gətirdiyi şahın məktubuna cavab olaraq, Venesiya hökumətinin italyanca göndərdiyi məktubun “qaralama” versiyası. Venesiya Senatı⁹ Səfəvi hökmdarlarına ünvanlanmış məktubları italyanca əsl ilə bərabər, Osmanlı türkcəsinə tərcümə variantları ilə birlikdə göndərirdi.

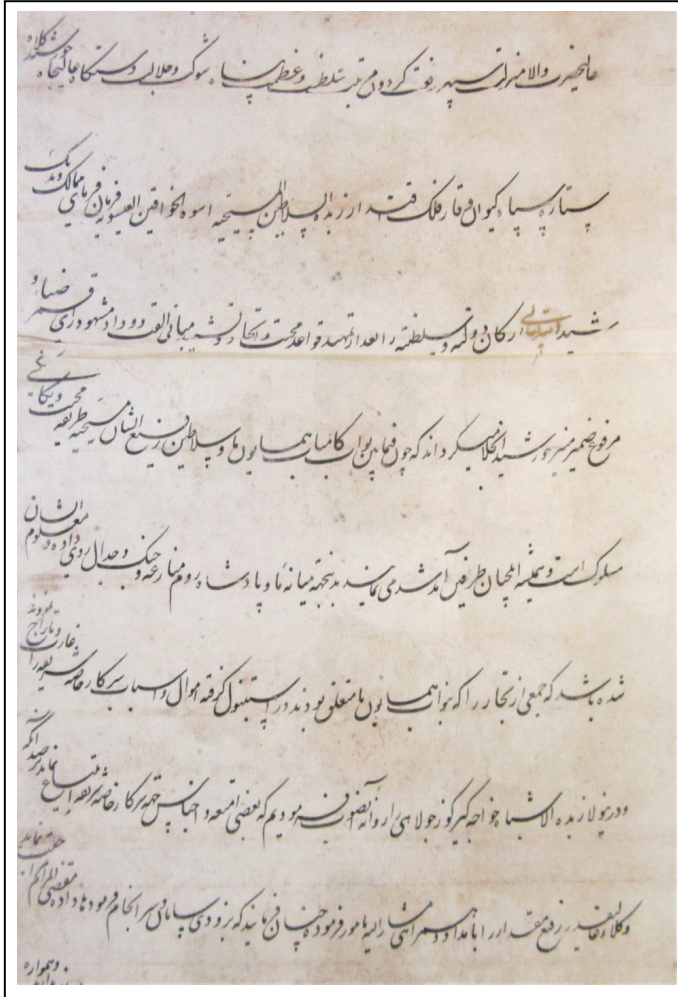
Doc. n. 7-8-9. (presentata 6 marzo 1603)*7) 'Abbâs, sciâ di Persia, al doge (Persiano); 8) Persiano-Copia;**9) Trad-Italiano.*

I Şah Abbasın elçisi Xoca Fəthi bəy vasitəsilə 1602-ci ildə Venesiya doju Marino Qrimaniyə göndərdiyi məktubun fars dilində əsl, surəti və italyan dilinə tərcüməsi. Fəthi bəy Səfəvi sarayından Venesiyaya göndərilmiş ən böyük və yaddaqalan missiyaya başçılıq etmişdi. I Şah Abbasın Venesiya dojuna ünvanlanmış məktubunu daşımaqla yanaşı, ona şahə məxsus olan 139 yük (tay) ipəyi satmaq tapşırılmışdı. Bundan əlavə, Fəthi bəy Venesiyada Səfəvi sarayı üçün lazım olan malları almalı idi.

⁹ “Böyük Şura” tərəfindən seçilən və tədqiq olunan dövrdə 120 üzvü olan ali qanunvericilik orqanı olan Venesiya Senatının (“Preqadı” də adlanırdı) səlahiyyətlərinə bir sıra məsələlərlə bərabər, elçilərin seçilməsi, onların vəzifələrinin müəyyən olunması və hesabatlarının dinlənilməsi də daxil idi.

Doc. n. 10-11-12-13. (presentata 16 gennaio 1608 m.v.¹⁰ = 1609)
 10) Lo sciâ 'Abbâs al doge (persiano); 11) Camicia; 12) Persiano-Copia;
 13) Italiano – Trad.

I Şah Abbasın elçisi Xoca Kirakos (Kirkuz) vasitəsilə Venesiya doju Leonardo Donaya göndərdiyi məktubun fars dilində əsl, surəti və italyan dilinə tərcüməsi.

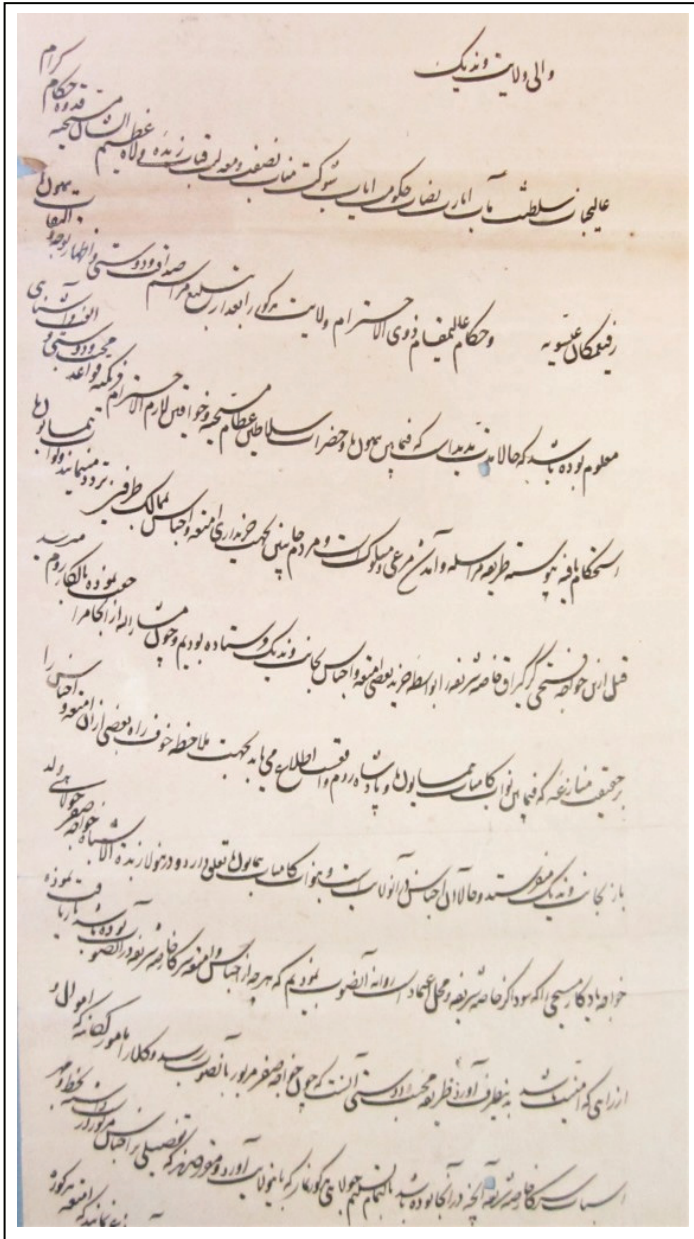

¹⁰ "More Veneto" (qısa şəkildə m.v.) hərfən "Venesiya adətinə görə" mənasındadır. 1797-ci ildə süqutuna qədər Venesiya Respublikasında istifadə edilən təqvimdə mart ilin ilk ayı hesab edilirdi və bu qədim Roma təqviminə uyğun idi. Bunun nəticəsində yanvar və fevral ayları Qriqoryan təqvimi ilə müqayisədə əvvəlki ilə aid edilirdi. Məsələn, Venesiya təqvimi üzrə 1609-cu ilin yanvarı Qriqoryan təqvimi üzrə 1610-cu ilin yanvarına uyğun gəlirdi.

Doc. n. 14-15. (presentata il 22 gennaio 1609 m.v.= 1610)

14) Lo sciâ di Persia 'Abbâs alla Republica (persiano); 15) Italiano – Trad.

I Şah Abbasın elçisi Xoca Səfər vasitəsilə Venesiya doju Leonardo Donaya göndərdiyi məktubun fars dilində əslı, surəti və italyan dilinə tərcüməsi.

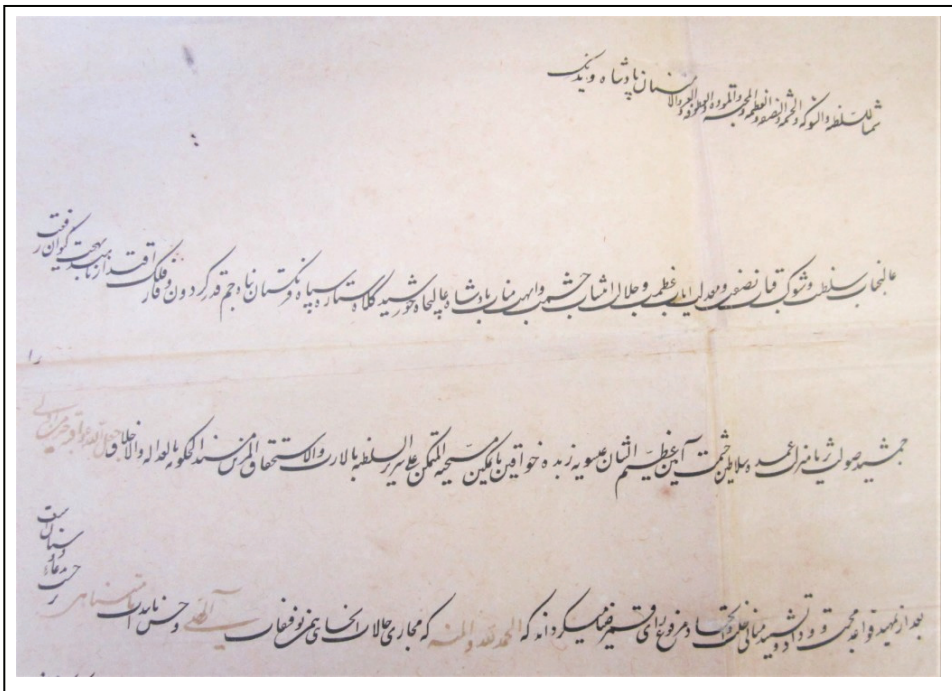

Doc. n. 16. (13 giugno – 11 luglio 1611)
Lo sciâ di Persia 'Abbâs a Giov. Francesco Sagredo,
console in Siria (Italiano – Trad).

I Şah Abbasın Venesiya Respublikasının Suriyadakı konsulu Covanni Françesko Saqredoya məktubunun italyan dilinə tərcüməsi.

Doc. n. 18-19-20. (novembre 1612)
 18) *Lo sciâ 'Abbâs al doge (persiano);* 19) *persiano-Copia;*
 20) *italiano – Trad.*

I Şah Abbasın elçisi Xoca Şahsuvar vasitəsilə Venesiya doju Markantonio Memmoya göndərdiyi məktubun fars dilində əsl (fragment), surəti və italyan dilinə tərcüməsi.¹¹

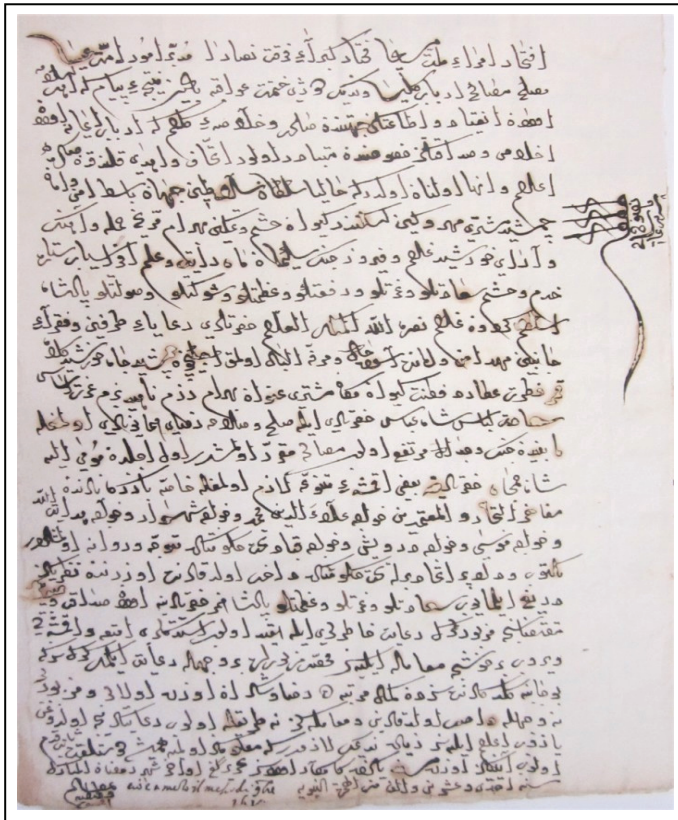
¹¹ Səfəvi elçisi Xoca Şahsuvarın məqsədi şahın məktubunu Venesiya dojunə çatdırmaqdan əlavə, şahə məxsus ipəyin satışını həyata keçirmək və saray üçün tələb olunan malları satın almaq idi.

Doc. n. 21. (novembre 1612)*Memoriale dello sciâ di Persia (italiano – Trad).*

I Şah Abbasın elçiləri Xoca Şahsuvarın və Ələəddin Məhəmmədin şahın göstərişi ilə Venesiyada almalı olduqları əşyaların siyahısı (italyan dilinə tərcümə olunmuş mətni).¹²

Doc. n. 22-23. (III dec. Ramadan 1021 – 15-24 novembre 1612)*22) Nasuh pasciâ, gran vizir, al doge (copia-ottomano); 23) italiano – Trad.*

1612-ci ildə Osmanlı və Səfəvi dövlətləri arasında İstanbul ("Nasuh Paşa") sülh müqaviləsi imzalandıqdan sonra İstanbuldan gəmi ilə Venesiyaya səfər etmiş Səfəvi elçiləri Xoca Şahsuvar və Ələəddin Məhəmmədin özləri ilə gətirdikləri Osmanlı baş vəziri Nasuh paşanın Venesiya hökumətinə ünvanlanmış tövsiyə məktubunun surəti.

¹² Bax: Əhməd Quliyev. *Azərbaycan Səfəvi dövlətinin diplomatiya tarixi məsələləri Venesiya arxiv sənədlərində*, s. 166-167.

Doc. n. 24. (1 marzo 1613)

In Collegio -Esposizione di 'Alâ uddin e Səhsuvâr (persiano)¹³ e trad. in italiano)

I Şah Abbasın elçiləri Xoca Şahsuvârın və Ələəddin Məhəmmədin 1 mart 1613-cü il tarixində Venesiya Kollegiyasında¹⁴ qəbulu.

Doc. n. 25. (6 marzo 1614)

Ducale allo sciâ di Persia (ottomano – minuta di trad.)

I Şah Abbasın elçisi Xoca Şahsuvârın və Ələəddin Məhəmmədin 1613-cü ildə Venesiyaya gətirdiyi şahın məktubuna cavab olaraq, Venesiya hökumətinin italyanca əslilə bərabər, türkcə göndərdiyi məktubun “qaralama” versiyası.

¹³ Kataloqda Xoca Şahsuvârın və Ələəddin Məhəmmədin çıxışlarının mətninin fars dilində olması qeyd olunsada, həmin çıxışın venesiyalı katiblər tərəfindən qələmə alınmış mətninin “qaralama” versiyasının ilk sətrində öz əksini tapmış “qüdrətli” və “əzəmətli” sözlərindən onun türk dilində olması aydın olur.

¹⁴ 26 nəfər üzvü olan Venesiya Kollegiyasının səlahiyyətlərinə XVI əsrdən etibarən xarici siyasət məsələləri də daxil idi.

Doc. n. 26. (tradotto il 2 febbraio 1621 m.v.=1622)
Lo sciâ di Persia 'Abbâs al doge (italiano – trad.)

I Şah Abbasın elçisi Xoca Şahsuvar vasitəsilə Venesiya dojunə gəndərđiyi məktubun italyan dilinə tərcüməsi.

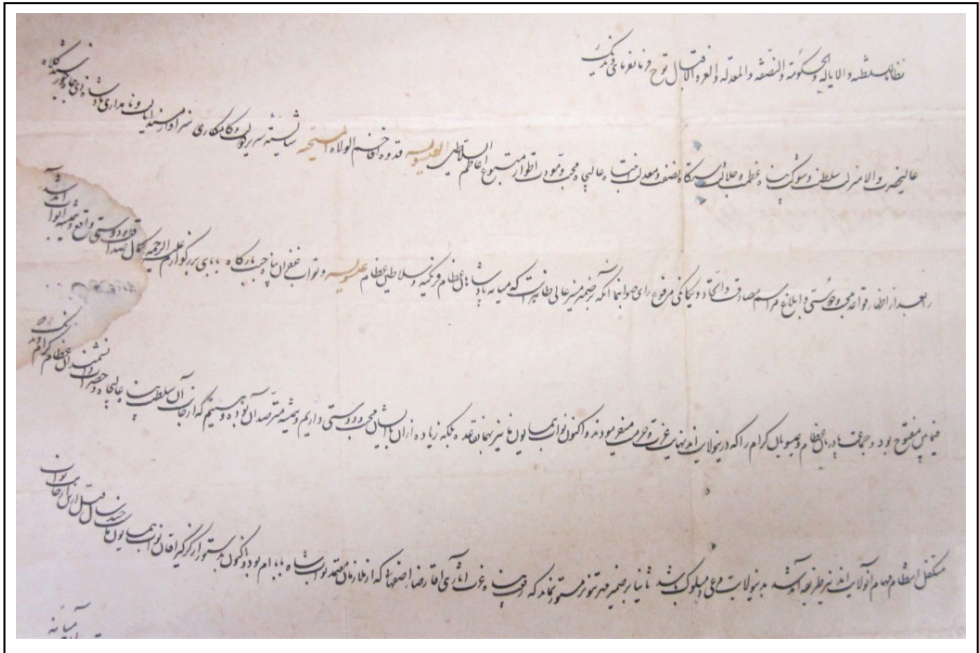
Doc. n. 27. (14 ottobre 1622)
Ducale allo sciâ di Persia (ottomano – trad.)

I Şah Abbasın elçisi Xoca Şahsuvarın 1622-ci ildə Venesiyaya gətirdiyi şahın məktubuna cavab olaraq, Venesiya hökumətinin italyanca əslilə bərabər, türkcə gəndərđiyi məktubun “qaralama” versiyası.

Doc. n. 28. (presentata il 13 maggio 1634)
Lo sciâ Safi al doge (persiano).

I Şah Səfinin elçisi Əli Balı¹⁵ vasitəsilə Venesiya doju Françesko Erizzoya göndərdiyi məktubun fars dilində əslı (fragment).¹⁶

¹⁵ Əli Balı I Şah Səfinin taxta çıxması ilə bağlı məktubu Venesiya dojunə təqdim etmək və şah sarayına məxsus 69 yük ipəyin və müəyyən miqdarda yun parçanın satışından əldə olunmuş gəliri geri almaq məqsədilə göndərilmişdi. Belə ki, həmin malları satmaq vəzifəsi tapşırılmış şəxslər arasında mübahisə yarandıqdan sonra satışdan əldə olunmuş 29,900 real məbləğində vəsait 1624-cü ildə Respublika hökuməti tərəfindən müsadirə olunaraq, şəhər xərxanasında saxlanılırdı.

¹⁶ Əli Balı da özü ilə iki məktub gətirmişdi: məktublardan biri türk, digəri isə fars dilində idi. Əli Balının türk dilində gətirdiyi məktubun yalnız surəti dövrümüzə kimi gəlib çıxmışdır.

Doc. n. 29. (zul-qade 1027/ 20 ottobre-18 novembre 1618)
 Ordine dello sciâ di Persia 'Abbâs (italiano – trad).

I Şah Abbasın Səfəvi şah sarayı tacirlərindən olan Hacı Murvaridin adına verdiyi tövsiyə (təqdimat) məktubunun italyan dilinə tərcüməsi.

Copia / *Edut^{ne} Sult^{na} Lal Hores d'un Command^{te} del Re di Persia
 presentato da Agi Murvarid mercanti Persiano del tenore infra
 Scio Abbâs Scio di Dio.*

*Con questo Real carta li cometto à tutti li Giudici, & Governi del mio
 ampliat^{no} Regno; & à tutti li Italiani, Gabellieri, & altri
 Ministri che sono nel mio Stato, che capitando per occasione
 di traffico in ogni Città, Luoco, & porto de le mie Mercantie,
 il lato di questa real carta nom^{te} Agi Murvarid, uno
 delli Mercanti, che negotiano per la mia Inelita, & Ecc^{ta} Corte,
 no sia egli impedito, & molestato da alcuno, no favorito,
 agiutato, & protetto da ogni uno, neis che possa attendere
 sicuram^{te}; Et co animo quieto alli suoi negotii ~~facere~~ che niuno
 ardisea di contrariare à questo mio Ecc^{ta} Command^{te} sotto pena
 della mia disgratia. Si più venendo desso Agi =
 Murvarid un altro mercante, nom^{te} Agi Ali, con una quantità
 di sedo di mia ragione, ha ancoi egli protetto, & favorito
 in ogni Luoco, senza che niuno habbia ardimento di dargli alc^{ta}
 molestia, & disturbo.*

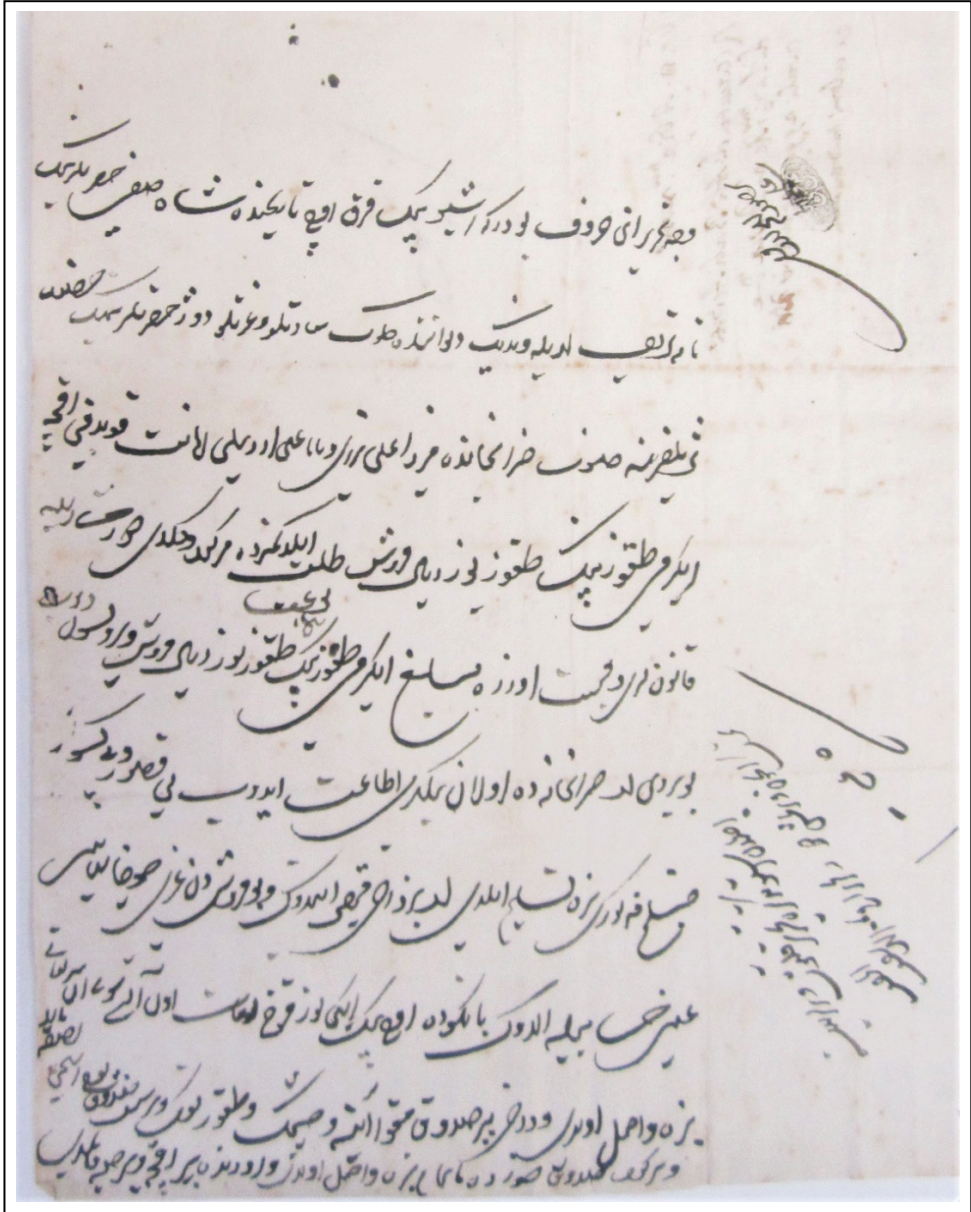
*Orato nella Città di Casbin nella luna di Silcadi l'anno 1027
 di Macmeto, cio è nel mese di Houmbe ibis.*

Doc. n. 30-31. (6 regeb 1045/ 16 dicembre 1635)

30) Ricevuta rilasciata dall' inviato persiano Ali Bâli (ottomano);

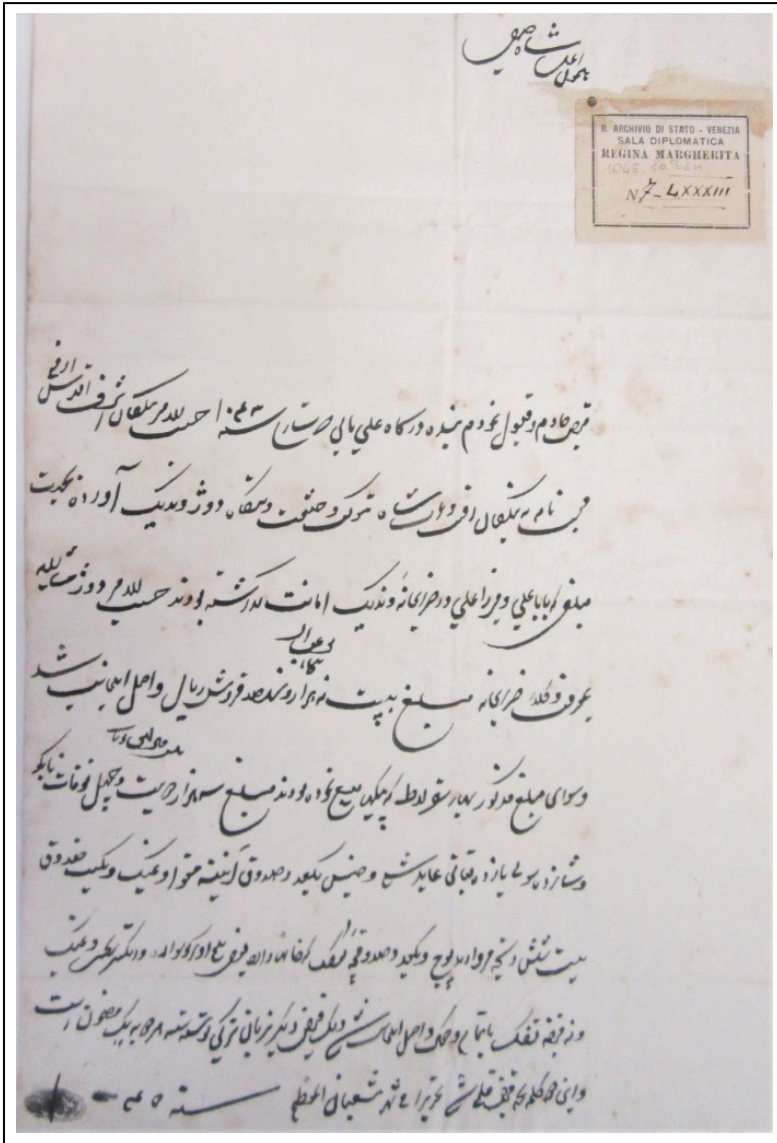
31) italiano – trad.

Səfəvi elçisi Əli Balı tərəfindən türk dilində yazılmış H. 1045-ci il 6 Rəcəb (16 dekabr 1635) tarixli qəbz və onun italyan dilinə tərcüməsi.

Doc. n. 32. (şaban 1045/ 10 gennaio-7 febbraio 1636)
*Ali Bâli, inviato persiano (ottomano)*¹⁷

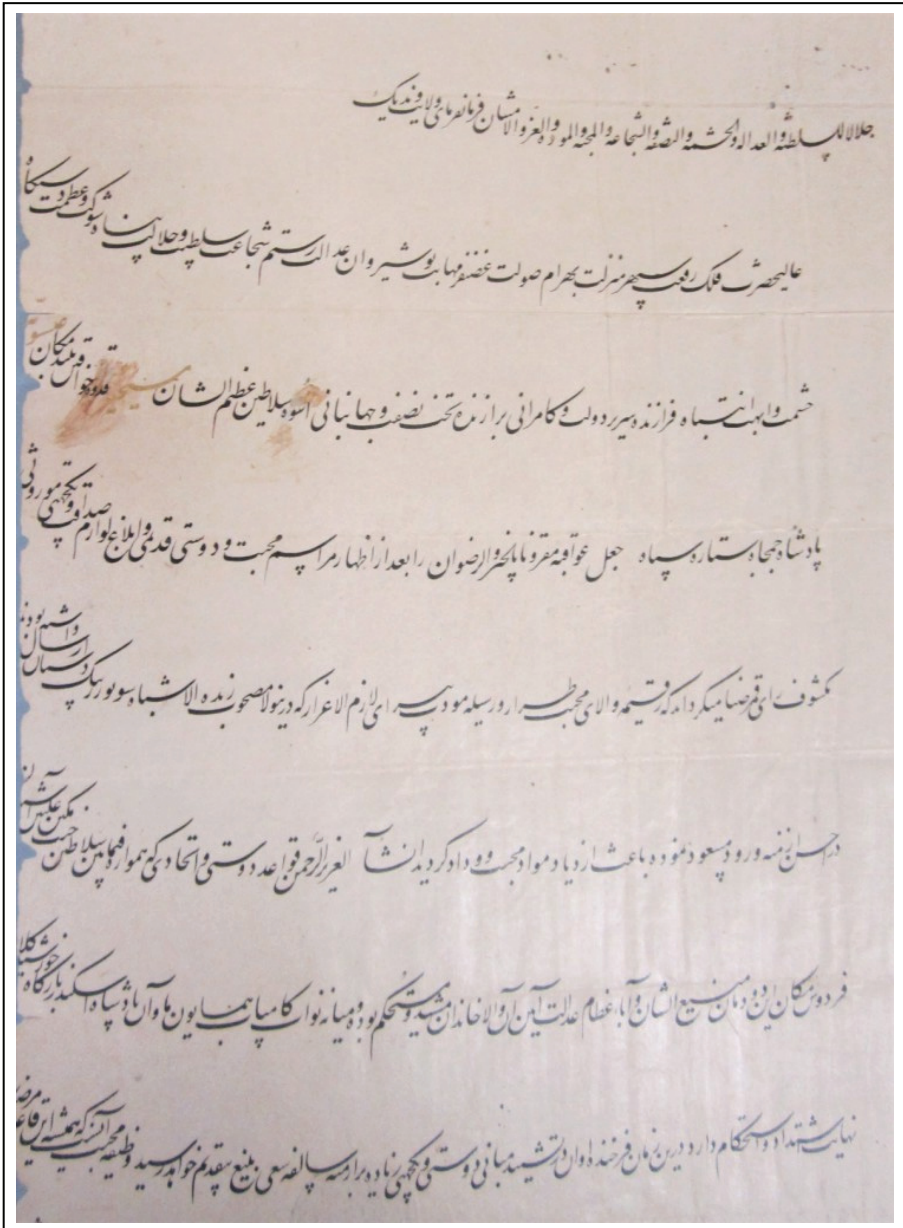
Səfəvi elçisi Əli Balı tərəfindən H. 1045-ci il şaban ayına (yanvar-fevral 1636) aid fars dilində yazılmış qəbz.

¹⁷ Əslində qəbz fars dilindədir.

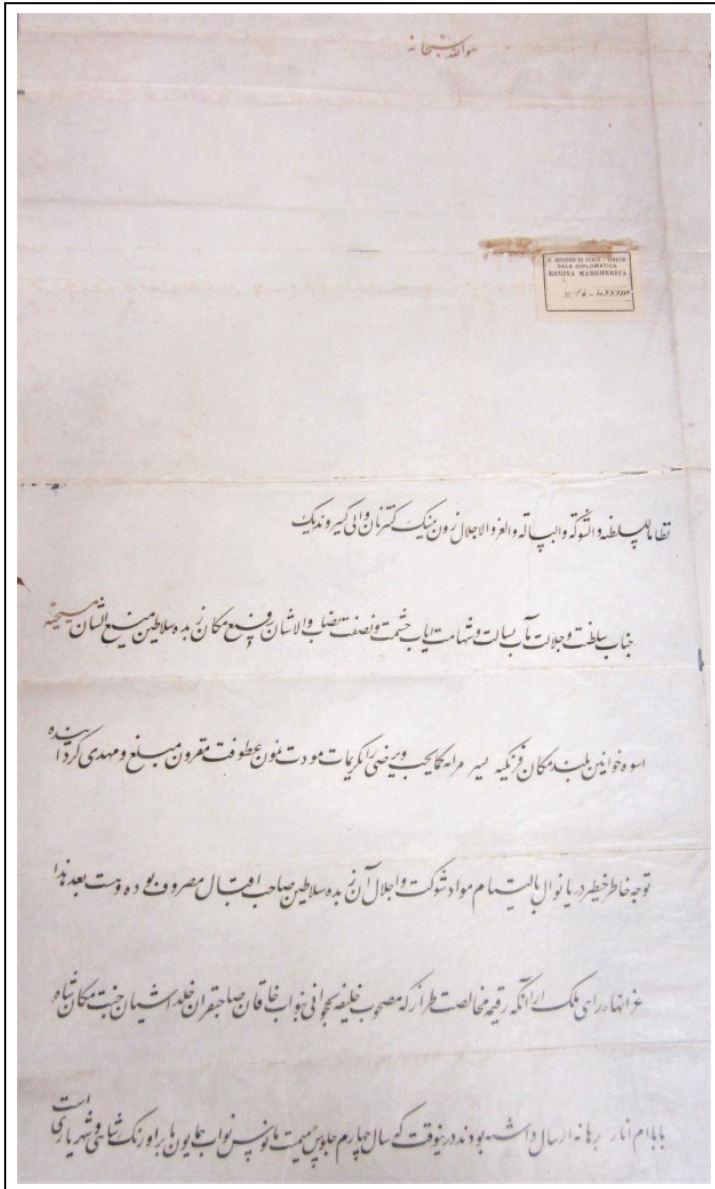
Doc. n. 34. (1647)
Lo sciâ'Abbâs al doge (persiano).

II Şah Abbasın Venesiya elçisi Domeniko de Santis vasitəsilə Venesiya doju Françesko Molinə göndərdiyi məktubun fars dilində əsli.

Doc. n. 35. (1670, ricevuta il 20 luglio 1673)
Lo sciâ Suleymân al doge (persiano).

I Şah Süleymanın Dominikan rahibiləri - Maria di San Covanni və Antonio di San Nazaro vasitəsilə Venesiya doju II Domeniko Kontariniyə göndərdiyi məktubun fars dilində əsli.

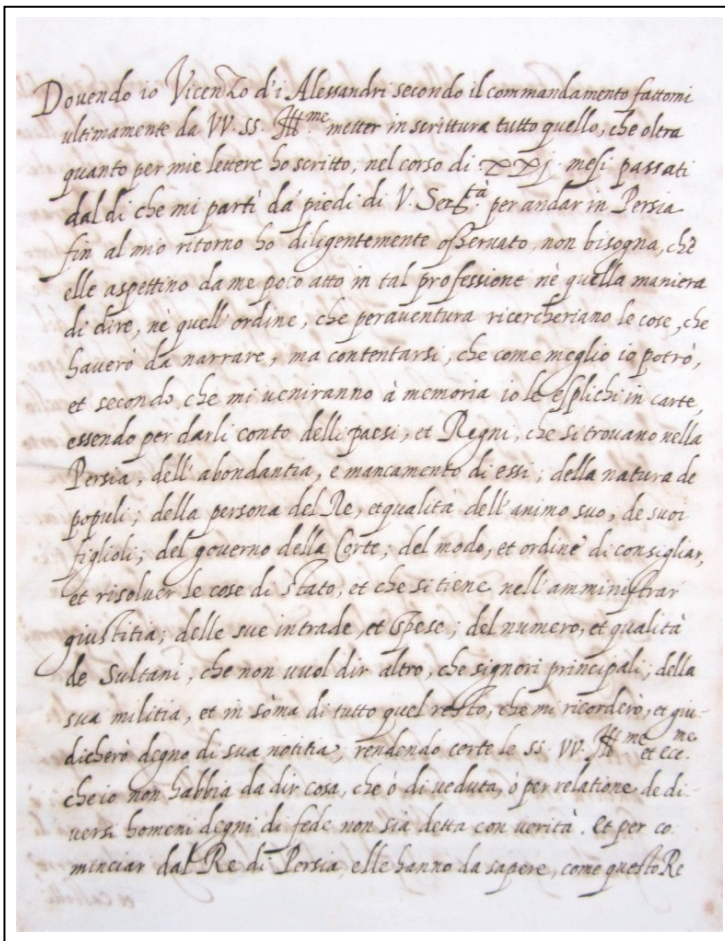

FONDUN ADI: "Collegio, Relazioni, b. 25"**1542 Relatione presentada adi. V Iulio per mano de Michael Membré**

1539-1540-cı illərdə xüsusi diplomatik tapşırıqla Səfəvilər dövlətində olmuş Venesiya elçisi Mikele Membrenin 1542-ci il iyulun 5-də Venesiya Kollegiyasına təqdim etdiyi hesabat.

**Relazione (originale) di Vincenzo Alessandri, ritornato di Persia,
1572-24 Settembre**

Venesiya elçisi Vinçenzo Alessandrinin 1571-ci ildə Səfəvilər dövlətinə diplomatik tapşırıqla səfəri ilə bağlı 24 sentyabr 1572-ci il tarixli hesabatı (ilk səhifə).

Relatione del viaggio fatto da Domenico di Santi in Persia.

Venesiya elçisi Domeniko de Santisin¹⁸ 1646-cı ilə Səfəvi sarayına səfəri ilə bağlı hesabatı.

FONDUN ADI: “Lettere e scritture turchesche filza V”

Raccomanda hoca «Yeias» e Emin Mehmed, inviati per acquisti

I Şah Abbasın Venesiya doju Marino Qrimaniyə ünvanladığı məktubunun italyan dilində olan tərcüməsi.¹⁹

FONDUN ADI: “Collegio, Esposizioni principi”

Filza 3 1 maggio 1580.

Səfəvi elçisi təbrizli Hacı Məhəmmədin 1580-ci ildə Venesiyada çıxışının italyan dilində mətni.

Hacı Məhəmmədin gətirdiyi iki məktubdan biri türk dilində idi Həmin məktub bəhs olunan dövrdə Təbriz bəylərbəyi olan Əmir xan Mosullu²⁰

¹⁸ Krit (Kandiya) müharibəsinin (1645-1669) ilk illərində Venesiya hökuməti Səfəvi hökmdarını osmanlılara qarşı ittifaqa qoşulmağa dəvət etmək üçün Qızılbaş sarayına bir neçə missiya göndərmişdi. Bu missiyalardan birinə 1646-cı ildə II Şah Abbasın sarayına göndərilmiş Roma papası, Habsburq imperatoru, Polşa kralı, Toskananın böyük hersoqu və Venesiya dojunun birgə səfiri Domeniko de Santis başçılıq etmişdi. II Şah Abbasın Osmanlı dövləti ilə sülh müqaviləsini pozmaq istəməməsi səbəbindən bu missiyaların heç bir nəticəsi olmadı. II Şah Abbasın Venesiya dojuna göndərdiyi cavab məktubları mövcud dostluq münasibətlərini təsdiq edirdi və hər hansı bir hərbi köməyi vəd etmirdi.

¹⁹ Qəzində tərtib edilmiş və hicri 1005-ci ilə (1596-1597) aid olan məktub Venesiyaya göndərilmiş şahın elçi-tacirləri Xoca İlyas və Məhəmməd Emin üçün tövsiyə səciyyəsinə malikdir. Şah Abbas həmin məktubda Venesiya dojundan Səfəvi elçilərinin Venesiyada ticarət fəaliyyətlərini həyata keçirmələri üçün onlara öz köməyini göstərməyini xahiş edir. Qeyd edək ki, həmin məktubun əsl dövrümüzə kimi gəlib çıxmamışdır və yalnız italyan dilində tərcümə versiyası qalmışdır. Bundan əlavə, tərcüməçi məktubun orijinal dili ilə bağlı məlumat vermir. Bu səbəbdən, məktubun əslinin türk və ya fars dillərindən hansında tərtib edildiyini müəyyən etmək mümkün deyil. Bununla bərabər, məktubun tərcümə versiyasının Venesiya arxivinin “Türk dilində məktub və yazılar” fondunda saxlanılması məktubun əslinin türk dilində olması ehtimalını artırır. Əhməd Quliyev. *Azərbaycan Səfəvi dövlətinin diplomatiya tarixi məsələləri Venesiya arxiv sənədlərində*, s. 20.

²⁰ Əmir xan Mosullu Türkman öz dövrünün ən qüdrətli Səfəvi əmirilərindən biri idi və 1578-ci ildə Şah Məhəmməd Xudabəndə tərəfindən ona Təbriz bəylərbəyi vəzifəsi verilmişdi. İsgəndər bəy Münşi Türkman. *Tarix-i aləmarə-yi Abbasi (Abbasın dünyanı bəzəyən tarixi)*. Farscadan tərcümənin, ön sözün, şərhlərin və göstəricilərin müəllifləri: AMEA-nın müxbir üzvü O.Ə.Əfəndiyev və t.e.n. N.S.Musalı. I cild. Bakı: “Təhsil” 2009, s. 304.

tərəfindən Venesiya dojunə ünvanlanmışdı. Hacı Məhəmmədin çıxışından aydın olur ki, Səfəvi elçisinin missiyasının əsas məqsədi osmanlılara qarşı hərbi əməliyyatlar barədə məlumat vermək və bununla bağlı Venesiya hökumətinin mövqeyini öyrənmək idi.

17 giugno 1580.

Səfəvi elçisi Hacı Məhəmmədə Səfəvi şahına cavab məktubunun verilməməsi səbəblərinə dair.

Hacı Məhəmmədin Venesiyada qəbulu gizli şəkildə keçirilmişdi. Bunu venesiyalıların osmanlılarla mövcud olan sülh münasibətlərinə xələl gətirmək istəməmələri ilə izah etmək olar. Venesiyalı senatorlar özlərinin qeyd etdikləri kimi, “onu (Hacı Məhəmmədi – Ə.Q.) təhlükəyə atmamaq üçün” məktublara yazılı cavab vermədilər və yalnız mənəvi dəstəklərini şifahi şəkildə ifadə etməklə kifayətləndilər.²¹

Buna baxmayaraq, Hacı Məhəmməd Venesiyada “keçirdiyi görüşlərinin sübutu ola biləcək cavab məktubunu əldə etmək üçün ısrar edirdi” (*Che hà ben inteso la risposta, et che riferirà il tuto, ma che haveria desiderato di reportar indriedo qualche segno dal suo esser stato qui*).

Venesiya doju Nikolo da Ponte (1578-1585) onun xahişini qəbul etmədi və ona xatırlatdı ki, “bundan əvvəlki Persiya (Səfəvi – Ə.Q.) şahı (I Şah Təhmasib – Ə.Q.) da bizim elçimiz Vinçenso Alessandriyə cavab məktubu verməmişdi. Lakin biz ona (Vinçenso Alessandriyə – Ə.Q.) güvəndik və eyni şəkildə, sizin şahınız və əmirləriniz də sizə inanacaqlar.”

... che essendo de mezo come lui diceva un inimico tanto potente non bisognava mettersi in pericolo con le[tter]e et che considerando il medes[sim]o Il Rè di Persia vecchio quando fù à sua ma[est]a questo nostro Vin[cent]o di Alessandri se ben li portò nostre let[ter]e, non però li diedi let[ter]e in risposta essendo sicuro, che noi li credessamo, come sua Ma[est]a et quei signori credera anco à lui.

²¹ Əhməd Quliyev. Azərbaycan Səfəvi dövlətinin diplomatiya tarixi məsələləri Venesiya arxiv sənədlərində, s. 127.

Filza 11
8 giugno 1600.

8 iyun 1600-cü il tarixində Səfəvi elçisi Sücəddin Əsəd bəyin Venesiya Kollegiyasında qəbulu.

Venesiya Kollegiyası Əsəd bəyin 1600-cü ilin mayın ayının 29-da Venesiyaya gəlişindən xəbərdar olmasına baxmayaraq, onu iyunun 8-dək qəbul etməmişdi. Bunun səbəbi həmin vaxt Osmanlı elçisi Davud çavuşun Venesiyaya gəlişi ilə bağlı idi. Beləliklə, Əsəd bəy Osmanlı elçisinin Venesiyanı tərk etməsinədək doj Marino Qrimani ilə görüşə bilməmişdi.²²

Şah Abbasın Venesiya dojuna ünvanladığı məktubda Əsəd bəyin “gərəkylaraq” tutuluna sahib olduğu məlum olur. Bu səbəbdən, onun 1598-ci ildə Dekan sultanlıqlarına elçilikdən qayıtmış Əsəd bəy Gərəkylaraqla²³ eyni şəxs olduğunu güman etmək mümkündür.

Portuqaliyalı rahib Diyeqo de Miranda qeyd edirdi ki, Əsəd bəyin gəlişinin əsas məqsədi Avropaya göndərilmiş Səfəvi elçiliyinin (Hüseynəli bəy Bayatın başçılığı ilə) təminatı üçün Antoni Şerliyə “pul vermək idi” (“*per dar denari à Don Antonio per l'embasciata se l'havesse trovato*”). Əsəd bəy Səfəvilər dövlətinə geri qayıdarkən Bağdadda vəfat etmişdi.

Filza 12
17 maggio 1602.

17 may 1602-ci il tarixində I Şah Abbasın elçisi Ancelo Qradeniqonun²⁴ Venesiya Kollegiyasında qəbulu.

²² Əhməd Quliyev. *Azərbaycan Səfəvi dövlətinin diplomatiya tarixi məsələləri Venesiya arxiv sənədlərində*, s. 80.

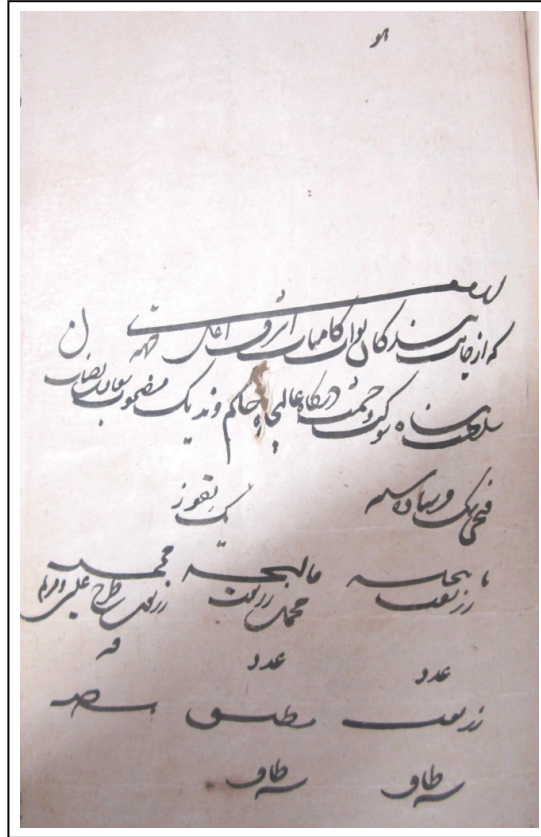
²³ İsgəndər bəy Münşi Türkman. *Dünyanı bəzəyən Abbasın tarixi (Tarixə-ələmarayə-Abbasi)*. Fars dilindən çevirən: t.e.d, professor Şahin Fərzəliyev. Bakı, “Şərq-Qərb Nəşriyyat evi, 2010, s. 975.

²⁴ Ancelo Qradeniqo öz çıxışında Şah Abbasın Venesiya Respublikasına və “xristian hökmdarları saraylarına” hədiyyələrlə birlikdə Hüseynəli bəy (*Asen Allibech*) və onun müşayiətçisi kimi ingilis Antoni Şerlini (*Antonio Serlei*) elçi kimi göndərdiyini qeyd etmişdir. Ancelo Qradeniqo Venesiya doju Marino Qrimaniyə I Şah Abbasın göndərdiyi və şahın adının “qızılı hərflərlə həkk olunduğu zirehli əlcək” hədiyyə etmişdi. Venesiya Kollegiyası həmin hədiyyənin “Onlar Şurası”nın zalında saxlanması ilə bağlı qərar qəbul etdi. Böyük Şura” (Venesiya ali qanunvericilik orqanı – Ə.Q.) tərəfindən seçilən “Onlar Şurası”nın əsas vəzifəsi dövlət təhlükəsizliyinin təmin olunması idi.

Filza 13*5 marzo 1603.*

5 mart 1603-cü il tarixində Səfəvi elçisi Xoca Fəthi bəyin Venesiya Kollegiyası tərəfindən qəbulu.

Xoca Fəthi bəyin Venesiya dojunə təqdim etdiyi hədiyyələrin siyahısı.²⁵

1602-ci il sentyabrın sonunda Fəthi bəyin başçılığı ilə Venesiyaya gedən Səfəvi elçilik heyəti venesiyalılara məxsus "Nave Liona" adlı gəmi ilə İsgəndərun limanını tərk etmişdi. Fəthi bəyin İsgəndərundan Venesiyaya

²⁵ Səfəvilər dövləti və Venesiya Respublikası arasında diplomatik hədiyyələrin mübadiləsi ilə bağlı bax: Ahmad Guliyev, "From the Doge to the Shah: Venetian diplomatic gifts for the Safavid Empire." *Revista istorică*, 31: 3-4 (2020), pp. 213-224; Ahmad Guliyev. "Giving What They Hold Dear": Safavid Diplomatic Gifts to Venice. *Diplomatica* 5 (1), 2023, pp. 24-45.

səyahəti təxminən 5 ay davam etmişdi. Elçilik heyəti, çox güman ki, 1603-cü il fevral ayının sonlarında Venesiyaya yetişmişdi və həmin ilin mart ayının 5-də Venesiya Kollegiyası tərəfindən qəbul edilmişdi.

1603-cü ilin sentyabrında Venesiyadan yola düşən Fəthi bəy İsgəndərünə çatdıqda onun apardığı malların böyük bir hissəsi yerli Osmanlı məmurları tərəfindən müsadirə olunmuş və onun özü isə həbs edilmişdi.²⁶

Filza 18

30 gennaio 1609 (1610).

30 yanvar 1610-cu il tarixində Səfəvi elçisi Xoca Səfərin²⁷ Venesiya Kollegiyasında qəbulu.

I Şah Abbasın elçisi Xoca Səfər vasitəsilə Venesiya doju Leonardo Donaya göndərdiyi məktubun italyan dilinə tərcüməsi.

Venesiya Respublikasının Suriyadakı konsulu Covanni Françesko Saqredonun Xoca Səfərlə bağlı öz hökumətinə ünvanladığı məktubu.

Filza 19. 28 maggio 1610.

28 may 1610-cu il tarixində Səfəvi elçisi Xoca Səfərin Venesiya Kollegiyasında ikinci dəfə qəbulu.

Səfəvi şahına məxsus Venesiyada saxlanılan və Xoca Səfərə təqdim olunan malların siyahısı.

Xoca Səfər tərəfindən Səfəvi şahına məxsus Venesiyada saxlanılan malların qəbulu ilə bağlı 17 fevral 1610-cu il tarixli qəbz.

²⁶ Əhməd Quliyev. *Azərbaycan Səfəvi dövlətinin diplomatiya tarixi məsələləri Venesiya arxiv sənədlərində*, s. 64.

²⁷ Xoca Kirakos kimi, Xoca Səfərin də məqsədi Səfəvi elçisi Fəthi bəyin İsgəndərunda osmanlılar tərəfindən həbsi nəticəsində Səfəvi sarayına apardığı mallardan müsadirə olunmamış və sonradan Venesiyaya göndərilmiş hissəsini geri almaq idi.

Registro 14, 1599-1600*18 novembre 1599*

I Şah Abbasın xidmətində olan ingilis Antoni Şerli tərəfindən Venesiyaya göndərilmiş hələbli Mikelancelo Korrayın 18 noyabr 1599-cu il tarixində Venesiya Kollegiyasında qəbulu.

Mikelancelo Korray Kollegiyadakı çıxışında Hüseyinli bəy Bayat və Antoni Şerlinin "Avropa elçiliyi"nin hazırlıqlarından bəhs edir. Korray bundan əlavə, Səfəvi ordusunun "100 minlik süvari və bundan əlavə arkebuzlarla²⁸ və qılıncla silahlanmış 50 min döyüşçüdən ibarət olduğunu" qeyd edir.

**FONDUN ADI: "*Capi del Consiglio di Dieci,*
Lettere ambasciatori"**

b. 1

1508-1516-cı illərdə Venesiyanın İstanbuldakı vitse-baylosu (sonradan baylo) olmuş Nikolo Custinianın Senata ünvanladığı 8, 18, aprel və 30 sentyabr 1514-cü il tarixli məktublar. Həmin məktublarda digər məsələlərlə bərabər, Osmanlı-Səfəvi münasibətləri ilə bağlı məlumatlar verilir.

1525-1530-cu illərdə Venesiyanın İstanbuldakı səfiri və vitse-baylosu olmuş Pyetro Zenonun Senata göndərdiyi 30 aprel 1528-ci il tarixli məktubu. Həmin məktubda Pyetro Zeno Təbrizdən geri qayıdan "ulaklar"²⁹ verdiyi məlumatlara əsaslanaraq, Səfəvi şahının özbəklər (şeybanilər-Ə.Q.) üzərində "böyük qələbə qazandığını" qeyd edir

1533-1536-cı illərdə Venesiyanın İstanbuldakı baylosu olmuş Nikolo Custinianın Senata göndərdiyi 31 dekabr 1534-cü il, 29 yanvar 1535-ci il, 2 iyun və 15 iyul 1536-cı il tarixli məktubları

²⁸ Tüfəng növü

²⁹ Osmanlılarda dövlətin rəsmi xəbərlərini çatdıran məmurlar "ulak" ("xəbərci") adlanırdı. Yusuf Halaçoğlu. "Ulak", TDV İslam Ansiklopedisi, 2012, c. 42, s. 77.

Nikolo Custinian 29 yanvar 1535-ci il tarixli məktubunda Şah Təhmasibin qardaşlarından birinin 30 minlik süvariyyə başçılıq etdiyini qeyd edir. Custinian 2 iyun 1536-cı il tarixli məktubunda Osmanlı saray tərcümanına istinadən "Şah Təhmasibin 50-60 minlik ordusunun olduğunu" bildirir.

Il 21 agosto fuore per el signor de Taurus e sta confirmato il 23. gionto
 uno olacho mndato per el 5to cassim bafle a casa sua a sollicitare la
 provisione de canali et Gamboli et ha habuto a dire chel 5to turo
 per tutto questo mesi dovea per el dappo alli 29 gionto no ritornare
 cinque uomini della stala del signor uomini per la medesima causa
 de canali per ditta sua stala confirmata il medesimo del domo
 uomini per dappo il 25 confirmato et se potranno lavorare
 rispetto al podestato ammalio et uomini almenno si era restati
 et la causa de tal suo domo restava per el suo et per ditta
 diti. Il soffi et per ditta nel turo et restava et uno
 suo fratello con 30. canali fieschi dubitavo questi et no
 li congo ad tuor la volta et se restava uomini per se habino
 potuti promettere et se intendeva per bona via et li m^o fimbriam
 ad ditta sta molto humile et bafle et chel no alda parlare
 al 5to turo, et et de gita cose ha preso tanti altri suoi
 bafle et chel restava ad far et 5to turo contenti a sume
 restava si per el rispetto sup ditta come et per ditta hanno
 piu comodita de zangheri la forma et altri sei apparsi et
 hanno fatto provisione per la restava et per tutta la matola
 caduna famiglia sua hanno mndato in campo tre diti
 et fimbriam et et comm sua obligato conduto, si intendeva
 et et ditta mi ha dato il dargommi bafle hanno
 da uno secretario de la porta suo fimbriam et et ha dato et
 tempo in tempo de la ditta cosa per me restava et ditta
 et m^o fimbriam no manca de far ogni suo parte possibile per
 adattare la cosa per me restava col soffi et far parte, ma et
 5to turo et per tutta ditta et fimbriam per li ditta parti, et
 si restava ad volersi infer et no vi e ordine de parlare
 me del resti ditta cose almen de gita mondo ha per piu et la
 mra de la sua angustia per me mra li canali de gita

FONDUN ADI: “*Senato, Dispacci ambasciatori, Costantinopoli*”**Filza 1**

Venesiyanın İstanbuldakı baylosu Cakomo Soransonun 21 iyun 1566-cı il tarixli məktubu.

Filza 2

Venesiyanın İstanbuldakı baylosu Cakomo Soransonun 1568-ci ildə Şahqulu Sultan Ustaclının başçılıq etdiyi Səfəvi elçiliyinin hədiyyələrlə³⁰ Ədirnədəki Osmanlı sarayına gəlişi ilə bağlı 27 fevral 1568-ci il tarixli hesabatı.

Filza 4

1568-1573-cü illərdə Venesiyanın İstanbuldakı baylosu və 1574-cü ildə səfiri olmuş Markantonio Barbaro 25 iyun 1569-cu il tarixli hesabatında Səfəvilərlə sərhəddən gələn çavuşların verdikləri xəbərlərə əsaslanaraq, I Şah Təhmasibin vəfat etdiyini bildirir. Markantonio Barbaro həmin məktubda Səfəvi sərhədlərinə yaxın “Van və Ərzuruma artilleriya silahlarının daşındığını” qeyd edir.

Barbaro 9 iyul 1569-cu il tarixli hesabatında Səfəvi sərhəddindən gələn “ulaklar”ın Şah Təhmasibin vəfatı ilə bağlı xəbər verdiklərini qeyd edir.

Baylo 6 avqust 1569-cu il tarixli hesabatında səfəvilərlə sərhəd olan bütün bəylərbəyilər və sancaqbaşılardan Sultandan gələn “əmrərin yerinə yetirilməsinə hazır olduqlarını” bildirir.

³⁰ Osmanlı sultanı üçün göndərilmiş hədiyyələr o qədər çox idi ki, onları daşımaq üçün 44 dəvə lazım idi. Bunlardan şahın göndərdiyi hədiyyələrin daşınması üçün 34, Şahqulunun öz hədiyyələri üçün isə 10 dəvə ayrılmışdı. Hammer-Purgstall Joseph Von. *Geschichte des Osmanischen Reiches*. vol.3, Pest: C.A.Hartleben, 1828, p. 520. Həmçinin bax: Ş.F. Fərzəlibəyli. *Azərbaycan və Osmanlı imperiyası*, s. 206. Səfəvi və Osmanlı dövlətləri arasında diplomatik hədiyyə mübadilələri üçün bax: Ə.S. Quliyev. “Səfəvi-Osmanlı diplomatik əlaqələrində hədiyyələşmə (XVI əsrin 50-60-cı illəri)”// *Azərbaycan – Türkiyə münasibətləri II beynəlxalq elmi konfransının materialları*. Kastamonu, 2018, s. 172-176.

Barbaro 10 dekabr 1569-cu il tarixli hesabatında Van bəylərbəyinin göndərdiyi “ulaklar”ın verdikləri xəbəyə əsaslanaraq, Osmanlı sarayına Səfəvi elçisinin gələcəyi ilə bağlı məlumat verir. Barbaro qeyd edir ki, bu səbəbdən həmin əraziyə başqa “ulaklar” göndərildi və onlara tapşırıldı ki, Səfəvi elçisi bura “25 nəfərdən çox olmamaq şərtilə gəlsin.” Baylo Səfəvi elçisinin Şahzadə Bəyazidin 1561-ci ildə öldürülməsi zamanı Səfəvi şahına “vəd edilən ərazilərin geri qaytarılması məsələsini” müzakirə etmək tapşırığı ilə gəldiyini qeyd edir. Baylo bundan əvvəlki Səfəvi elçisinin də eyni məqsədlə Osmanlı sarayına təşrif buyurduğunu əlavə edir.

Sono giunti alcuni olachi espediti dal Beglierbei di Van nelli confini di Persia con nuova, che doveva venir qua un ambasciatore del Soffi e in risposta per quanto si intende sono stati respediti in la altri olachi con ordine, che detto ambasciatore se ne vengli di lungo ma con sole 25 persone et non piu si è detto, che prefato ambasciatore è mandato per far a questo sognore la medesima istanza, che doveva far quell'altro che venne ultimamente cioè che questa Maesta restituisca ad esso Soffi quelle terre che gia li promisse, essenso funeste quando esso fece morir Sultan Bagiesit.

Filza 8

Venesiyanın İstanbuldakı səfiri Cakomo Soranso, baylo Antonio Tyepolo və Covanni Korrer 30 oktyabr 1575-ci il tarixli birgə yazdıqları hesabatda Səfəvi elçiliyinin Osmanlı sarayına gəlməkdə olduğunu bildirirlər.

Filza 9

1575-1577-ci illərdə Venesiyanın İstanbuldakı baylosu olmuş Covanni Korrer 8 may 1576-cı il tarixli hesabatında Səfəvi elçisinin Osmanlı baş vəziri tərəfindən qəbul edildiyini və gətirdiyi qiymətli hədiyyələri təqdim etdiyini bildirir.

Covanni Korrer 24 may 1576-cı il tarixli hesabatına Səfəvi elçisi Məhəmməd xan Toxmaq Ustaclının gətirdiyi hədiyyələrin siyahısını əlavə edir.

I Şah Təhmasib Məhəmməd xan Ustaclı vasitəsilə III Murada (1574-1595) 18 ədəd (9 böyük və 9 kiçik) “Qurani-Kərim” nüsxələri göndərdiyi halda, Məhəmməd xan sultana öz adından yalnız bir nüsxə hədiyyə etmişdi. Səfəvi sarayı bu müqəddəs kitabın nüsxələrinin bəzədilməsinə xüsusi diqqət yetirirdi. Venesiya baylosu gətirilmiş hədiyyələr içərisində çadırın təsvirini də verir. Venesiya baylosu Covanni Korrer bununla bağlı yazırdı: “birinci

çadır 33 addım (≈ 25 metr – Ə.Q.) ölçüsündə və Persiya (Səfəvi – Ə.Q.) üslubunda çiçəklərlə işlənmiş və qırmızı atlasla örtülmüşdür. İkinci çadır zərli taxtalarla günbəz şəklində tikilmişdir və həmin çadırın bütün sütunları daş-qaşlı və naxışlı idi.” Venesiya baylosu çadırların daxili hissəsi ilə bağlı məlumat vermir.

Osmanlı sarayına göndərilmiş hədiyyələr arasında ləl-cəvahiratlar da yer alırdı. 1568-ci il Səfəvi elçiliyi doqquz kisə firuzə daşı (*rocca di Turchine*) gətirdiyi halda, 1576-cı ildə Səfəvi elçisi Osmanlı sultanı III Murada bu qiymətli daşlardan iyirmi doqquz kisə hədiyyə etmişdi.

Filza 12

1577-1579-cu illərdə Venesiyanın İstanbuldakı baylosu olmuş Nikolo Barbariqo 2 mart 1578-ci il tarixli hesabatında Osmanlı divanına qızılbaşlardan “51 nəfərin kəsilmiş başlarının gətirildiyini” qeyd edir və onları gətirən Van bəylərbəyinin sultan tərəfindən “qılinc və fəxri xələtlə mükafatlandırıldığını” bildirir. Baylo bildirir ki, Van bəylərbəyi Osmanlı sultanının əmrinə əsasən Səfəvi ərazisinə hücum etmişdi. Baylo daha sonra yazır ki, “mənim məlumatıma görə isə, həmin döyüşdə onun (Van bəylərbəyinin-Ə.Q.) qoşunu böyük itkilərə məruz qalmışdır və gətirdiyi başlar qızılbaşlar tərəfindən kəsilmiş osmanlıların “başlarıdır.”

Gia otto giorni furono portate qui nel Divan publico cinquantauna testa di Persiani, et menata prigionie una persona di conto presa dal Beglierbei di Van, al qual era stato dato ordine, che penetrasse dentro nella Persia, al qual Beglierbei questo Serenissimo Signor ha mandato a' donar una spada, et una veste in testimonio dell valor che ha mostrato, ma io son informato per boni via, che la fattione, che fò fatta da lui, è stata con grandissima mortalità de suoi, et che la maggior parte delle teste portate qui è dell medessimi Turchi ammazzati da Persiani.

Nikolo Barbariqo 14 mart 1578-ci il tarixli hesabatında Səfəvilər dövlətindən gələn xəbərlərin “burada mühüm əhəmiyyət daşıdığını və böyük maraq və diqqətlə qarşılandığını” bildirir.

Le notizie di Persia siano molto importanti et molto stimati qui, parendo troppo gran cosa...

Osmanlı saray həkimi, yəhudi əsilli rabbi Salamona (Aşkenazi) əsaslanan Nikolo Barbariqo 14 mart 1578-ci il tarixli hesabatında yayılmış bəzi xəbərlərə görə, Səfəvi hökmdarının (II Şah İsmayıl-Ə.Q.) vəfat etdiyini və “taxt-taca görmə qüsuru olan qardaşının (Məhəmməd Xudabəndə-Ə.Q.) sahib olduğunu” qeyd edir.

Dio sa, che non vuole di non poter scrivere niente di certo della morte del Persiano cae essa varie; ma altri pur dicono, che è morto, et che il fratello ciò e cieco è sebtato in sedia.

Nikolo Barbariqo 31 mart 1578-ci il tarixli hesabatında Ərzurum yaxınlığında baş vermiş döyüşdə çoxlu sayda Osmanlı döyüşçüsünün “həlak olduğunu” bildirir və onlar arasında bir sıra mühüm şəxslərin, o cümlədən “2 sancaqbaşının və Ərzurum bəylərbəyinin oğlunun olduğunu” bildirir.

Nikolo Barbariqo həmin hesabatında bir qızılbaşın verdiyi məlumatlara əsasən İsmayılın (II Şah İsmayıl-Ə.Q.) vəfat etdiyini bildirir. Baylo eyni zamanda əldə etdiyi xəbərlərin bir-biri ilə ziddiyyət təşkil etdiyindən qeyd edir ki, “bununla bağlı gələn xəbərlər o qədər fərqlidir ki, bilmirəm hansını təsdiq edim və zətialinizə (Venesiya Senatı-Ə.Q.) göndərim.”

Nikolo Barbariqo 12 aprel 1578-ci il tarixli məktubunda II Şah İsmayılın “ölüm xəbərinin təsdiqləndiyini” və “onun yerinə görmə qüsuru olan doğma qardaşının (*germano*) keçdiyini” bildirir. Baylo qeyd edir ki, həmin “şəxs hələ paytaxta gəlib çatmamışdır və onun gəlişi bir neçə günə gözlənilir və ölkəni hələlik vəfat edən hökmdarın bacısı³¹ idarə edir.”

Barbariqo 24 oktyabr 1578-ci il tarixli hesabatında II Şah İsmayılın “ölümündə bacısının əlinin olduğu” barədə xəbər aldığını qeyd edir.

Barbariqo 1 may 1578-ci il tarixli hesabatında Səfəvilər dövlətinə hücum edəcək Krım tatarlarının “30 minlik orduya sahib olduqlarını” bildirir. Baylo Osmanlı sultanından “asılı olan tatarların” ilk növbədə, “ipək ticarəti yollarının keçdiyi və mühüm əhəmiyyətə malik olan Şirvanı işğal etmək niyyətində olduqlarını” qeyd edir.

Il tartaro di Cafà sottoposto a questa Signor al quale era fatto comandato, che andasse as assaltar i Persiani; ha fatto intender, che ha in ordine trenta mille tartari; et si invieria alla volta di Servan, che e' loco, come ho già scritto, di grandissima importanza, per dove passano le sede, che vengono di Persia, et donde il Soffi tagge grandissima utile per le gabelle, che pagano.

Baylo həmin hesabatında Osmanlı sarayına yeni Səfəvi şahından (Sultan Məhəmməd Xudabəndə-Ə.Q.) məktub gəldiyini bildirir və şahın sultanla “dostluq münasibətləri qurmaq və öz elçisini onun sarayına yollamaq niyyətində olduğu” barəsində məlumat verir.

³¹ Pərixan xanım nəzərdə tutulur.

... giunse una lettera del novo Re di Persia portata da uno olacco venuto in estrema diligenza scritta à questo Signor nella qual esso Re offerisce di esserli bon amico, et di volerli mandar orator, quando sia adnesso.

Barbariqo 3 iyun 1578-ci il tarixli hesabatında Səfəvi şahının sülh niyyətində olduğunu və bu məqsədlə təyin etdiyi elçisinin sərhəddə Osmanlı sultanın “məramından xəbər tutmaq üçün gözlədiyini” bildirir.

Nikolo Barbariqo 9 avqust 1578-ci il tarixli hesabatında Ərzuruma gələn Mustafa paşanın (Mustafa Lələ paşa-Ə.Q.) komandanlığı altında 50-60 minlik döyüşçünün olduğunu qeyd edir.

Barbariqo 4 sentyabr 1578-ci il tarixli hesabatında sərhəddən gələnlərin osmanlıların səfəvilər üzərində qələbə qazandığı xəbərlərini gətirdiklərini bildirir.

Baylo 25 oktyabr 1578-ci il tarixli hesabatında Mustafa paşanın başçılıq etdiyi Osmanlı ordusunun Şirvan vilayətinə daxil olarkən çay³² ətrafında Əmir xanın (*Emircan*) başçılıq etdiyi Səfəvi qoşunu ilə döyüşə girdiyini və onları məğlub etdiyini qeyd edir. Baylo osmanlıların bu döyüşdə odlu silahlardan istifadə etdiklərini və qızılbaşlardan “sağ qalanların qaçdıqlarını, bəzilərinin isə çayda boğularaq öldüklerini” bildirir. Baylo Mustafa paşanın Şirvanda qala tikintisinə başlamağı qərara aldığını və Şirvana tatar qoşununun (Kırım tatarları –Ə.Q.) gəldiyini diqqətə çatdırır.

Baylo 11 dekabr 1578-ci il tarixli hesabatında Mustafa paşanın Şirvanda 2500 yeniçəri, 300 atlı arkebuzçu, 500 piyada arkebuzçu, sipahilər də daxil olmaqla, ümumilikdə 15 minlik qoşun saxlayıb, qışlamaq üçün Ərzuruma qayıtdığını qeyd edir. Baylo osmanlıların Cənubi Qafqaza 90 minlik ordu ilə yürüş etdiklərini, “bunlardan 20 min, bəzi məlumatlara görə isə, 30 min nəfərini döyüşlərdə, xəstəlik və çayda boğulmaq səbəblərindən itirdiklərini, 45 min nəfərlik qoşunun Ərzuruma geri qayıtdığını, yerdə qalanların isə Tiflis və Şirvanda qaldıqlarını” bildirir.

Baylo səfəvilərin həmin müharibədə 60 minlik orduya malik olduğunu və bunlardan 40 min döyüşçünün Əmir xanın sərəncamında olduğunu qeyd edir.

Baylo 2 yanvar 1579-cu il tarixli hesabatında Mustafa Paşanın Şirvandan gedişindən təxminən 40 gün sonra Osman paşanın ordusunun 20 minlik qızılbaş qoşunu tərəfindən 2 dəfə hücumla məruz qaldığı haqqında məlumat verir. Baylo 7 minlik hərbi qüvvəyə başçılıq edən Qaytas paşanın

³² Qanix çayı nəzərdə tutulur.

Şirvan şəhərindən³³ 3 günlük məsafədə yerləşən ərazidə 10 minlik qızılbaş qoşunu ilə döyüşə girdiyini qeyd edir. Baylo bildirir ki, “Qaytas paşa öldürüldü və onun qoşunu isə qılıncdan keçirildi.” Baylo həmin hesabatında bu hadisədən bir müddət sonra baş vermiş döyüşdə³⁴ Krım tatarlarının köməyi ilə osmanlıların qızılbaşları məğlub etdiyini bildirir.

Barbariqo 23 yanvar 1579-cu il tarixli hesabatında Ərzurumdan gələn “ulak”ın (*olaco*) verdiyi xəbərə görə Səfəvi şahının oğlu³⁵ “Bədiüzaman”³⁶ (*Bediusaman*) elan edilmişdir və “bəzilərinin dediklərinə görə, onun 70 min, digərlərinə görə isə 80 minlik ordusu vardır.”

Barbariqo 19 fevral 1579-cu il tarixli hesabatında Osmanlı sultanının arvadı Validə sultanın (*la sultana*) səfəvilərlə müharibəni dayandırmaq üçün fəaliyyətindən qısa şəkildə bəhs edir. Baylo qeyd edir ki, müharibənin əvvəlində əsir götürülmüş Səfəvi əmirlərindən birini həbsdən azad edərək sülh təklifi ilə Səfəvi şahının yanına göndərirlər. Həmin təklifə görə, əgər qızılbaşlar “Şirvandan vaz keçsələr, onlarla sülh bağlanıla bilərdi.”

Filza 14

1580-1582-cu illərdə Venesiyanın İstanbuldakı baylosu olmuş Paolo Kontarini 30 sentyabr 1580-ci il tarixli hesabatında həmin ayın 20-də Səfəvi elçisinin³⁷ Osmanlı sultanının hüzuruna gəldiyini yazır. Baylo Səfəvi elçisinin Osmanlı sultanına “müxtəlif hədiyyələr, o cümlədən içərisində 100 min ağça olan kisə, bəzədilmiş atlar, qızılı və ipək geyimlər gətirdiyini” qeyd edir. Kontarini bildirir ki, “aldığım məlumatlara görə, bu hökmdar (Osmanlı sultanı-Ə.Q.) hazırkı müharibədə əldə etdiyi bütün ərazilərin ona güzəştə gediləcəyi halda sülhü qəbul edəcəkdir.”

³³ Çox güman ki, Ərəş nəzərdə tutulur.

³⁴ Burada Araz xan Rumulunun başçılıq etdiyi Səfəvi qoşununun məğlubiyyəti nəzərdə tutulur.

³⁵ Həmin şəxsin Həmzə Mirzə olduğunu güman etmək olar.

³⁶ “Zamanının dahisi”. Tarix-i aləm aray-i Abbasi” əsərində Həmzə Mirzə “Nəvvabi-Cahanbani” (“dünyanı qoruyan nəvvab”) adı ilə xatırlanır. İsgəndər bəy Münşi. *Tarix-i aləmarə-yi Abbasi*, I cild, s. 33.

³⁷ Maqsud bəy Zülqədər nəzərdə tutulur. Maqsud bəy 1582-ci ildə şahı qarşı çıxaraq, osmanlıların tərəfinə keçmişdi. Osmanlı sultanı tərəfindən ona Hələb bəylərbəyi vəzifəsi verilmişdi. Covanni Tommazo Minadoinin verdiyi məlumatlara görə, Maqsud bəy 1585-ci ildə Osman paşasının başçılıq etdiyi ordunu Səfəvi ərazilərinə doğru müşayiət etmişdi. Giovanni Tommaso Minadoi. *Historia della guerra fra Turchi et Persiani, divisa in libri nove*. Venetia: Andrea Muschio & Barezzo Barezzi, 1594, p. 300.

L'Ambasciatore di Persia fu alli 20 del presente a baciare la mano a S.Maesta et licentiarsi dalla qual fu presentata di alcuni borse nelle quali vi erano 100 milla aspri; cavalli guarniti., et alcune vesti d'oro, et di seta... come dicevano con la risposta la qual per quanto mi è stato detto da bon luogo e di questa sostanza, che volendosi la pace, questo Signor l'accetorà quando le sià restituito tutto quel paese che ha cavalcato il suo esercito in questa guerra.

Baylo həmin hesabatında bir casusun verdiyi xəbərə istinadən, Səfəvi şahının “müharibə etmək niyyətində olmayan” (*senza alcun pensiero di guerra*) oğlunun 20 minlik qoşunla Sinan Paşanın 30 minlik həbri qüvvəsindən “3 günlük məsafədə” dayandığını qeyd edir.

Filza 16

Venesiyanın İstanbuldakı baylosu Paolo Kontarini 20 mart 1582-ci il tarixli hesabatında Səfəvi elçisi İbrahim xan Türkmanın Osmanlı sultanı III Murad tərəfindən qəbulu ilə bağlı məlumat verir.

Baylo qeyd edir ki, 100 nəfərin müşayiəti ilə saraya gələn Səfəvi elçisi “ilk növbədə, Allahdan onun (sultanın-Ə.Q.) oğlunun xöşbəxt olması üçün dua etdi və sonra öz hökmdarının (Səfəvi şahının-Ə.Q.) adından ondan xahiş etdi ki, müsəlmanlara böyük ziyan vuran bu müharibəyə son qoysun.” Baylo Osmanlı sultanının müharibəni davam etdirmək niyyətindən bəhs edərək yazır ki, “o, (Osmanlı sultanı-Ə.Q.) keçən çərşənbə baş vəzirə bütün hərbi qüvvələri hazır vəziyyətə gətirməyi əmr etmişdir, çünki müharibəni davam etdirmək istəyir.” Baylo Səfəvi elçisinin şahın məktubunu Osmanlı sarayına “silindrvari qızılı qabda (*canna d'oro*)” gətirdiyini də qeyd edir.

L'Ambasciatore di Persia desiderava di bacciarli la mano del questo Signore che non haver comissione di dar la provincia di Servan. Sua Maesta senza far la intentar ordinaria li assegno l'audientia per sabbato passato giorno. Et all'hora solita comparse l'Ambasciatore accompagnato da cento delli suoi a cavallo vestiti di seta, et aspettarsi a piedi, et dopo esser stato banchettato fecondo il solito nel divano, fu introdotto a sua Maesta, con la qual si rallegra prima che nozze del figliolo, pregandole dal Signor Dio ogni felicità; et poi a nome del suo Re prego che si mettesse fine à questa guerra, tanto danno fa a Mussulmani; dando per questa via risposa alli comuni suditti, che ne haveano molto bisogno senza pensar alla provincia del Servan che 'l suo Re per esser beni lasciati dalli suoi antecessori alla Mecca, non poteva di essi disponer; facendo consegnar al suo Re per maggior conservatione, et

prabilimento della pace Teflis, per eser la porta del Servan, et porgendo la lettera del suo Re in una canna d'orro, disse, che da esse Sua Maestà haveria piu amplamente inteso quanto egli le havea in fortezza.

Səfəvi elçisi İbrahim xan İstanbulda olduğu müddətdə III Muradın oğlu şahzadə Mehmedin sünnət toyunda da iştirak etmişdir.

Baylo 14 aprel 1582-ci il tarixli məktubuna Səfəvi elçisi İbrahim xan tərəfindən Osmanlı sultanı III Murada təqdim olunmuş hədiyyələrin siyahısını da əlavə etmişdir. İbrahim xannın gətirdiyi hədiyyələr “qızılla cildlənmiş və cildlərin daxili tərəfi daş-qaşlarla bəzədilmiş” 5 nüsxə Qurani-Kərim, “qızılı və gümüşü saplarla toxunmuş” 5 ədəd ipək xalça, “Əcəmi” üsulunda hazırlanmış 5 ədəd xəncər, qızıl və ləl-cəvahiratla əhatələnmiş “maral göz yaşları” (bezoar daşı-Ə.Q.)³⁸ və 1 kisə firuzə daşından ibarət idi.

Filza 21

1582-1585-ci illərdə Venesiyanın İstanbuldakı baylosu olmuş Covanni Françesko Morozini 29 mart 1586-cı il tarixli hesabatında Krım tatarları xanının³⁹ oğullarının müharibədə “26 minlik qoşunla iştirak etdiklərini” bildirir.

Morozini həmin hesabatında Osman paşanın İrəvan istiqamətində yürüş etmək üçün lazımi təchizatı hələ də gözlədiyini qeyd edir. Morozini Osman paşanın öz çavuşu vasitəsilə sülh məsələləri ilə bağlı Səfəvi şahına məktub göndərdiyini qeyd edir. Ümumiyyətlə, qeyd olunurdu ki, “sülh osmanlılar üçün ən yaxşı şərtlərlə bağlanıla bilər.”

Gionsero questi giorni alcuni olacchi espediti dal sudetto Osman con aviso, che havendo egli inuiaso uno chiaus con lettere sue al Re di Persia, in proposito della Pace, arivato esso chiaus alli confini, il capo, che stà à quel Governo, senza voler udir alcuna cosa, lo haveva fatto metter in una torre, et dato aviso al suo Re della venuta di esso chiaus dimandando quello che di lui doveva fare. Per questo accidente sono rimasti qui molto sospesi; espono fare che si siano ridosi insieme il Mufti con l'Iman er con il Coza del gran Signore, per consultare fra di loro, sopra il negotio della Pace, della qual tutti questi se ne dimostrano desiderositi, et si dice che hanno tutti concluso, che in ogni modo et che le deve fare con quelle migliori conditioni.

³⁸ Bezoar daşları zəhərin təsirinə qarşı padzəhr kimi istifadədə effektiv olduğuna və müalicəvi əhəmiyyətə malik olduğuna görə qiymətli və nadir daşlardan hesab edilirdi.

³⁹ Həmin dövrdə Krım xanı II İslam Gəray idi.

Covanni Morozini 29 aprel 1585-ci il tarixli hesabatında Osmanlı sarayına gələn “ulaklar”ın verdikləri xəbərlərə istinad edərək, Səfəvi şahının çoxsaylı ordu ilə Təbrizdə olduğunu bildirirdi.

Morozini 4 may 1585-ci il tarixli hesabatında Təbriz ətrafında Səfəvi şahının oğlunun (Həmzə Mirzənin - Ə.Q.) “100 min nəfərlik ordusu ilə” osmanlılara qarşı “döyüşmək əzmində” olduğunu bildirir. Baylo həmin orduda “200 müşket (*moschetti*) tüfənginin də olduğunu” qeyd edir.

1585-1587-ci illərdə Venesiyanın İstanbuldakı baylosu olmuş Lorenzo Bernardo 22 iyun 1585-ci il tarixli hesabatında Osman paşa tərəfindən göndərilən çavuşun geri qayıtdığını bildirir.

Baylo qeyd edir ki, Səfəvi hökmdarı ilə baş vəzir Osman paşa arasında sülh danışıqları sərhəddə olan Cığaloğlunun⁴⁰ oğlu⁴¹ vasitəsilə aparılır. Baylo qeyd edir ki, Osman paşının əmri ilə Ərzurumda saxlanılan Səfəvi elçisi sərbəst buraxıldı və öz hökmdarının yanına göndərildi. Bernardo sülh müzakirələrinə baxmayaraq, Osman paşanın “cox böyük” ordu ilə Səfəvi sərhədi istiqamətində, Təbrizə doğru öz yürüşünü davam etdirdiyini bildirir.

Gionse li giorni passati un chiaus dall confino di Persia mandato da Osman Bassà, et subito si sparse voce in casa del Beglierbei della Grecia che si trattava la pace trà questo Serenissimo Signore et il Persiano per mezzo del figliuolo del Cigala, il qual si ritrova à quei confini... si è inteso, che Osman Bassà ha fatto liberare l'Ambasciatore del Persiano che fu ultimamente trattenuto in Esdron da poi esser stato liberato da qui, come fu detto all' hora conto a Vostra Serenita da nostro Moresini, et perche egli era stato rimandato al suo Re, con lettere, et va oltre ben soddisfatto: Pero sono quegli entrati in speranza che in breve si habbia da concluder la Pace. Ma con tutto ciò qui si è inteso, che Osman Bassà continuava il suo viaggio com essercito grossissimo verso li confini di Persia, per andar a Tauris.

Filza 22

Venesiyanın İstanbuldakı baylosu Lorenzo Bernardo 4 sentyabr 1585-ci il tarixli hesabatında Təbriz istiqamətində irəliləyən Osman paşanın ordugahından hər gün gələnlərin müxtəlif səbəblərdən orduda “böyük aclığın” (*la carestia grandissima*) olduğunu təsdiq etdiklərini bildirir.

⁴⁰ Cığaloğlu (və ya Cığalzadə) Yusuf Sinan paşa nəzərdə tutulur. Sinan paşa əslən genuyalı idi və vaxtilə əsir kimi ələ keçirilmişdi və sonralar Osmanlı baş vəziri mənsəbinə qədər irəli çəkilmişdi.

⁴¹ Sinan paşanın oğlu Mahmud paşa nəzərdə tutulur.

Lorenzo Bernardo Osmanlı divanının münşisi Hüseyn (*Ussaym*) Çələbinin ordu dəftərxanasının böyük katibi Dərviş Çələbiyə yazdığı, 18 avqust 1585-ci il tarixli məktubuna istinadən qeyd edir ki, Osmanlı ordusunun "Təbrizə çatması üçün 18 gün təyin edilmişdi." Məktubda qeyd olunur ki, "Səfəvi hökmdarının dostu olan tatar xanı Gəray Sultan xan"⁴² (*Giarai Sultan Han*) bir neçə nəfər öz yaxınları ilə birlikdə şahın tərəfində Təbriz döyüşündə iştirak etmişdir, lakin sonra qaçıb, Vana pənah gətirmişdir." Məktubda daha sonra qeyd olunur ki, Səfəvi şahının "çətin ki, 40 mindən çox döyüşçüsü olsun" (*Il Persiano non ha seco 40 mila persone apena*).

Baylo 2 oktyabr 1585-ci il tarixli hesabatında Cığaloğlu Sinan paşanın başçılıq etdiyi qüvvələrin və kürdlərin hərbi dəstələrinin qızılbaşlar tərəfindən məğlubiyyətə uğradıldıqları barəsində məlumat verir. Baylo yazır ki, vaxtilə İrəvanın bəylərbəyi olmuş Toxmaq⁴³ (*Tocomat*) öz qoşunu ilə İrəvan üzərinə yürüş edərək Cığaloğlunun başçılıq etdiyi Osmanlı qoşununu məğlub etmiş və onlardan "3-4 min nəfərini qılincdən keçirmişdi və Cığaloğlunun özü isə güclə xilas ola bilmişdi (*et appena Cigalla si è salvato*)."

Baylo həmin tarixə aid hesabatında "mötəbər şəxsdən" aldığı məlumata görə, Səfəvi ərazisindən gələn bir çavuşun Osman paşanın Təbrizə daxil olması xəbərini verdiyini bildirir. Həmin xəbərə görə, paşanın həmin şəhərdə qala tikmək planı olsa da, "onun əsgərləri burada qalmaq istəmədiklərindən qiyam qaldırmışdılar (*ma che li soldati non volevano fermarsi, et erano amutinati*)."

Baylo 16 oktyabr 1585-ci il tarixli hesabatında Səfəvilər dövlətinin ali mənşəb sahiblərindən biri olan Əmir xan Mosullu Türkmənin öldürülməsi məsələsindən bəhs edir. Baylo Osmanlı çavuşunun gətirdiyi xəbərlərə istinadən qeyd edir ki, Təbrizin mühafizəsində olan "Əmir xan (*Emircan*) şahın icazəsi olmadan (*senza ordine del Re*) şəhərdə qala tikintisini davam etdirirdi" (*continuar à fortificar quel loco*), lakin osmanlılar yaxınlaşan zaman "onu yarımçıq qoyub, şəhəri tərk etmişdi." Bu əməlinə görə, "şahın əmri ilə Əmir xanın boynu vuruldu və onun kəsilmiş başı tərəfdarlarına göndərildi."

⁴² Həmin məktubda qeyd olunan şəxsin vaxtilə Səfəvi əsirliyində olmuş II Qazi Gəray olduğunu güman etmək olar.

⁴³ Məhəmməd xan Toxmaq Ustaclı nəzərdə tutulur.

Baylo həmin tarixli hesabatında Osmanlı-Səfəvi müharibəsinin osmanlıların “armada yaratmaq” planlarının həyata keçirilməsinə mane olduğunu” (*le cose di Persia non le permettono*) və müharibə nəticəsində osmanlıların “xeyli miqdarda sursatdan məhrum olduqlarını” qeyd edir.

Baylo 30 oktyabr 1585-ci il tarixli hesabatında osmanlıların səfəvilərlə müharibə apardığı müddətdə “digər fəaliyyətlər barədə düşünmək istəklərinin olmadığını vurğulayır” (*gli non possano ne vogliono pensare ad altre imprese*).

Baylo 28 noyabr 1585-ci il tarixli hesabatında Səfəvi şahzadəsi Həmzə Mirzənin Təbrizdən 2 günlük məsafədə yerləşən ərazidə 40 minlik qoşunla osmanlılara qarşı döyüşə girdiyini qeyd edir. Baylo döyüş nəticəsində osmanlıların məğlub olduğunu və onlardan paşalar və sancaqbəyilər də daxil olmaqla, çoxsaylı döyüşçüsünün həlak olduğunu bildirir.⁴⁴

Baylo 10 dekabr 1585-ci il tarixli hesabatında Van istiqamətində hər tərəfdən 15 minlik Səfəvi və Osmanlı qoşunlarının üz-üzə gəldiyini və nəticədə osmanlıların Vana doğru geri çəkildiklərini qeyd edir.

Filza 23

Venesiyanın İstanbuldakı baylosu Lorenzo Bernardo 4 mart 1586-cı il tarixli hesabatında yeni yürüşün sərdarı Fərhad paşanın ordusunda digər döyüşçülərlə bərabər, 7 min yeniçərinin və 10 saray sipahisinin olduğunu bildirir.

Lorenzo Bernardo 5 mart 1586-cı il tarixli hesabatında Təbrizdə olan Cəfər paşanın məktubunu gətirən qapıcıya istinadən, Həmzə Mirzənin 50 minlik qoşunla Təbrizdəki Osmanlı qoşununu mühasirəyə almaq fəaliyyətindən bəhs edir.

Lorenzo Bernardo 19 mart 1586-cı il tarixli hesabatında bəzi Səfəvi əyanlarının şahdan “narazı olduqlarına görə ona qarşı üsyana qalxdıqlarını” qeyd edir.

⁴⁴ Osmanlı və Səfəvi mənbələrindən həmin döyüşün 25 oktyabr 1585-ci il tarixində Təbriz yaxınlığında Fəhusfənc çayı kənarında baş verdiyi məlumdur. Həmin döyüşdə ağır məğlubiyyətə uğrayan Osmanlı ordusundan Diyarbəkir bəylərbəyi Mehmed paşa öldürülür və Qaraman bəylərbəyi Murad paşa (“Kuyucu”) əsir alınır. İsgəndər bəy Münşi. *Tarix-i aləmara-yi Abbasi (Abbasın dünyanı bazəyan tarixi)*. I cild, s. 603-604; Bekir Kütükoğlu. *Osmanlı-İran Siyâsi Münasebetləri (1578–1612)*, İstanbul 1993, s. 159-160. Oruc bəy Bayat da, həmin döyüşdə Həmzə Mirzənin başçılığı ilə qızılbaşların 40 minlik hərbi qüvvəyə malik olduqlarını qeyd edir. *Don Juan of Persia: A Shi'ah Catholic 1560-1604*. Transl. and edited with an introduction by G. Le Strange, New York and London: Harper & Brothers, 1926, p. 185.

Baylo 12 iyun 1586-cı il tarixli hesabatında Təbriz qalasında olanlara Cığaloğlu tərəfindən dəstək gəldiyini və Səfəvi şahının “öz konfederasiyasından olan türkmanlarla ixtilafda olduğunu” (*in discordia con Turcomani loro confederatione*) və bütün “bunların osmanlıların xeyrinə (*si ragionava à favor de Turchi*) olduğunu” qeyd edir.

Baylo həmin hesabatında Sinan paşanın yanından gələnlərin verdikləri məlumatlara istinadən, Səfəvi şahının sülh təklifi ilə çıxış etdiyini qeyd edir.

Baylo 25 iyun 1586-cı il tarixli hesabatında “Həmzə (*Gansà*) Mirzənin Qəzvində ona qarşı çıxmış qardaşı Təhmasib (*Tocmas*) Mirzənin qoşununu darmadağın etdiyini və “Təhmasibi isə öldürdüyünü” qeyd edir (*combattendo, et ammazzando un suo figliolo Tamàs*).” Baylo bundan sonra bəzi türkman bəylərinin Səfəvi şahına qarşı çıxdıqlarını və “özlərinin 4 min nəfər təbəələri və 12 sancaqla Osmanlı hakimiyyətini qəbul etdiklərini (*Li signori Turcomani sono venuti all'obedientia di nostra Imperial Maestà*) və Bağdad bəylərbəyliyinə tabe olan sancaqda yerləşdiklərini” bildirir.

Lorenzo Bernardo 23 iyul 1586-cı il tarixli hesabatında Osmanlı divanına Cığaloğlu tərəfindən əsir tutularaq gətirilən Səfəvi bəylərindən birindən bəhs edir. Baylo yazır: “sonralar həmin şəxs Qara dəniz sahilində yerləşən qüllələrdən birinin zindanında digər əsirlərlə birlikdə saxlanılırdı və həmin yerdə saxlanılan əsirlərdən birinin vasitəsilə həmin bəydən bəzi məlumatlar əldə edə bildim.”

Baylonun bildirdiyinə görə, “həmin bəyin oğlu vaxtilə şah tərəfindən İspaniya kralına elçi kimi göndərilibmiş” (*figliolo di quel, che dal suo Re è stato mandato Ambasciatore al Re di Spagna*). Həmin Səfəvi bəyi “saxlanılma şəraitindən şikayətlənərək” (*si lamenta molto*) bildirmişdi ki, qızılbaşlar “keçən il (1585-Ə.Q.) əsir düşən Murad paşaya yaxşı davranmışdılar” (*essendo Murat Bassà da Persiani be trattato*), lakin osmanlılar onu (əsirlikdə olan Səfəvi bəyini-Ə.Q.) “qüllənin çox qaranlıq zirzəmisində” saxlayırlar (*in fondi di una oscurissima Torre*).

Filza 26

Lorenzo Bernardo 2 sentyabr 1587-ci il tarixli hesabatında Səfəvi elçisinin sülh danışıqları üçün Ərzurumda olduğunu bildirir.

Baylo qeyd edir ki, səfəvilər “Təbriz ətrafındakı bəzi yerlər istisna olmaqla”, osmanlılar tərəfindən ələ keçirilmiş əraziləri güzəştə getməyə hazırdılar. Onlar eyni zamanda Ərdəbil (*Ardeville*), Gəncə (*Gengè*) və Qarabağın (*Carabac*) onlarda qalmaları üçün Osmanlı sultanına “ildə 30 min

sekvın məbləğində xərac ödəməyə”, osmanlılara “Şirvana gedən yolda 2 qala tikmələrinə” icazə verməyə və “şahın oğullarından birini girov kimi göndərməyə” razıdılar.

Hora dunque la saperi che le proposte della Pace dal canto di Persiani, fatta dal loro Ambasciatore trovato in Esdron di ordine di questa Sua Maesta, furono, che si contentarono ceder tutto quello, che da questo Signore stato acquistato, eccetto certi luoghi atorno Tauris. ... In risposta ha finitio quel Re a sua Maesta, che i luoco quelli tre luochi dimandeti si sontenir, che Turchi possino fabricar doi forti nella strada, che va a Servan per li rispetti checò altre volte haverle finitto: et di piu alcuni vogliono che si contenti pagar ogni anno 30 m. cechino per li tre luochi a questo signore er promette mandar qua un figliolo, cioè il nepote per ostaggio sempre che da questa Maestà le sia finitto in chi proprio pugno per sicurezza delle parte, et buone pare fra loro concluse. Et è stato dato ordine a Ferrat Bassà di concludere essa pace con queste conditioni et dimandar a tenar il figliolo, non ruzendo pro accorentir di ceder un palmo delli luochi acquistati intorno Tauris.

Lorenzo Bernardo 16 sentyabr 1587-ci il tarixli hesabatında qeyd edir ki, Fərhad paşa Osmanlı Şeyxülislamına yazdığı məktubunda bir çox səbəblərdən sultanı bu sülhə inandırmağa çağırırdı. Lakin bir çavuşun verdiyi məlumatla görə, keçən ayın 18-i (18 avqust 1587-ci il –Ə.Q.) Osmanlı ordusu Qarsdan Gəncə və Qarabağ istiqamətində yürüşə başlamışdır.

All incontro Ferrat scrive a Sciech del Signore che debba persuader essa pace con molte ragioni, et che non ascolti questi animosi, perche causeranno la ruine di questo imperio; con tutto ciò per un chiaus venuto in vinti giorni si è inteso, che alli 18 del passato l'essercito Turchesco si parti da Cars et marchiava alla volta di Gengè, et Carabac nel paese del Servan.

Bernardo həmin hesabatında qeyd edir ki, Cığaloğlunun yanından gələnlərin verdikləri məlumatla görə, osmanlılar tərəfindən məğlub olduqdan sonra Salah Hüseyn (*Salac Cusein*) adlı Səfəvi əmirinin oğlu osmanlılar tərəfə keçmişdir.

Bernardo 30 sentyabr 1587-ci il tarixli hesabatında Fərhad paşaya göndərilmiş Hicri 3 Rəcəb – 10 iyun 1587-ci ilə aid “əmrdən” (*commandamento*) bəhs edir. Həmin sənəddə qeyd olunur ki, həmin

tarixdə Səfəvi şahının, onun baş vəziri Əliqulu xanın⁴⁵ və vəzir İsmi xanın (?) məktublarını gətirən 2 Səfəvi elçisi - Musa xan və Təhmasibqulu xan 40 -50 nəfərlik elçilik heyəti ilə Ərzuruma gəldilər. Həmin elçilərə “fəxri xələt” hədiyyə olundu. Bir neçə dəfə müzakirə olunduğu kimi, “sərhəddin Kür və Araz çaylarının qovuşmasından keçməsi təklif olundu və Gəncə, Qarabağ və Gürcüstanın bizim (osmanlılar-Ə.Q.) tərəfdə qalması üçün bütün cəhdlər edildi, lakin Gəncə və Qarabağ məsələsində razılıq əldə olunmadı, çünki həmin elçilər bildirdilər ki, hazırda onların əlində olan ərazilərə iddia edilməməlidir.” Bununla belə, onlar “Allahın köməyi ilə danışıqları yekunlaşdırmaq üçün” Səfəvi şahzadəsinin Osmanlı sarayına yollanması ilə razılaşıdılar.

Havendomi scritto, come alli tre del mese di Regiep erano gionti in Esdron doi ambassatori del Re di Persia Musatcan, et Tamasiculi con 40 ò 50 Persiani, la quali essendoti presentati le lettere del suo Re, di Aliculi, come suo primo visir, et di Ismican secondo visir, in haver donato à ciascuno di loro una veste imperiale con le gli havendo piu volta trattato parevabene tagliati il confine dove li fiumi Ers, et Kor, si congiungono insieme, havendo tu fatto ogni possibile per far che restasse dalla parte di quà Gengè, Carabit, et il paese di Giorgiani, non è stato possibile ottener Gengè et Carabit, perche li ambasciatori si difendenano dicendo, che si some non si inpedivano loro nelli luochi da noi acquistato, cosi non deovemo noi pretendere li loro, ma ben piu si contientavani di far venir il Principe alla felice porta et da poi l' arrivo suo si concludere quello che si havera trattato, il qual con l'aiuto di Dio prometteremo, che fra tre ò 4 mesi venirà non solo delli Principi chel Regno per trattar la pace et per tagliar li confini accordati da te con molta diligentia.

Venesiya baylosu yazırdı ki, Fərhad paşaya göndərilmiş həmin “əmr”də daha sonra qeyd olunurdu: “əgər sülh baş verməzsə, Qarabağ səfərinə başlamaq olar, bu məqsədlə qalalar təchiz olunmalı, tikilməkdə olanlar möhkəmləndirilməli, irəli getmək istəməyən əsgərlərə xəbərdarlıq olunmalıdır ki, belə uzun müharibədən sonra geri çəkilmək olmaz, çünki Səfəvi şahı, onun oğlu və bütün [qızılbaş] əmirləri bizdən acizənə şəkildə sülh istəyir, onlar bizim şərtlərimizə əsasən, bütün Gürcüstanı bizə tərk etməyə və oradan Şirvana gedən qədim yolu bizə verməyə hazırdırlar....

⁴⁵ Əliqulu xan Fəthoğlu Ustaclı 1585-ci ilin əvvəlində Əmir xan Türkmənin yerinə Azərbaycan bəylərbəyi təyin edilmişdi. İsgəndər bəy Münşi yazır ki, Həməzə mirzə Əliqulu xana “qardaş” deyər müraciət edirdi. İsgəndər bəy Münşi. *Tarix-i aləməra-yi Abbasi* (Abbasiin dünyanı bəzəyən tarixi). I cild, s. 583.

qızılbaşlara isə hələ də, Gəncənin bəylərbəyi İmamqulunun⁴⁶ təbəçiliyində olan Gəncə, *Giumac* (?), Qazax, Şəmşəddin və digər gözəl bölgələr qalacaqdır.”

Et parimente mi scrissi che alle due della Luna di Regiep tal eri usciti in campagna havendo commandate che ognuno si preparasse per querra acciò non seccedendo la pace si facesse l' imprese di Carabit, et preparando quello facesse bisogno per munir le fortezze, che si havesse à fabricar; tutti li soldati si ammunirono dicendo che non volevano andar avanti, perche era hora mai tempo di ritrosar dapoi con longa guerra, ò almeno andando se li dovesse accrecser la paga, ma perche hora il Re di Persia et il figliolo, et tutti li Principi domandano la pace con molta humilità, et dano capitol per li quali si contentano lassar tutto il paese di Georgiano dalle parte nostre, et dar stradda per andar nel paese del Servan, tu non consigli che si faccia cosa, che possi strubar questo trattamento poi che per questi capitoli à noi resta la stradda antiqua, che va in Servan, et cinque giornate da Soma paese de Giorgiani, et restano ancora a noi quelli Persiani, che habitano appresso Gengè, Giumac, Casac, Sensedin, et molti altri bellissimi paesi habitati che sono de Imanculi Governar Generale di Gengè, di maniera tale, che accettandosi la pace, sarà necessario ò mandar un pratico defterdar, et un valoroso, et prelato chiaus per far poner in ordine il Principe, che ha da venir, per il quale effetto.

Bernardo 11 noyabr 1587-ci il tarixli hesabatında qeyd edir ki, səfəvilər hal-hazırda sülh bağlamağa hazır deyillər (*Persiani non siano hora per fare pace*) və şah öz nəvəsini Osmanlı hökmdarına “təhvil verməyə heç vaxt razı olmayacaqdır” (*quel Re mai consenterà di mandar il proprio nepote in mano di questo Signor*).

1587- 1590 - cı illərdə Venesiyanın İstanbuldakı baylosu olmuş Covanni Moro 23 dekabr 1587-ci il tarixli hesabatında gənc Abbas Mirzənin hakimiyyətə gəlişi ilə bağlı məlumat verir. Moro yazır ki, “Persiyanın (Səfəvilər dövləti-Ə.Q.) yaşlı və gömə məhdudiyyəti olan şahı (Sultan Məhəmməd Xudabəndə - Ə.Q.) taxt-tacdan salındı və könüllü surətdə Xorasana yollandı və hakimiyyəti döyüşkən ruhlu və ariq sifətli oğlu Abbasa təhvil verdi.”

Dicono, che il Re di Persia, che hora vecchio et orbo, ò che è stato scaricarò, ò che volentamente si è ritirato in Corassan, havendo cesso

⁴⁶ İmamqulu xan Qacar nəzərdə tutulur.

il governo del Regno ad Abas suo figliolo, il qual essendo di animo belicoso, volto subito, li suo pensieri contra Osbech Tartaro, overo Turcomano, che nelli confini haveva gli anni precedenti fatti molti danni à Persiani, et havendolo rotto,... si è anco obligato di aiutare contra Turchi con 20 mila cavalli; onde pacificato il Regno desideroso di far prova di ricuperar il suo, fece publicamente un perdon generale à tutti per qualunque delitto.

Filza 30

Covanni Moro 3 fevral 1590-cı il tarixli hesabatında 12 il davam edən Osmanlı-Səfəvi müharibəsinə son qoyacaq sülh müqaviləsinin imzalanması üçün İstanbula gələn Səfəvi elçiliyinin qarşılanma mərasimindən və Səfəvi elçiliyinin gətirdiyi hədiyyələrdən bəhs edir. Baylo qeyd edir ki, “şahın (I Şah Abbas-Ə.Q.) göstərişi ilə bura (İstanbul-Ə.Q.) gələn şahzadəni (Heydər Mirzə-Ə.Q.) 4 ali mənəsb sahibi də daxil olmaqla, 200 nəfər müşayiət edirdi. Onlar Əlahəzrətə (Osmanlı sultanı-Ə.Q.) 30 nəfərin daşıdığı kitablar, xalçalar və buna bənzər hədiyyələr gətirmişdirlər.”

Havesse l'ordine del Re passo grandi loro del giorno di modo, che cerso la sera comparreso a Sua Maestità quattro signori piu principali venuti con questo figliolo che rimase in casa ben accompagnato da voce ducento de sua; che nell' entrata non companiono con gli altri; ò non faccono considerati per esser sparsi nella compagnia, che le seguava, appresentarano Sua Maestità di libri, tapeti, et simil cose portate da tredici persone, espedendosi in poco spatio.

Baylo sadalanan hədiyyələrlə bərabər, xüsusilə öz gözəlliyi ilə venesiyalının diqqətini cəlb etmiş çadırın təsvirini vermişdir (*Et cose va in sempre bellezza con un padiglione da campo di raso cremisino*).

Covanni Moro 17 fevral 1590-cı il tarixli hesabatında I Şah Abbasın Osmanlı vəziri Fərhad paşaya məktubundan bəhs edir. Moro Şah Abbasın həmin məktubunda Osmanlı sarayına sülh müqaviləsinin imzalanması üçün qardaşı oğlu şahzadə Heydəri, Ərdəbil xanı Mehdiqulu xanı və dövlətin digər “sayılıb-seçilmiş” ali mənəsb sahibi olan əmirləri göndərdiyini bildirir .

Mando à quelli parti... stimato nostro figliolo, Emir Sultan Aidar in compagnia de Erdebilhan Mecticulihan detto uno delli nostro piu honorati Hani per il suo gran guistitio, et molta prudentia, il piu eletto de tutti li signori grandi del nostro Regno, mandamo, et si come la nostra grandezza istessa parlasse...

Filza 37

1591- 1594 - cü illərdə Venesiyanın İstanbuldakı baylosu olmuş Matteo Tsane 21 iyun 1593-cü il tarixli hesabatında I Şah Abbasın “gürçü knyazı Simonun dul bacısı⁴⁷ ilə evləndiyini” bildirir (*quel Re si è congiunto in matrimonio con una sorella vedova di Simon Principe Giorgiano*).

Matteo Tsane həmin hesabatında Şah Abbasın paytaxtı Qəzvindən İsfahana köçürməsinə işarə edərək, şahın “öz iqamətgahını dəyişdiyini bildirir” (*cambiato luoco di residenza*).

Tsane 10 avqust 1593-cü il tarixli hesabatında Osmanlı sarayında olan Səfəvi elçisinin geri qayıtmaq üçün “izn aldığı” qeyd edir. Baylo bildirir ki, Səfəvi səfirinə “fəxri xələt” verildi və Özbək xanının oğluna qarşı mübarizədə şaha “kömək ediləcəyi vədi verildi.”

L' Ambasciatore di Persia si licentia cominciar partir da Sua Magestia et parte con honoratissimij doni di veste, et altri con promessa di aiutar il Suo Maesta contra il figliolo Osbech Tartaro.

Filza 42

1593- 1597 - ci illərdə Venesiyanın İstanbuldakı baylosu olmuş Marko Veniyer 12 yanvar 1596-cı il tarixli hesabatında 1590-cı ilin əvvəlində sülh imzalanması üçün göndərilən elçilik heyətinin müşayiəti ilə Osmanlı sarayına “girov” və ya “sülhün zəmanəti” kimi göndərilmiş Səfəvi şahzadəsi azyaşlı Heydər Mirzənin vəfat etməsi barəsində məlumat verir. Baylo qeyd edir ki, “vəfat etmiş şahzadənin ölüm səbəbi ilə bağlı Səfəvi şahına məlumat vermək və şahzadənin şah sülaləsinə məxsus məqbərədə⁴⁸ dəfn olunması üçün xüsusi heyət şahzadənin nəşi ilə birlikdə” Səfəvilər dövlətinə göndərildi.

Quando Ferat condusse quella pace; il fanciullo nipote di quel Re Hostaggio, che ultimamente è morto, sicome scrissi alla Serenità Vosrta, et hora il corpo suo imbalzamato si conserva sotto terra, essendo in molta diligentia stati espedito messo al re di Persia, che soto pretesto di dar conto della morte di qua figliuolo, et di offerire con termini officiosi il corpo, da esser mandato in Persia, per collocarsi nelle Regali sepolture Persiane.

⁴⁷ I Şah Abbasın Kartli çarlarının Baqratın sülaləsindən olan VII Baqratın qızı və II Simonun bacısı Fəxr Cahan Bəyimlə (və ya Pərixan Bəyim) evləndiyi barədə mənbələrdə məlumatlar mövcuddur.

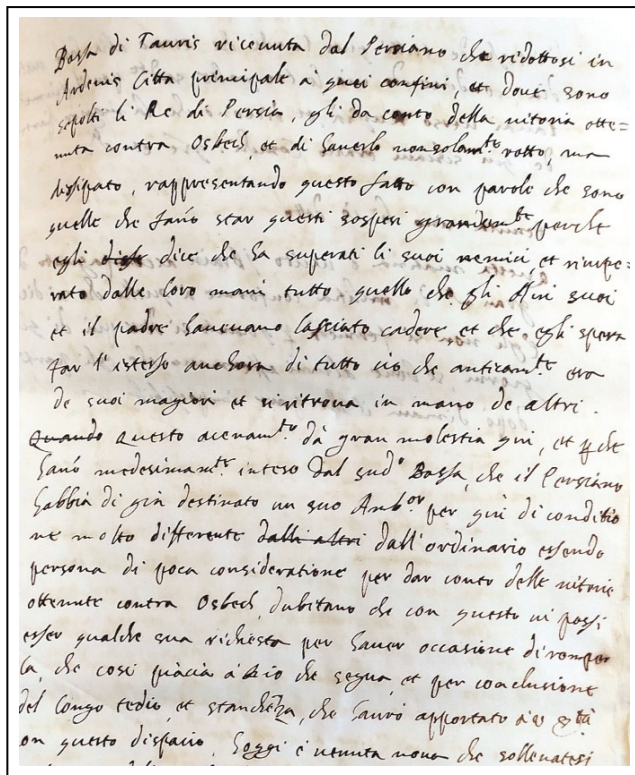
⁴⁸ Ərdəbildəki “Şeyx Səfi məqbərəsi” nəzərdə tutulur.

Filza 49

1595 - 1600 - cü illərdə Venesiyanın İstanbuldakı baylosu olmuş Cirolamo Kapello Venesiyanın Suriyadakı konsulunun ona ünvanladığı 1 may 1599-cu il tarixli məktubuna istinadən qeyd edir ki, son günlərdə Hələbə gələn Səfəvi tacirləri Şah Abbasın Xorasanı ələ keçirdiyi (*haver acquistato il Corassan*) və Amu Dərya çayı (*fiuma Oso*) sahilinə gələrək, "yolları nəzarətdə saxlamaq üçün qalalar tikdirdiyi" barəsində məlumat verirlər. Venesiya konsulu Səfəvi şahının daha sonra Qəzvinə qayıtdığını və onun osmanlıların Macarıstandakı "vəziyyətlərinin pisləşdiyindən" istifadə edərək, "Şirvan üzərinə hücum etmək (*di assalire il Servan*) haqqında düşündüyünü" yazır.

Cirolamo Kapello 17 may 1599-cu il tarixli hesabatında Təbrizin Osmanlı bəylərbəyi Cəfər paşanın Ərdəbildə I Şah Abbas tərəfindən qəbul edildiyini və Səfəvi hökmdarından qızılbaşların özbəklərə qarşı qazandığı qələbə ilə bağlı məlumat aldığını bildirir.

Bassà di Tauris ricevuta dal Persiano che ridottosi in Ardevis citta principale à suoi confine, et dove sono sepolti li Re di Persia, gli da conto della vittoria ottenuta contra osbech, et di haverlo rotto.

Bassà di Tauris ricevuta dal Persiano che ridottosi in Ardevis citta principale à suoi confini, et dove sono sepolti li Re di Persia, gli da conto della vittoria ottenuta contra Osbech, et di haverlo rotto, non dissimulando questo fatto con parole che sono quelle che fanno star questa persona grandemente perche egli disse che ha superato li suoi nemici et vinto tutto dalle loro mani tutto quello che gli diui suoi et il padre hanno lasciato cadere, et che egli sopra far l'istesso ancora di tutto ciò che anticamente era de suoi maggiori et ritrova in mano de altri. Quando questo dicente da gran molestia fui, et feli tanto moderamente inteso dal sud Bassà, che il Persiano habbia di già destinato un suo Ambasciador per via di condottione ne molto differente dalli altri dall'ordinario essendo persona di poca consideratione per dar conto delle vittorie ottenute contra Osbech, dubitavo che con questo mi potessi aver qualche sua richiesta per haver occasione di rompere, che così fuacci a ciò che segue, et per conclusione del lungo tedio, et stanchezza, che l'auvo apportato a' suoi et in questo dispartito. Seggi c'intende non che sollecitarsi

Cirolamo Kapello 10 iyun 1599-cu il tarixli hesabatında Səfəvi ərazilərindən və Təbrizdən gələn tacirlərin həmin ərazidən İstanbula yollanan Səfəvi elçisinin⁴⁹ çoxsaylı heyətin müşayiəti ilə keçib getməsi ilə bağlı məlumat verdiklərini bildirir. Baylo qeyd edir ki, Səfəvi elçiliyinin məqsədi özbəklərə qarşı həyata keçirilmiş yürüş və Xorasanın yenidən Səfəvi ərazisinə birləşdirilməsi ilə bağlı Osmanlı sultanını məlumatlandırmaq idi.

Questi giorni sono venuti molti mercanti dalle parti di Persia da altri de quali, che vengono da Tauris si ha inteso, che per di la era passato l'Ambasciatore del Persiano con grosso compagnia quale va à Costantinopoli mandato dal suo Re per dar raguaglio al gran Signore delle cose da lui operate contra li Tartari, et per la ricuperatione del Corazzan alla sua corona.

Kapello 21 avqust 1599-cu il tarixli hesabatında Osmanlı sarayına gəlmiş Səfəvi elçisinin sultan tərəfindən qəbul olunduğunu və elçiyə ilk və son qəbul günləri geyinməsi üçün iki “fəxri xələt” hədiyyə olunduğunu qeyd edir.

Il qual l'Ambasciatore bacio le mani al Re martedi passato et fu fuori dell' ordinario di nuovo banchetato nel Divano, et due giorni dapoi in casa di Ahil. Hebbe due vesti dal Re l'una nell' intrare, et l'altra bell'uscire della stanza di Sua Maestà, et furono medesimamente vestiti due de suoi gentilhuomeni.

Baylo bildirir ki, “iki gün sonra tərcüməçimi həmin səfirin yanına göndərdim” və onun bildirdiyinə görə, Səfəvi elçisinin Osmanlı sarayına gəlişinin əsas məqsədlərindən biri “sülh müqaviləsi öhdəçiliyinə görə”, Təbrizin səfəvilərə geri qaytarılmasını tələb etməkdir. Səfəvi elçisi, eyni zamanda sülhün şərtlərinə zidd olaraq, Cığaloğlunun Nəhavənddə tikdirdiyi qalanın qızılbaşlar tərəfindən “yerlə bir” edildiyi barəsində baylonun mütərciminə məlumat vermişdir.

Io mandai all'Ambasciatore due giorni dapo sotto pretesto di uscita, et egli raccontando ad Dragomano gli straordinarij favori usatigli da costoro ne fece l'istesso giudicio che ho detto, del timore che hanno del suo Re, et sogionse che queste apparenze non bastavano ad avissar l' animo del suo Signor perche havendo egli dimandato le restitutione di

⁴⁹ Osmanlı mənbələrindən həmin Səfəvi elçisinin Eşikağası Qaraxan ağa olduğu məlumdur. Selânikî Mustafa Efendi, Tarih-i Selânikî, (1003-1008/1595-1600). Hazırlayan: Mehmet İpşirli, II, TTK Yayınları,. Ankara 1999, s. 814-815.

Tauris conforme all' obbligo contratto già, et che ultimamente spianssero la fortezza di Niavent fabricata à quei confini dal Cigala contra la forma delle capitulationi.

Filza 52

1600 - 1603 - cü illərdə Venesiyanın İstanbuldakı baylosu olmuş Aqostino Nani 02 yanvar 1601-ci il tarixli hesabatında Suriyadakı Venesiya konsulunun verdiyi məlumatlara istinadən Qəzvindən səfəvilərin Şirvan istiqamətinə hərəkət etdiklərini bildirir. Baylo qeyd edir ki, bəzi məlumatlara görə, Səfəvi şahı növbəti il (1602-Ə.Q.) osmanlılarla "sülhə son qoyacaqdır (*rompere l'anno venturo con Turchi*).” Baylo qeyd edir ki, Sinan paşanın oğlu Mehmed paşa onunla söhbətində Səfəvi şahının müharibəyə başlamayacağına “böyük şübhə” ilə yanaşdığını (*con molta confidenza, et secretezza mi disse, che grandemente dubitava che il Persiano non le faci la guerra*) bildirmişdir.

Aqostino Nani 23 yanvar 1601-ci il tarixli hesabatında habsburqlara qarşı Macarıstana çoxlu sayda Osmanlı döyüşçüsünün göndərilməsi səbəbindən növbəti il (1602-Ə.Q.) səfəvilərin Təbrizi ələ keçirmək üçün (*per recuperare Tauris*) fəaliyyətə keçə biləcəklərini bildirir. Nani həmin hesabatında Cəfər paşanın yerinə Təbrizin bəylərbəyi vəzifəsinə İbrahim paşanın təyin edildiyini qeyd edir.

Aqostino Nani 20 fevral 1601-ci il tarixli hesabatında qeyd edir ki, İngiltərənin İstanbuldakı səfiri Cığaloğluna Habsburq imperatorunun sarayında olan Səfəvi elçiliyi heyətinə daxil olan ingilisdən (Antoni Şerli-Ə.Q.) bəhs etmişdir. İngiltərə səfiri qeyd edir ki, həmin ingilisin bir qardaşı (Robert Şerli-Ə.Q.) da Səfəvi şahının yanındadır və Praqada olan Səfəvi elçisi (Hüseynəli bəy Bayat-Ə.Q.) “müttəfiqliklə bağlı məsələləri müzakirə etmək üçün” oradan Venesiyaya, Romaya, Fransaya və İspaniyaya gedəcəkdir (*il predetto Ambasciatore Persiano, che era à Praga passerebbe à Venetia, à Roma, in Franza, et in Spagna per la sudette trattatione di legà*).

Filza 58

1602 - 1605 - ci illərdə Venesiyanın İstanbuldakı baylosu olmuş Françesko Kontarini 24 noyabr 1603-cü il tarixli hesabatında qeyd edir ki, Osmanlı vəziri Mustafa paşa⁵⁰ Təbriz bəylərbəyinə sultanın Səfəvi şahının

⁵⁰ Çox güman ki, Destari Mustafa paşa nəzərdə tutulur.

torpaqlarında baş verənləri öyrənmək üçün təcili şəkildə “ən etibarlı” casusların göndərilməsi tapşırığı ilə bağlı yazmışdı. Həmin casus təkcə Təbriz şəhəri ilə bağlı deyil, sərhəd ərazilərdə, həmçinin Şirvan və digər yerlərdə baş verənlər barədə məlumatlar toplamalı və hesabat verməli idi.

Mustafa Bassa ha scritto al Beglerbei di Tauris di commissione del Gran Signore che mandi quanto prima spie fidassime nel paese del Re di Persia per scoprir quello che li opera in quelle parti; et che dia relatione del sato delle frontiere, non solo per quelle che tocca alla città di Tauris, ma anco del paese del Servan, et altri luochi con ordine, che non si dia molestia alcuna alli Persiani; et quanto prima debba dar conto di quà.

Françesco Kontarini 6 dekabr 1603- cü il tarixli hesabatında I Şah Abbasın elçisinin 20 nəfərin müşayiətilə və dəyəli hədiyyələrlə birlikdə Osmanlı sarayına gəldiyini bildirirdi.

La settimana passata è arrivata qui un huomo mandato dal Re di Persia con presenti per il Gran Signore accompagnato da circa vinti persone.

Baylo həmin hesabatda qeyd edir ki, səfəvilərlə sərhəd ərazilərin hakimləri tərəfindən göndərilmiş məlumatda Təbrizin Osmanlı bəylərbəyi Əli paşa 3-4 minlik döyüşçü ilə Səfəvi şahına tabe olan qüvvələr tərəfindən “tələyə salınaraq” məğlubiyyətə uğradıldığı⁵¹ və bəylərbəyi ilə bərabər, vaxtilə baş vəzir olmuş Lələ Paşanın⁵² oğlunun da əsir alındığı, osmanlı döyüşçülərinin isə demək olar ki, hamısının “qılıncdan keçirildiyi” bildirilirdi.

...et poco dopo comparsero avisi mandati per messi espressi dalli Ministri Turcheschi alli confini di Persia, per li quali si è inteso che Alij Beglierbei di Tauris, pretendendo di havere alcuni donativinon accastumati da un Signore de Chiurdi, il quale è sotto la protezione de Persiani, et negando egli di darli, sia il Beglierbei andato con 3 ò 4 m[ila] soldati constringerlo à viva forza, et farlo condescéndere alla sua volontà; ma nel camino diede in una imboscara di alcuni popoli sottoposti al Re di Persia; che le presero le spalle, onde restò priggione con un figliuolo del Lalà Bassà, che fù primo Visir, il quale si ritrovo nel conflitto, et furono amazzati quasi tutti li soldati.

⁵¹ Qızılbaşların qələbəsi ilə başa çatmış həmin döyüş 27 sentyabr 1603-cü ildə Təbriz yaxınlığındakı Sufiyan kəndi ətrafında baş vermişdir. Bekir Kütükoğlu. *Osmanlı-İran Siyâsi Münasebetleri (1578–1612)*, s. 261.

⁵² Mustafa Lələ Paşa.

Baylo bildirir ki, qələbə qazanmış səfəvilər Təbriz üzərinə yürüş etməyə başladılar (...*essendosi però li Persiani vittoriosi incamminati ad assaltare la città di Tauris*).

Kontarini daha sonra qeyd edir ki, Səfəvi şahının elçisinin Osmanlı sarayına gəlişi ilə qızılbaşların hücumlarının üs-üstə düşməsi “bütün insanlarda böyük qarışıqlıq yaratmışdı” və “özbəklərlə (şeybanilər-Ə.Q.) məsələni həll etmiş” Səfəvi şahının “müharibəyə başlamasına dair artıq şübhələr qalmamışdı.” Osmanlı vəziri bu məlumatı alan kimi İstanbulun “Yeddi qüllə” zindanında saxlanılan gürcü çarı Simonu⁵³ yanına gətizdirərək, “ondan həmin sərhədlər və digər məsələlərlə bağlı məlumatlar almışdı.”

Per questi accidenti intesi in congiuntura della venuta di un huomo espedito dal Re di Persia si è veduta una gran comotione in ogni qualità di persone, pubblicandosi, che quel Re habbia mosso la guerra, come ancora si stà con non poco dubio massimamente, che viene rifferito essersi in tutto accomodato, et pacificato con Osbech Tartaro. Subito il Bassà mandò à chiamare dalle tre Torri Simon Giorgiano, col quale si trattenne per buon spatio di tempo, per prender da lui informatione circa quei confini, et sopra altri particolari.

Kontarini Səfəvi elçisinə “lazımı hörmət-izzət göstərilməsinə” və Osmanlı sultanının göstərişi ilə ona pul hədiyyəsi verilməsinə baxmayaraq, “onun hərəkətinin məhdudlaşdırıldığını” bildirir. Belə ki, Səfəvi elçisi Osmanlı çavuşunun və onun mühafizəsində dayanan digər məmurların iştirakı olmadan “qaldığı evi tərk edə bilməzdi.” Baylo Osmanlı sarayı tərəfindən tətbiq olunan bu məhdudiyyətin Səfəvi elçisinin “mümkün casusluq-məlumat toplama fəaliyyətlərinin qarşısını almaq məqsədilə” həyata keçirildiyini qeyd edir.

L'uomo di Persia è spesato di ordine del Gran Signore ma viene tenuto ristreto in modo con Chiaus, et altri che assistono alla sua guarda che senza la presentia di questi non parla con alcuno ne li suoi possono uscire fuori di casa, sospettandor che debba esser venuto à trattener li Turchi, acciò non facciano provisione, et per spiare, et sottrarre il vero stato di queste parti.

Baylo qeyd edir ki, Təbriz bəylərbəyi vəzifəsi vəzir titulu ilə Hələb bəylərbəyinə tapşırıldı və Osmanlı sarayı tərəfindən Qapıçıbaşının Səfəvilər dövlətinə elçi kimi göndərilməsi qərara alındı, lakin həmin missiya sonradan təxirə salındı.

⁵³ Kartli çarı I Simon nəzərdə tutulur.

Per il governo di Tauris è stato deputato il Beglierbei di Aleppo con titolo di Visir alla Porta, et con altre prerogative, in modo che è quasi dichiarato Generale, se verrà il bisogno, ma si vuol nominato con questo titolo, senza che non si habbia maggior lume della verità. Era anco eletto un Capigibassi huomo di qualità, et in molto stima, per inviarlo con lettere al Re di Persia; questa deliberatione è rimasta sospesa.

Baylo sərhəd ərazilərin bəylərbəyilərindən gələn xəbərlərin doğru olduğunu qeyd edir və müharibənin başlanacağı təqdirdə bunun Osmanlı İmperiyasına “güclü zərbə” olacağını bildirir.

Gli av[v]isi che ho raccontato, mandati dalli Beglierbei delli confini, sono verissimi; se le fattioni seguite siano per rompimento di guerra non si può per ancora saper di certo, ma quando fusse saria il amggior colpo che potesse ricever questo Imperio, il che si dichiarerà frà pochi giorni.

Fransesko Kontarini 20 dekabr 1603-cü il tarixli hesabatında qeyd edir ki, Təbriz qalasında olan Osmanlı topçubaşı səfəvilərin tərəfinə keçdi və qalada olan Osmanlı əsgərlərinə azad şəkildə qalanı tərk etmək imkanı yaradıldı. Baylo bildirir ki, Təbrizin osmanlılardan geri alınması nəticəsində onlara məxsus və qalada saxlanılan 60 ədəd artilleriya silahları da səfəvilərin əlinə keçmişdi.

La città di Tauris per quello, che hanno fatto intendere li Beglierbei alli confini con chiaus, et altri huomini mandati in molta diligentia è ridottà al presente in poter de Persiani li quali hanno acquistato il castello resosi poco dopo, che si è prescassato l'essercito con l'assistenza del medesimo Re di Persia; fu mostrato à quelli di dentro il Beglierbei prigionero, et fatto loro sapere la perdita delli altri restati morti sopra la campagna in maggior numero di quello che ho scritto con le precedenti mie à Vostra Serenita poi furono esortati à doversi rimettere da quella poca difesa, che haveriano potuti fare a che acconsenti un capo de Bombardieri, il quale era la più principal persona di quel pressidio delli soldati che erano di dentro una forte è restar con Persiani, et li altri furono lasciati andare liberamente dove hanno voluto, essendo stati ritrovati nella fortezza sessanta pezzi di'Artiglieria.

Baylo yazır: “deyirlər ki, 18 il türklərin (osmanlıların-Ə.Q.) hakimiyyəti altında olan belə nüfuzlu şəhəri ələ keçirən” qızılbaşlar “növbəti fəthlərə hazır olmalıdır və türklərin (osmanlıların-Ə.Q.) müdafiəni lazımi şəkildə təşkil edəcəklərinə qədər əhəmiyyətli irəliləyişlər əldə etməlidirlər.”

Dopo la ricuperatione di una cosi principal città stata per 18 anni sotto il Dominio Turchesco scrivende, che Persiani sia siano dricciati per far altri

acquisiti guidandone che quà prospetto della stagione, et per altro che habbiano di far segnalati progressi prima che Turchi siano per mettersi nella debita difesa.

Baylo Kontarini həmin hesabatında Osmanlı qoşun başçılarından birinin verdiyi məlumatlara əsasən, Şah Abbasın “çoxlu sayda arkebuzçulara və öz ölkəsində tökülmüş topları idarə edə bilən mütəxəssislərə malik olduğunu” bildirirdi.

Il Re di Persia habbia molto quantità di archibugieri, et huomini che a mannegiar le artiglierie delle quali ha fatto fondre buon numero nel proprio paese, molti di quelli signori et huomini nobili, che hanno perduto li loro beni nella guerra passata bramano la ricuperatione delli persone del Regno.

Françesko Kontarini 3 yanvar 1604-cü il tarixli hesabatında Səfəvi elçisinin Osmanlı sarayını tərk etdiyini və sultanın çeşnigirbaşısı ilə birlikdə Səfəvilər dövlətinə yola düşməsindən bəhs edir.

L'huomo di Persia bacciò la mano al Gran Signore giorno, che fu salutato Imperatore, et fu vestito di seta, veste d'oro, coeme anco si donerono altre vesti a tutti dell sua compagnia, et fino a di Persiani mesi alli confine imputati di spie li quail prima si have un animo di farli appriccare, et doveva questo ministro persiano ritrovar libero al suo paese insieme Cesnigir Bassi, che mandosi a proposito di procedere con questa destrezza.

Kontarini həmin hesabatında Ərzurum bəylərbəyi Həsən paşadan xəbər gətirən çavuşun Osmanlı divanına gəldiyini bildirir. Baylo qeyd edir ki, həmin çavuşa “fəxri xələt” verildi və onun verdiyi məlumatlara görə, vaxtilə Osmanlı dövlətinə Səfəvi elçisi kimi gəlmiş Zülfüqar xan⁵⁴ öz qoşunu ilə İrəvan ətrafına gəlmişdi. Naxçıvanın Osmanlı bəylərbəyi Əmir paşa ilə döyüşdə Zülfüqar xanın dəstəsindən 300 qızılbaş öldürülmüşdü.

È venuto un Chiaus di Arzeron, al quale è stata data una veste in Divano, portando aviso di Assan Bassà , che Sulficar Can il più principal huomo, che habbia il Rè, et che venne già con una solenne Ambascierie li'anni passati a Sultan Mehemet si trovi con l'essercito sotto Revan dove era retirato in di istesso Emir Bassà, che fù Beglierbei del Cairo, et hora Beglierbei di Nassivan, havendo lasciato il luoco di Nassivan in poter de

⁵⁴ Zülfüqar xan Qaramanlı 1596-cı ildə I Şah Abbasın elçisi kimi 1000 nəfərin müşayiətilə Osmanlı sarayına yollanmışdı.

nemici per non esser atto a sostetarsi. Ha di più portato il Chiaus, che siano stati tagliati a pezzi circa 300, persiani, che si erano.

Kontarini 12 yanvar 1604-cü il tarixli hesabatında İrəvanın mühafizəsində olan Əmir paşanın (əslində Şərif paşa-Ə.Q.) “təcili kömək istədiyini” bildirir. Baylo yazır ki, həmin paşa eyni zamanda qızılbaşların ələ keçirmək istədikləri və “mühüm əhəmiyyətə malik Gəncənin də müdafiəsinin təşkilinə çalışırdı”.

Emir Bassà che si ritrova alla difesa di Revan contra l'essercito de Persiani, ha mandato à dimandar soccorso et auito che si procura di difender anco Gengè, come luoco principalissimo che parimento è tentato dalli medessimi Persiani.

Kontarini 3 fevral 1604-cü il tarixli hesabatında qeyd edir ki, İrəvan da daxil olmaqla, səfəvilər tərəfindən geri qaytarılan ərazilərin əhalisi könüllü şəkildə qızılbaşların təbəçiliyinə keçiblər.

Kontarini 20 fevral 1604-cü il tarixli hesabatında Macarıstandakı hərbi qüvvələrə komandanlığın Osmanlı baş vəzirinə (Yavuz Əli Paşa-Ə.Q.), səfəvilərə qarşı Osmanlı ordusunun sərdarı vəzifəsinin isə Cığaloğluna həvalə olunduğu haqqında məlumat verir.

Filza 59

Françesko Kontarini 27 mart 1604-cü il tarixli hesabatında qeyd edir ki, “yayılmış məlumatlara görə, sülh və barışıq məsələlərinin müzakirəsi məqsədilə Səfəvi elçisinin İstanbula gəlişini gözləyirlər.”

...per li quali disegni havendo disseminato, che si aspettava un Ambasciatore del Re di Persia per ricercar la pace et la riconciliatione...

Kontarini 13 aprel 1604-cü il tarixli hesabatında qeyd edir ki, geniş yayılmış xəbərlərə görə, Səfəvi qoşunları “İrəvan qalasına 4-6 günlük məsafəyə qədər gəlib çıxıblar və bura qədər olan əraziləri ələ keçirməklə böyük irəliləyişlərə nail olmuşlar.”

Che li Persiani siano venuti quattro, ovvero sei giornate di qua da Revan, acquistando il paese; et si sente una voce universale..., che li Persiani facciano progressi notabili.

Baylo 1 may 1604-cü il tarixli hesabatında Ərzurum bəylərbəyi Saatçı Həsən Paşanın (Assan Bassà Astrologier) göndərdiyi adamın verdiyi məlumatlara əsasən, Səfəvi hökmdarının çoxsaylı ordu ilə şəxsən İrəvan ətrafında olduğunu bildirir və həmin qalanın hücumlara tab gətirəcəyinə “çox az ümidin qaldığını” və onun qızılbaşların əlinə keçə biləcəyini qeyd edirdi.

In questi ultimo giorni è capitato qui un huomo espedito da Assan Bassà Astrologier, che si ritrova in Isderun, et porta aviso che Re di Persia era in persona sotto Ravan con essercito molto numeroso stringendolo gagliarmente, in maniera che vi restava pochissima speranza che si potesse più mantenere, onde qui si tiene questi per fermostante la relatione di costui che fin hora possa esser caduto in poter di Persiani, il quali acquisto sarà di grandissima conseguenza per la qualità del sito raggiunge di più che la maggior parte quei popoli sogetti al Gran Signore sono ridotti à devotione del Re di Persia.

Baylo həmin hesabatında Səfəvi təbəələrindən “3 nəfərin bir qrup şəxslə sərhəddi keçdikdən sonra Qars yaxınlığında əsir götürüldüklərini və Osmanlı sultanının köşkünə gətirilərək, baş vəzirin iştirakı ilə sorğu-sual edildiklərini” qeyd edir. Həmin əsirlər etiraf edirdilər ki, “şah İrəvanı alacaq və digər irəliləyişlər edə biləcək qədər çoxsaylı qoşuna sahibdir.”

Con questo istesso houmo sono stati mandati tre Persiani fatti prigionieri vicino a Chars mentre erano con una banda di gente a scorrer il paese essendosi apportata dalli altri riferendo costui grandissimi pericolo che ha convenuto passare nel viaggio per la quantità di ribelli. Quali tre Persiani furono condutti al chiosco di ordine del Gran Signore dove ha voluto loro parlare con con l'intervento del Primo Visir, et havendo essi liberamente confessato come il Re di Persia si ritrova in campagna con essercito molto potente vittorissimo d'impatronirsi d'Ravan, et fare altri progressi.

18 may 1604-cü il tarixli hesabatında Venesiya baylosu qeyd edir ki, saraya Ərzurum bəylərbəyi Həsən paşanın göndərdiyi sancaqbaşı və onun müşayiətində olan 3 nəfər gəlmişdir.

Onların verdiyi məlumata görə, bir müddət əvvəl İrəvanın mühafizəsində olan Əmir Paşa öz adamlarından 2 nəfəri məktubla Ərzurum bəylərbəyi Həsən paşanın yanına göndərmişdir. Onlar “seçilməmək üçün qızılbaşlar kimi geyinərək” ehtiyatla tapşırılan missiyanı başa vurmuşdular. Həmin məktubların mümkün olduğu təqdirdə baş vəzirə də çatdırılması və İrəvan mühasirəsində olan Osmanlı qarnizonuna kömək üçün qüvvələrin təcili şəkildə göndərilməsi rica edilirdi. Verilən məlumatlara görə, Səfəvi şahı böyük ordu ilə “İrəvanı mühasirədə saxlayır və davamlı şəkildə şəhər ətrafında yerləşən yüksəkliklərdən qalanı top atəşinə tutur.”

Essendo capitato ultimamente da Isderon in 24 giorni un Sanzacco espedito con 3 sole persone da Assan Bassà Horologiero suo familiarissimo, et molto congiunto.... Le cose di quelli parti riferi che per

haver Emir Bassà che si ritrova in Revan mandato fuori duoi delli suoi huomini nascostamente, et vestiti da Persiani con lettere ad esso Assan Bassa, per questa causa lui fù espedito con grande diligenza fatto il viaggio sempre da Olacco per arrivare, et presentare quanto prima lettere al Primo Visir dell'uno, et l'altro Bassa continuando esso à riferire, che tuttavia il Re di Persia si tratteneva sotto Ravan con moltissimi essercito, il quale per haver fatto ul altro Cavaliero di che dominava assai quella città con sopra Artigleria attendeva à combaterlo gagliardamente, et non ostava che in fusse dentro alla difesa il clarissimo Emir Bassà con buon numero di militia temeva molto che fin hora non se ne fosse impatronito massimamente se havesso differito ponto l'andarei certo soccorso, che preparava mandar il predetto Assan Bassa de soldati cavati di Presidii delli luochi circonvicini.

Venesiya baylosu Senata göndərdiyi 7 avqust 1604-cü il tarixli hesabatına Gəncə bəylərbəyi Əhmədin Ərzurum bəylərbəyi Saatçı Həsən paşanın xidmətində olan çavuşa yazdığı məktubunun italyan dilinə tərcüməsini əlavə etmişdir.

Həmin məktubda Gəncə və ətraf ərazilərin vəziyyəti ilə bağlı məlumat verilir. Qeyd olunur ki, həmin ilin aprel ayında Səfəvi əmirlərindən - Ziyadoğlulardan Hüseyn xan öz qoşunu ilə Gəncə qalasını mühasirə etməyə çalışmış, lakin məğlubiyyətə uğradılmışdı. “Döyüş nəticəsində Hüseyn xan nizə ilə yaralanmış, Təmgan (?), Şəmkir (*Semgar*) hakimi Rüstəm, Hüseyn xanın qardaşı oğlu və Əmirgünə xanın bacısı oğlu əsir alınmış və 400 – 500 nəfər öldürülmüşdür.”⁵⁵

Coll' aiuto divino alli 12 della Luna di Seval cira la metta di Aprile passato entrarsso nella Fortezza; et havendolo all' hora noi inteso, come Huseim Han dal canto del Re di Persia era venuto con intentione d'assedrar la Fortezza di Gengè et considerando noi, che se si fussimo mostrati pigri, et negligenti gli inimici di giorno in giorno si haverebbero

⁵⁵ İsgəndər bəy Münşi I Şah Abbas tərəfindən Astarabad hakimi, “Ziyadlı oymağından” olan Hüseyn xana Qarabağa gedib Araz çayı ətrafındakı torpaqları ələ keçirmək tapşırıldığını qeyd edir. Hüseyn xanın 400-500 nəfərlik dəstəsi ilə Gəncənin Osmanlı bəylərbəyi Davud paşanın 7 min nəfərlik qoşunu arasında Qozluca yaxınlığında baş vermiş döyüşdə böyük say üstünlüyünə malik olan osmanlılar qalib gəlir. Qızılbaşlardan döyüşdə yaralanan Rüstəm Sultan Sugələn Zülqədər osmanlılar tərəfindən əsir alınır. Təxminən 2 il Osmanlı əsirliyində qalan Rüstəm Sultan 1606-cı ilin yazında qızılbaşlar Gəncə qalasını mühasirə edərkən osmanlılar tərəfindən öldürülmüşdü. İsgəndər bəy Türkman Münşi. *Dünyanı bəzəyən Abbasın tarixi (Tarixə-ələmaraye-Abbasi)*. II Kitab. Fars dilindən çevirən t.ü.e.d., prof. Şahin Fərzəliyev. Bakı: Şərq-Qərb, 2014, s. 1193-1197, 1289.

da Ahmet Beglierbey di Bengè, ad un Chias
di casa, e di Aspr. Spodigier Charte, in Boman.
Sig.^o Khan Indo. Doppio le salutazioni n.^o Le la dimanda delle cose dei confini
di Bengè, et dello stato di questo suo nuovo amico, la apra, che dopo che
si siano parlati da lei, et inviati verso i confini, sienti che faranno per
molto Toffis, tra si mo che Aless.^o Khan ora alloggiato in Ach Chali, ove
Fonera bianca, con desiderio di andar dal Re di Persia, onde non ostante
che li Giorgiani, et . . . hanno ammamato molto esercito, noi
senza tener riguardo alli lor moti, raccomandate si al Sig.^o Dio, una
notte in seprella passiamo g. molo di lao, dove coll' aiuto Divino alli
vi. della Luna di Senal' ore circa la metà di Aprile posato eravamo
nella Fortolla, et havendo all' ora noi inteso, come Husein Han del canto
del Re di Persia, ora venuto con intenzione d'andar la Fortolla di Bengè
et considerando noi, che se si fummo moderati, pigri, et negligenti, gli
inimici di giorno in giorno si hanno cubbero mag.^o fatti potenti, et l'orato
Musulmano unpa unito, però senza dimorar nella Fortolla ang.^o dieci
giorni, andammo insieme coll' esercito Musulmano in fretta sopra il
sud.^o maledetto Husein Han, et il 3.º giorno lo assuevimo, et attaccati
insieme coll' favor delle nostre benedizioni fu in doi, et tie luochi-fuoi il
sud.^o Husein Han colla lancia, et fren.^o lingua Temjan, et Rudem
Gord.^o di Sempal, et il Rege di esso Husein Han, et il figliuolo della
sorella di Emirgione, et tagliati le teste di 100, et 100. di loro, onde g.
gratia di Dio sono stati gli inimici della fede conquistati, et digni del
qual honor aquisato già diammo aiuto al Sig.^o B.^a al quale per esser
le strade pericolose non habbiamo mandato le teste, et li prigionieri, ma
li mandiamo per via di terra, e manderemo, sciammo, che vedendo il Sig.^o

magiormente fatti potenti, et l'essercito Musulmano impartito, però senza dimorar nella Fortezza cinque ò dieci giorni, andassimo insieme coll essercito Musulmano in fretta sopra il sudetto maledetto Husein Han, et il 3° giorno lo arrivassimo, et attaccasi insieme col favor delle vostre benedictionu fù un doi, et tre, luochi ferito il sudetto Hussein Han colla lancia, et presi per lingua Temgan, et Rusdem Governatore di Semgar, et il nepote di esso Hussein Han, et figliuolo della sorella di Emirgiune, et tagliati le teste di 400, et 500 di loro.

Məktubda eyni zamanda İrəvan qalasının vəziyyəti ilə bağlı da məlumatlar verilir. Məktubda yazılırdı: “artıq 5-6 aydır ki, düşmənlər (qızılbaşlar-Ə.Q.) ayağa qalxır, sərhədlərdəki müsəlman (Osmanlı-Ə.Q.) ordusu çarəsiz vəziyyətdədir, o bölgələrdən heç bir xəbər və ya hərəkət əlamətinin olmaması kədər doğurur və düşmənlərin sayı isə gündən-günə daha da artır. Lakin gözləmək vaxtı deyil, biz səy göstərməli və Rəvan qalasının xilas edilməsinin qayğısına qalmalıyıq.... Düşmənlərin vəziyyəti məlumdur və Allahın lütfü ilə, onların müsəlman qoşununa müqavimət göstərəcək hər hansı bir qüvvələri yoxdur.”

Sono cinque –sei mesi, che li nemici si sono sollevati, et l'essercito Musulmano che alli confini e disperato, et adolorato di veder, che da quelle parti non viene nova, ne segno di moto alcuno, et li inimici di giorno et giorno si vanno maggiormente radunando, pero non e tempo di star piu a bada per l'avenire, ma bisogna usar diligenza, et haver cura per il soccorso della Fortezza di Revan. ... La qualita del stato delli nemici, che per gratia di Dio non hanno in conto alcuno forza di resistere alli essercito Musulmano.

Kontarininin 28 avqust 1604-cü il tarixli hesabatında qeyd olunurdu ki, Ərzurumda olan Çeşnigirbaşı (*Cesnigir Bassi*) tərəfindən göndərilən qapıçının (*Capigi*) və sərdar Cığaloğlunun göndərdiyi adamların verdiyi məlumatlar, artıq 2 aydır ki, Səfəvi şahının başçılıq etdiyi ordunun İrəvan qalasını ələ keçirdiyini təsdiq edirdi.⁵⁶

Hesabatdan aydın olur ki, İrəvan qalasının ələ keçirilməsi nəticəsində təxminən 9 min⁵⁷ nəfər Osmanlı döyüşçüsü qızılbaşlara əsir düşmüşdü. Onlardan bəziləri azad buraxıldı və könüllü şəkildə təslim olanlardan bir

⁵⁶ Yerli mənbələrin də təsdiq etdiyi ki, səfəvilər 1604-cü il iyunun 8-də İrəvanı osmanlılardan geri aldılar.

⁵⁷ İsgəndər bəy Münşi İrəvan qalasında təxminən 10 min nəfər Osmanlı döyüşçüsünün olduğunu bildirir. İsgəndər bəy Münşi. *Dünyanı bəzəyən Abbasın tarixi (Tarixə-ələmaraye-Abbasi)*. II Kitab, s. 1171.

qismi isə, Səfəvi şahının xidmətinə keçdi. Bundan əlavə, qaladakı osmanlılara məxsus çoxlu miqdarda artilleriya silahları da səfəvilər tərəfindən hərbi qənimət kimi ələ keçirildi.

Con espresso Capigi spediti dal Cesnigir Bassi, il quale si rittrova in Esderon, et anco per altri mandati dal Cigala Generale resta hora compitamente certo l'acquisto fatto dal Re di Persia due mesi sono della fortezza di Revan dopo haverne consumati sei continui nel trattenersi per conseguirla, et il modo con che se ne sia impatronito, viene raccontato, che ritrovandosi la maggior parte... in quel presidio naturali del proprio paese inelinati d'animo et divotione à quel Re habbino essi voluto fare la deditione essendo statu tutti questi riconosciuti, et accarezzati senza saperti ancora di certo quello sia seguito di Emir Bassà, che si ritrovava dentro alla difesa col rimanente delli soldati, che per quanto viene affermato erano in tutto fino al numero di 9 mila dandosi che debbano esser stati tratti peggioni, si come delli altri, li quali volontariamente si hanno voluto rendere, si tiene per fermo, che siano rimasti al suo servitio, conforme à quanto reste anco di molti altri del paese Turcheso, che del continuo in grande quantità si vano riducendo nel suo et ha ritrovato di essa quantità di Arteglia.

Baylonun hesabatında qeyd olunur ki, İrəvanın geri alınmasından sonra səfəvilərin hansı istiqamətdə hərbi əməliyyatları davam etdirəcəkləri barəsində müxtəlif məlumatlar verilirdi. Onlardan bəziləri şahın Qars istiqamətində hücum edəcəyini, digərləri isə, Gəncə qalasını geri almaq üçün hərbi yürüşə başlacayağını qeyd edirdilər.

Dopò di ciò secondo riferiscono alcuni il Re medesimo si era incaminato con l'essercito alla volta di Cars se bene altri affermano verso Gengè che giace alla parte dirita nel passare in Isderon, nel che non si è fin hora compita certezza, solamente si crede, che non sarà così presto comparso nell' uno ò nell'altra luoco dove si haveva da transferire...

Baylo həmin hesabatında İrəvanın səfəvilər tərəfindən geri alınmasını osmanlılar üçün "böyük itki" hesab olunduğunu qeyd edir (*Essendosi intesa questa perdita così importante con grandissima perturbazione...*). Baylo Səfəvi sərkərdəsi Allahverdi xanın başçılıq etdiyi qoşunun Bağdad istiqamətində osmanlıları ağır itkiyə məruz qoyduğunu bildirir (*corre di una gran fattione seguita vicino Babilonia, dove Alaverdican generale del Persiano tagliato pezzi grosso numero della militia di quel presidio*).

İrəvanın itirilməsi Osmanlı sarayını müvafiq addımlar atmağa vadar etdi. Baylo qeyd edir ki, İrəvanın itirilməsi səbəbindən Cığaloğlu sayca böyük olmayan qoşunla Konyadan şərq istiqamətində hərəkətə başladı.

Per occasione della perdita di Revan il Cigala si è conclude risolvere di partir da Cogna in diligentia accompagnato secondo se intende da non molto numero di militia.

Filza 60

Françesko Kontarini 9 oktyabr 1604-cü il tarixli hesabatında Cığaloğlunun öz yaxınına yazdığı məktuba əsaslanaraq qeyd edir ki, Osmanlı sultanı Cığaloğlunu səfəvilər üzərinə göndərərəkən ona “qılinc və fəxri xələt hədiyyə etmişdi.”

Ha scritto il Cigala a persona sua confidente che al sicuro anderà a dar la battaglia al Re di Persia, non so se l'aviso sia con fine di avvantaggiarsi, o in altro modo, ma la voce commune è che quel Re non solo la ricuserà, ma sia per andar ad incontrar il general al quale il gran Signore per favore particolare ha mandato a donar una scimitara, et una vesta, come ha fatto l'istesso al general in Ongaria dopo che capito l'huomo mandato da lui in diligenza grande.

Kontarini 30 oktyabr 1604-cü il tarixli hesabatında bildirir ki, Səfəvi hökmdarı “ölkəni daha çox qılincə deyil, yaxşı adı ilə fəth etmək üçün irəliləyir və xalq çox asanlıqla ona tabe olur.”

Il Re di Persia viene avanti guadagnando il paese, non tanto con la spada, qanto col suo buon nome rendendosi molto facilmente i popoli alla sua obedientia.

Baylo həmin hesabatında vaxtilə İrəvanda olmuş və həmin qalanın səfəvilər tərəfindən geri qaytarılmasından sonra digər Osmanlı əyanları ilə birlikdə azad buraxılmış qazının verdiyi məlumatlara istinadən Səfəvi hökmdarının Ərzurum yaxınlığında olduğunu və Gəncə qalasını ələ keçirdiyini bildirir. Osmanlı qazısı Səfəvi döyüşçülərinin çoxsaylı olmasını və öz şahlarına “itaət etdiklərini və ehtiram göstərdiklərini” qeyd edir. Qazı, eyni zamanda, Səfəvi ordusunda “çoxlu sayda yaxşı təlim görmüş arkebuzçuların olduğu” barəsində də məlumat verirdi.

... non si ritrovava lontano da Esdron più di una giornata, havendo acquistato la fortezza di Gengè, li quali particolari sono stati riferiti dal Cadi che riscedeva in Revan lasciato in libertà da quel Re insieme con un altro Turco pricipale dopo haverli accarezzatiò espresentati, commettendo loro che dessero conto di quanto havevano veduto,

aggiungono di più, il numero grande de soldati dell'essercito Persiano, l'obedientia, et l'amore che portano al loro Principe, et che vi sia molto quantita di Archibugieri ben disentinati.

1604 - 1609 - cu illərdə Venesiyanın İstanbuldakı baylosu olmuş Ottaviano Bon 29 noyabr 1604-cü il tarixli hesabatında Cığaloğlunun Hafiz Əhməd Paşaya yazdığı məktuba⁵⁸ əsaslanaraq qeyd edirdi ki, Cığaloğlu öz məktubunda Anadoludakı üsyançılar (cəlalilər - Ə.Q.) səbəbindən ordunun Ərzuruma doğru irəliləməsi zamanı qarşılaşdıqları çətinliklərdən şikayətlənərək, həmin üsyançıların Səfəvi qüvvələrinə, xüsusilə də Səfəvi şahına “rəğbət bəslədiklərini” bildirirdi.

É comparso qui ultimamente un Capigi espedito dal Cogala con lettere al Bassà Luogotenente Cafis Acmat non servendo il tempo che egli habbia potuto sapre la sua privatione, dalle quale havendone havuto noi copia col mezo dell'industria et certezza del Dragomano grande.. Da essa lettera intendeva la scontentezza del Cigala per non esser stato creato primo Visir, la difficoltà c' ha' incontrato nel condur l'essercito fino in Arzerum per causa de rebbelli, et la stima che egli fa delle forze del Re di Persia, et della particolar persona di quella Re che era accampata cinque giornate da Arzerum per attacar seco il fatta d'arme.

Ottaviano Bon hesabatında qeyd edir ki, Cığaloğlunun Osmanlı kaymakamına yazdığı məktubu gətirən qapıçı Səfəvi ordusunda 40 min döyüşçünün olduğunu bildirirdi.

Il sudetto Capigi ha tutto il viaggio in 28 giorni, enpasse il Persiano esser poco discosto del campo Turchesco con 40 mila bravissimi soldati, havendosi lasciato adretto tutte le bagaglie, et carriagi.

Cığaloğlu I Şah Abbasın “əvvəlki hökmdarlara bənzəmədiyini” və “heç şübhəsiz” Habsburq imperatorundan “daha güclü olduğunu” və böyük orduya sahib olduğunu, həmçinin “məmalik-i məhrusənin (*custodito divinio*⁵⁹) çoxlu ərazilərini işğal etdiyini” yazırdı.

Che siamo sulo affrontarsi col Re di Persia, il quale non è come era li altri Re, ma senza dubbio è più forte et ha maggior essercito del Re di Vienna, havendo già occupato tanto paese del custodito divinio.

Cığaloğlu yazırdı ki, yolboyu “fəsadçılar” tərəfindən törədilmiş dağıntılar səbəbindən ordu Ərzuruma gözlənildiyindən gec – 19 oktyabrda (1604-cü il) yetişə bildi. Van bəylərbəyi Əhməd Paşa 5-10 minlik qoşunu ilə

⁵⁸ Baylo həmin məktubun surətini Osmanlı baş mütərciminin vasitəsilə əldə etdiyini qeyd edir.

⁵⁹ İtalyancadan tərcümədə “*custodito divinio*” “məmalik-i məhrusə” (“Allahın mühafizə etdiyi vilayətlər”) mənasını verir.

ordunun düşərgəsinə qatıldı. Cığaloğlu Səfəvi hökmdarının öz ordusu ilə Ərzurumdan 5 günlük məsafədə düşərgə saldığını bildirirdi.

Lo saprei che alli primi della luna di Zemastula, ciò è circa alli 19 di ottobre siamo entrati in Arzirim, ma per causa delli danni fatti dalle genti scelerate essendo in ruina il paese, la militia nostra non è giunta à suo tempo. Acmat Bassà Beglierbey di Van è venuto con cinque fino diecimille soldati et si è unito con l'Imperial campo.... Il Re di Persia si trova accampato cinque giorni lontano di Arzirim.

Ottaviano Bon 29 noyabr tarixli hesabatında Osmanlı sərdarı Cığaloğlunun sərəncamında 160 minlik (*centosessanta mille soldati*) ordusunun olduğunu qeyd edir.

Venesiya baylosu Ottaviano Bon 13 dekabr 1604-cü il tarixli hesabatında “qızılı saplarla işlənmiş geyim geyinmiş” Osmanlı çeşnigirbaşının Səfəvi sarayından geri qayıtdığını qeyd edir və Osmanlı vəzirinin onunla (baylo ilə-Ə.Q.) söhbətində səfəvilərlə sülh münasibətlərinin qorunub-saxlanılmalı olduğunu bildirir.

Il Cisnegierbassi [...] venuto di Persia vestito d'oro et il Bassa mi disse vedete fra noi et me, bisogna di conserviamo questo legame di pace.

Ottaviano Bon həmin hesabatında Səfəvi ərazisindən qayıdan çeşnigirbaşıya istinad edərək qeyd edir ki, Cığaloğlunun sərəncamında 100 minlik ordu var və Səfəvi şahı 40 minlik süvari qoşunu ilə çayı keçərək düşərgə salmışdır və o, bir xeyli irəliləyə bilmişdi. Səfəvi ordusunun yerini müəyyən etmək məqsədilə Cığala Əhməd paşanın başçılığı ilə 6 minlik dəstəni həmin istiqamətə göndərmişdi. Baylo əlavə edir ki, Əhməd paşanın qoşunu səfəvilərin öncül dəstəsinin yerini müəyyən edə bildi və onlarla bir neçə toqquşma nəticəsində qızılbaşlar itki verdilər və I Şah Abbas, geri çəkilmək qərarına gəldi. Əhməd Paşa səfəvilərlə döyüşə girmək niyyətində olsa da, Cığaloğlu buna razılıq verməmişdi.

Riferisce uno Cesnegirbassi ch' è capo di scalchi del Signore venuto di Persia in 28 giorni come il Cigala con il suo essercito che era di cento mille soldati in circa, intendado che il Re di Persia, assicurate le bagaglie con haverle fatte passate un fiume, con 40 mila cavalli si haveva fermato in centre campagne per far la giornata si haveva tanto avanzato, che non era più che due giornate discosto dallo essercito del Re Persiano, che mandò Acmat Bassa che è uno delli rebelli dell'Asia riconciliato col le sue genti col numero di sei mille per riconoscer, et scoprir l' essercito nimico, il quale andato, et scoperto la vanguardia attaccò certe poche scaramuzze nelle quali havendo il peggio Persiani, il loro re si ritirò

subito [...] per il che ritornò Acmat, et riferito il tutto al Cigala, lo pregò anco che volesse caminnar inanzi per dargli bataglia, ma il Cigala non acconsenti.

Ottaviano Bon 8 yanvar 1605-ci il tarixli hesabatında qeyd edir ki, Şah Abbasın geri çəkilməsinin səbəbi Cığaloğlunun artilleriya ilə təmin olunmuş bütün ordusu ilə döyüşə girməmək və onları ara-sıra “tələlərə” salmaq istəyindən irəli gəlirdi.

Che' il Persiano si ritirava; afirmando, che queste ritirate siano con arte, affine di non combattere con tutto l'essercito del Cigala, per tema dell' Artellaria, et di tirar sempre li Turchi à qualche trappola, come è loro costume ma questo non è ragionamento di successo sicuro.

Filza 61

Ottaviano Bon 14 mart 1605-ci il tarixli hesabatında qeyd edir ki, verilmiş əmrə görə, səfəvilər üzərinə göndəriləcək artilleriya silahlarının daşınması üçün 1500 at ayrılmalı idi.

Baylo yazır ki, “lakin mən bu qərarın necə icra olunacağını bilmirəm, çünki hazırda nə burada nə də Asiyanın (Anadolunun-Ə.Q.) digər yerlərində bu sayda at tapmaq mümkün deyil.

Ottaviano Bon həmin hesabatında Venesiya bayloluğunun mütərcimi Borisinin Cığaloğlunun yanından qayıtmış dostunun verdiyi məlumatlara istinadən qeyd edir ki, Cığaloğlu Vanda qışlamaq istəsə də, səfəvilərin həmin ərazidə “bütün ərzaq ehtiyatlarını məhv etdiklərindən bu fikrindən daşınmalı oldu” və qışı Ərzurumda keçirmək məcburiyyətində qaldı. Baylo əlavə olaraq qeyd edir ki, “ölü və yaralı əsgərlərin çoxluğu, nəqliyyat heyvanlarının çatışmazlığı və pul vəsaitlərinin qıtlığı səbəbindən Cığaloğlu Asiyanın bütün paşalarına əhalini müharibəyə cəlb etmək əmrini verdi.”

È uscito commandamento di proveder di 1500 cavalli per l'Artellaria da mandar in Persia ma io non so vedere come possi haver effetto non si trovano qui me credo in altre parti in Asia cavalli à questo proposito. [...] Uno amico di Borisi, che manca già 2 mesi dal campo del Cigala le ha confermato quanto scrissi per le passate al Serenità Vostra et di più le ha detto, che esso Cigala haveva convenuto lasciarsi da Van dove voleva svernare, perche il Persiano haveva levato tutte le commodità de viveri, et ha passato à finir di svernare in Esdrum, che era molto travagliato per la moltitudine de soldati morti, et feriti dal campo per il mancamento de animali, et [...] del danaro, et che haveva ispedito tutti li Bassahis dell'Asia per far commandar tutti le genti alla guerra.

Ottaviano Bon 31 may 1605-ci il tarixli hesabatında I Şah Abbasın artıq bir neçə həftədir ki, Təbrizdə olduğunu bildirir (*Il Persiano si trova in Tauris già volte settimane ben armate, et si stà attendendo di giorno in giorno nova delli suoi Progressi*).

Bon həmin hesabatında Ərzincandan Səfər paşanın (*Seffer Bassà*) göndərdiyi kəhyanın (*Chieia*) verdiyi məlumata əsaslanaraq, I Şah Abbasın 100 minlik seçmə ordusu ilə Təbrizi tərk etdiyini və “adi çaparlar” vasitəsilə Cığaloğluna məzmunca bir-birinə bənzər və “sülh istəkləri ilə dolu” məktublar yolladığını qeyd edir.

Il Persiano partito a suo comodo di Tauris, se ne venne alla sula volontà con centomille cavalli eletti et, espedendo ordinarij corieri al Cigala con lettere simili, et piene di desiderio di pace....

Baylo 8 avqust 1605-ci il tarixli hesabatında Səfəvi şahının Cığaloğlunun Vandakı qüvvələrinin üzərinə 20 minlik süvari dəstəsini göndərdiyini qeyd edir.

Baylo bildirir ki, qəfil hücum nəticəsində osmanlılar “ciddi itki verdilər və sağ qalanlar çadırlarını, toplarını və digər ləvazimatlarını tərk edib qaçdılar. Cığaloğlu isə bəxt sayəsində xilas oldu və az sayda əsgərləri ilə Van qalasına sığındı. Osmanlıların tərəfində olan kürd əmiri Şərəf isə 300-ə yaxın döyüşçüsü ilə qaçdı.” Bu hadisədən sonra Cığaloğlu Ərzurumdakı Səfər paşaya mümkün olduğu qədər çox sayda döyüşçü göndərilməsini əmr etdi.

Havendo il Persiano espedito stesse capo di valorosissimi con 20 mila cavalli con ordine, che dovessero assalirlo inprovisamente et di rotte, che lui con il resto dell' essercito, si incamineria dietro per trovassi à tempo di haversene bisognando. Fù assalto il Cigala tre hore avanti giorno con tanto inpeso, et varoe, che pochi de suoi hebbero tempo di restar a cavallo.... esso Cigala con tutti li suoi restati abandonar li padiglioni, l'artegleria, et ogni altra cosa et ceder alla fortuna et al valore di Persiani essendosi con la fugga il Cigala salvando con poca gente, nella fortezza di van, et Emir Sereff, capo de chiurdi fuggito con trecento de suoi.

Baylo həmin hesabatında 1605-ci il iyul ayının əvvəlində Van qalası istiqamətində Səfəvilərin hücumu ilə bağlı Cığaloğlunun Osmanlı sarayı kəhyası Qəzənfərə yazdığı məktubdan da bəhs edir. Cığaloğlu öz məktubunda Şah Abbasın 30 minlik qoşununu Van qalasının üzərinə göndərdiyini, “iki qoşun arasında döyüşün baş verdiyini, mühasirəyə alındıqlarını və sərəncamında yalnız 3 min döyüşçünün qaldığını bildirir.”

Alli 12 della luna di Sefer cioè circa li primi di luglio il Re di Persia ... mandò circa 30 mila huomeni con alquanti Angi cioè Baroni sopra la fortezza di Van, li quali venuti che furono vicini imediate alcuni Signoru Chiurdi, che erano insieme con noi gli andorono in contra, et gli resero obediencia et eco che hora noi dopo haver scaramuzzato siamo assediati, et il stato nostro è solo raccomandato al Signor Dio non habbiamo apposto di noi essercito essendo restato con soli 3 mila soldati.

Filza 62

Venesiya baylosu Ottaviano Bonun 2 sentyabr 1605 - ci il tarixli hesabatında Cığaloğlunun bir neçə gün Vanda qaldıqdan sonra qalanın idarəçiliyini dəftərdarı Şəmsi paşaya tapşırıb, 10 nəfər yaxınları ilə kiçik qayıqla gecə ikən gölü keçərək Ərzuruma doğru qaçdığı bildirilir.

Hesabatda qeyd olunur ki, Cığaloğlu yolun yarısında qızılbaşlara qarşı döyüşmək üçün ona köməyə gələn Kosa Səfər paşa və digər Osmanlı qoşun başçıları ilə rastlaşdı. Qızılbaşlar da Cığaloğlunun “Ərzuruma doğru qaçışından xəbər tutmuşdurlar və onu yaxalamaq üçün onlar da, həmin istiqamətə öz qoşunlarını göndərmişdilər.” Baylo qeyd edir ki, “yenidən baş vermiş qanlı döyüşdə “osmanlılar itkiyə məruz qaldılar, Cığaloğlu isə Ərzuruma doğru geri çəkildi.

Il Cigala dopo esser stato pochi giorni in Van, con una piccola barchetta con dieci de suoi per il lago di notte si è fuggito, et ha lasciato in suo luogo nella fortezza Sensi Bassà suo Defterdar, et andando per il camino di Arzirum ha imcentrato quel Bassà con Kose Safer et altri capitani Turchi à mezo camino, che si erano inviati per soccorrerlo con quali unitosi deliberò di ritornare verso Van per incentrare li Persiani, li quali accertiti della fuga del Cigala in grosso numero anco loro si erano inviati verso Arzirum per ritrovarlo, et incentrati si hanno insieme fatta un altra sanguiuoza battaglia, nella quale se non apraveniva al Cigala un grosso numero di chiurdi, che li marchiava detto, restava esso Cigala del tutto disfatto, ma con l'aiuto di questi si partirono gli essercito con notabile danno di Turchi. Il Cigala si è ritirato in Arzirum.

Ottaviano Bon 29 sentyabr 1605 - ci il tarixli hesabatında Cığaloğlunun Osmanlı sarayına yazdığı məktuba əsaslanaraq qeyd edir ki, Cığaloğlunun Şirvan bəylərbəyi olan oğlunun iqamətgahı olan Şamaxı qalası 15 minlik qızılbaş qoşunu tərəfindən mühasirə alınmışdı. Bir neçə gün kömək gözləyən və “ümitsiz” qalan bəylərbəyi təxminən min nəfərlik dəstəsi ilə gecəyarısı qəfildən qaldan çıxaraq, itkilər hesabına olsa da,

şəhəri qızılbaşların “mühasirəsindən qurtara bilir və onlardan xeyli miqdarda qənimət ələ keçirir.”

Dopo con la venuta di due Capigi dal Cigala, che si trova fra Arzirun, et Van, il qual ha scritto come suo figliuolo, che è Bassà nella Provincia del Servan, essendo assediato da quindici mille Persiani in circa nella fortezza di Semàcchi dopo molti giorni disperato di soccorsi, si rivolse una notte di uscir sopra li Persiani, et uscito all'improvviso con circa mille de suoi haveva talmente conquassati li Persiani, che si haveva liberato dal assedio con molta mortalità, et acquisto di molte loro spoglie.

Bon həmin hesabatında qeyd edir ki, Səfəvi şahı 40 minlik süvari qoşunu ilə Təbrizdədir və “onun ordusunun digər qismi isə Van ətrafında idi və hazırda həmin qoşun Van qalasının mühasirəsini dayandıraraq, geri çəkilməmişdir.”

Il Re di Persia, et li suoi Capitani, il quale Re di Persia si ritrovava in Tauris con quarantamille cavalli, et il resto del suo essercito, che era sotto Van, essendosi ritirato dall'assedio, si tratteneva in quelle campagne zenza, che si sapesse il loro disegno.

Baylo 6 noyabr 1605 - ci il tarixli hesabatında Cığaloğlunun Osmanlı sarayına Ərzurumdan göndərdiyi növbəti məktubuna istinad edərək, qeyd edir ki, Cığaloğlunun sərəncamında 57 min döyüşçüdən ibarət ordu vardır. Baylo Şah Abbasın sayca 60 mindən çox olmayan süvari qoşunu ilə Ərdəbildə olduğunu və ata-babalarının məqbərəsini ziyarət etdiyini bildirir. Baylo qeyd edir ki, Təbrizin müdafiəsinin möhkəmləndirilməsi məqsədilə qızılbaşlar həmin şəhərdə 10 minlik süvari qoşun saxlayırlar.

Ha espedito il Cigala dalle campagne di Arzirum alla Porta à dar conto come havendo ricevuti le munitioni mandategli... havendosi anco accomodato con la maggior parte delli popoli chiurdi haveva rimesso il suo essercito, il quale era di 57 mila combatenti, che per haver havuto nova, come il Persiano si era ritirato in Erdevil il luogo dove è solito far le sue devotivi nel quale si attrovano le sepolture delli Re morti con non più di 60 mila cavalli, et in Tauris non si atrovavano più de X mila cavalli Persiani à qualla custodia haveva risoluto con tutto il suo essercito di levarsi come haveva fatto et di incaminati à Tauris con pensiero di occuparlo facilmente di novamente.

Baylo 12 dekabr 1605 - ci il tarixli hesabatında Osmanlı sarayına gələn 2 qapıçının Cığaloğlunun başçılıq etdiyi Osmanlı ordusunun Səlmasda olduğu və Səfəvi şahının isə öz çoxsaylı qoşunu ilə Təbrizdən yarım günlük

məsafədə yerləşən ərazidə mövqə tutduğunu və “iki ordu arasında qarşıdurmanın olacağı” barəsində məlumat verir.

Di Persia sono rittornati quelli due capigi che furono espediti di qua per saper quello faceva il Cigala, et riferiscono come il Re di Persia si ritrovava in Sacazan loco meza giornata discosto da Tauris con grosso numero di cavalleria, et che il Cigala si era fermato a Salmas frà quali passavano pratiche d'accordo il quale quando non seguisse tutti due dissegnano combater, scrive l'istesso il Cigala.

Baylo 30 dekabr 1605 - ci il tarixli hesabatında Cığaloğlunun saraya göndərdiyi məktuba istinadən, Osmanlı ordusunun oktyabr ayının əvvəlində (1605-ci il) Səlməsa çatdığını qeyd edir. Cığaloğlu həmin məktubunda Dəməşq, Diyarbəkir və Trabzon bəylərbəyilərinin qoşunlarının da onun başçılıq etdiyi orduya qoşulduğunu bildirir. Cığaloğlu eyni zamanda öz narazılığını da ifadə edərək yazır ki, “Ərzuruma, Vana və Diyarbəkirə gələn qoşunlar ölkəni elə tapdaq-tapdaq eləyiblər ki, azuqə də qalmayıb, bu səbəbdən həmin yerlərdə qışlamaq da mümkün deyil. Əgər keçən il ordu bizim firkrimizlə razılaşısaydı və qışı Gəncədə keçirsəydik, heç şübhəsiz bu il müharibə bitəcəkdi.”

Hora li esserciti che sono passati, et venuti per il paese di Arzirum, Van, et Diarbechir hanno talmente calpestrato il paese che non hanno lasciato altra vetovaglia, ne è possibile perciò poter stare per svernare in suo luoco, ne sapiamo à che terminerà il stato nostro. Se l'anno passato lo essercito havesse acconsentito al nostro parere, et havessimo svernato à Gengè senza altro questo anno sarebbe terminata questa guerra.

Ottaviano Bon 6 yanvar 1606 - cı il tarixli hesabatında Osmanlı və Səfəvi orduları arasında 6 noyabr 1605-ci il tarixində baş vermiş Sufiyan döyüşü və onun nəticələrindən bəhs edir. Baylo yazır ki, bu Səfəvi şahının Cığaloğluna qarşı “bu il (1605-Ə.Q.) əldə etdiyi üçüncü və ən böyük qələbəsidir.”

Baylo noyabrın 25-ində⁶⁰ (1605-ci il) səhər çağı, Təbrizdən 3 günlük məsafədə yerləşən Sufiyan düzündə Cığaloğlunun ordusunun bir neçə tərəfdən qızılbaşların hücumuna məruz qaldığını və bütün günü davam edən döyüşdə osmanlıların böyük itiki verdiklərini yazır. Baylo qeyd edir ki, “Dəməşq paşası da daxil olmaqla, bir sıra bəylərbəyilərini və döyüşçülərini

⁶⁰ Döyüş əslində 6 noyabr 1605-ci il tarixində baş vermişdir.

itirən Cığaloğlu 1000 nəfər yeniçəri və 1600 nəfərlik sipahi dəstəsi ilə qaçmaqla xilas ola bildi.”

Baylo yazır ki, “deyilənə görə, osmanlıların tərəfində olan kürd qoşununun hamısı döyüş meydanından qaçmışdır.” Hesabatda bu “qanlı döyüşdə” Cığaloğlunun 30 min döyüşçüsünü, 9 bəylərbəyi və sancaqbəylərini itirdiyi qeyd edilirdi.⁶¹ Baylo qeyd edir ki, bundan əlavə, çoxlu sayda Osmanlı əyanı və döyüşçüsü səfəvilərə əsir düşdü. Əsir alınan əyanlar içərisində Mustafa paşanın olduğu barəsində məlumat verilirdi. Bundan əlavə, 50-dən çox artilleriya silahı, sursatları ilə birlikdə qızılbaşların əlinə keçdi.⁶² Baylo səfəvilərin də “çox sayda yaxşı döyüşçülərini” itirdiklərini qeyd edir.

Questa sarà la terza vittoria, et maggior delle altre, che il Persiano ha havuto con il Cigala quest'anno, et è stata in questo modo, come riferiscono sogetti capitati qua, et restati con le reliquie delli fuggiti, et scrive l' istesso Cigala che ritrovandosi egli accampato nelle campagne di Soffian tre giornati discosto da Tauris con tutto il suo essercito ben accomodato, perche viveva con sospetto di esser combattuto, fù alli 25 di Novembre assalito all'alba dal Persiano con gagliardamente, et da più parti, che havendosi combattuto tutto il giorno accerbissimamente sempre con maggior perduto dal canto de Turchi, et intendendo il Cigala, che si ritrovava discosto un tratto dalle calca, ordinando, et commandando le genti alla battaglia, ch'erano cascati morti il Bassà di Damasco con altri delli suoi Beglerbej con le sue genti, et che di già le armi nemiche se gli facevano a poco a poco vicine, disperato di poter resister alla furia, si risolse senza far paura di se et della sua militia, che lo guardava di lasciar tutte le bagaglie in preda al nimici per trattenerlo, et fuggiarsene, con presa la fuga con li suoi, che potevano esser da mille Giannizeri, et mille seicento spahi... in questa sanguinoso, et grandissima fattione, dicono esser li Chiurdi fuggiti tutti, et esser stati morti nove Beglerbej con tutte li suoi sanzachi con più di trentamille turchi, moltissimi fatti prigione, in particolare diversi sogetti principali fra quali

⁶¹ Osmanlı salnaməçisi İbrahim Peçevi Sufiyan döyüşündə ümumilikdə 16 bəylərbəyin və 24 sancaqbəyin iştirak etdiyini bildirirdi. Peçevi İbrahim Efendi. *Peçevi Tarihi*. Bekir Sıtkı Baykal.(hzl.) C. II. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982, s. 248.

⁶² Peçevi də, bu döyüşdə osmanlıların ağır məğlubiyyətə uğradıqlarını diqqətə çatdırırdı. Peçevi bununla bağlı yazır: “Qısacası, bu Osmanlı İmperiyasının indiyənədək düşər olmadığı rüsvayçı məğlubiyyət idi. Allah bunu bizə bir də göstərməsin. Amin.” Peçevi İbrahim Efendi. *Peçevi Tarihi*, s. 250.

vi è Mustafa Bassà, figliolo che fù della Rasciacadun, persi cinquanta pezzi di artellaria da campagna con tutto la munitione, et con tutto il resto delle bagaglie. Dalla parte del Persiano si contiene esser perdita considerabile di buoni soldati.

Filza 63

Baylo 13 aprel 1606 - cı il tarixli hesabatında səfəvilərə qarşı Osmanlı qüvvələrinə baş vəzir Mehmedin⁶³ deyil, Nasuh paşanın (*Nasuf Bassà*) sərdar (*generale*) təyin edildiyini bildirir.

Baylo 22 may 1606 - cı il tarixli hesabatında Səfəvi ərazisindən gələn bir şəxsin verdiyi məlumata əsaslanaraq, Şirvan, Gəncə, Naxçıvan, Qars və Van vilayətlərindəki bütün qalaların qarnizonlarının və onların "silah-sursatının pis vəziyyətdə olması" səbəbindən, onların Səfəvi şahının əlinə keçdiyini bildirir və şahın hazırda Bağdad istiqamətində irəlilədiyini qeyd edir.

Qui si tiene per certo per relatione di persone venute di Persia, che tutte le fortezze di quelle provincie di Servan, Gengè, Nascivan, Cars, et Van, per il mal stato in che si ritrovavano di presidio, et di monitioni et per haversi scoperto in campagna il Re di Persia con grosso essercito, che tutte fin hora siano cascade nelle sue mani, et che si sia incaminato alla volta di Babilonia.

Bununla belə, baylo 9 iyul 1606 - cı il tarixli hesabatında Gəncənin Şah Abbas tərəfindən ələ keçirilməsi ilə bağlı "hələlik dəqiq xəbərin olmadığını" qeyd edir.

Baylo 12 avqust 1606 - cı il tarixli hesabatında "Gəncə qalasından qaçmağa nail olmuş bəzi şəxslərin verdiyi məlumata" istinad edərək, şəhərin hələ də Səfəvi şahının süvarilər və piyadalardan ibarət 30 minlik qüvvələri tərəfindən mühasirədə olduğunu bildirir. Hesabatda qeyd olunur ki, Səfəvi şahı eyni zamanda 20 minlik süvari qüvvələrini "tatarların"⁶⁴ gözlənilən hücumunun qarşısını almaq üçün yolladı." Səfəvi hökmdarı bundan əlavə, eyni sayda süvari qoşununu Van istiqamətinə və oradan da Bağdada doğru irəliləmək, həmçinin mühasirədə olan qalalara kömək məqsədilə "Cığaloğlunun oğlunun"⁶⁵ Diyarbəkirdə topladığı 15 minlik qoşunun qarşısını almaq üçün göndərdi."

⁶³ Sokolluzadə Mehmed paşa nəzərdə tutulur.

⁶⁴ Krım tatarlarının

⁶⁵ Sinan paşanın oğlu Mahmud paşa nəzərdə tutulur.

Di Persia sono capitati huomini fuggiti di Gengè, li quali riferiscono, che il Re vi stia ancora con l'assedio di 30 mila in circa fra Cavalli, et Pedoni; Che haveva medesimamente esso Re mandato 20 mila cavalli à certi passi nella media per impedire il Tartato se havesse voluto passare à suoi danni; et con altrettanti cavalli haveva espediti verso Van per trascorrer fino in Babilonia, et per impedire il figliuolo del Cigala il quale si intendeva esser levato di Diarbech con 15 mila buoni soldati per incaminarsi à spalleggiare le fortezze assediate.

Ottaviano Bon 29 sentyabr 1606 - cı il tarixli hesabatında osmanlıların əsirliyində olan və I Şah Abbasla qohumluq əlaqələri olan gürcü kynazının⁶⁶ verdiyi məlumata əsasən, Səfəvi hökmdarının Gəncəni ələ keçirdiyini və Osmanlı sarayına məktub ünvanladığını qeyd edir.

Baylo yazır ki, Şah Abbas öz məktubunda Osmanlı sultanından işğal olunmuş bütün Səfəvi ərazilərinin onlara qaytarılması müqabilində “müharibədən vaz keçəcəyini və sülh bağlayacağını bildirmişdi.” Şah, “əks təqdirdə, Bursaya qədər gedib çıxacağını” vurğulamışdı. Baylo qeyd edir ki, hətta Səfəvi şahının “həmin gürcü knyazının vasitəçiliyi ilə sülh bağlamaq istəyi ilə bağlı şayiələr də yayılmışdı.” I Şah Abbas Eden Ağə (?) adlı bir Osmanlı təbəəsini həbsdən azad edib, sülh məsələlərini müzakirə etmək üçün Osmanlı sarayına göndərmişdi.

Il Principe Giorgiano vecchio preggiore mi ha fatto saper come il Re di Persia suo genero haveva preso Gengè, et che haveva scritto alla Porta che se voleva L'Imperatore dargli quanto del suo gli teneva occupato che desisterebbe dalla guerra, et faria la pace, altramente che è risoluto recuperato che lo havesse di passare fino in Bursia [...] et se bene di ragione dovrebbe esser vera per esser molti mesi che quell Re tiene assediato Gengè, qui all'incontro si è sparsa voce, che esso Re di Persia habbia ricercar la pace con il mezzo di questo Giorgiano, et che à questo effetto habbia dato libertà à Eden Ağə, il quale se ne viene per trattarla.

Baylo həmin müddətdə Osmanlı baş vəzirinin⁶⁷ I Şah Abbasa sülh məsələlərinin də yer aldığı məktub ünvanladığını qeyd edir. Baylo həmin məktubla bayloluğun mütərcimi Markantonio Borisinin dostu olan Osmanlı saray “ulak”ı vasitəsilə tanış olduğunu qeyd edir.

⁶⁶ İstanbulda Osmanlı əsirliyində olan Kartli çarı I Simon nəzərdə tutulur.

⁶⁷ Dərviş Mehmed paşa

lo più di mai nell'amor del Re, et così come fra loro s'è au-
 duto di comoro nell'Alia, come da tante mie. è stata
 una 3ª amata resta fermata, et stabilita questa senata di
 tua Ma^{està}, con le diuine di laueri effetto quando dalla sorella
 del danaro, dalla carezza di grano, et dalla guerra di Organo
 non riceuerà impedire, però quando viukike uera la
 pace del Croca con l'Imp^{eratore}, et di restare in piedi più an-
 che di mai la guerra in quelle parti, questo solo indubitato
 potrebbe disturbarla; però facendo da comen di mezzo qual-
 che facil cosa tara di ogni viltazione, et discorso fatto pre-
 alleanza come è seguito delle cose passate fra loro; Il Principe
 Giorgiano uenuto pregione mi ha fatto sapere come il Re di
 Portia suo genero saueua presa lenge, et di laueua l'imp^{eratore}
 alla Portia di la uolera l'Imp^{eratore} dargli quanto del suo gli
 tenue occupato di debite uelle dalla guerra, et fana la
 pace, alorante di è uoluto ricuperato di la laueua di pa-
 re fino in Baria, per laueua enemio, et forse batta-
 re da poterlo fare; questa noua rapresento al Re
 et le bene di ragione uenerella enen uera per enen uer-
 meti di quel Re bene amato Rege, qui all'incontro
 hi è sparta uoce, di esso Re di Portia l'abbia uenuta
 la pace con il mezzo di questo Giorgiano, et di a que-
 sto effetto l'abbia dato libertà a Eden Agi, il quale le

Frà tanto le Signorie Vostre Eccellentissime vederanno la lettera che in questo proposito di pace scrive il Bassa Primo Vizir al Re di Persia, quale io ho havuto in mano dallo istesso giorgiano servo di questo Principe espedito da olaco [ulak] per portargliela il quale come amico di casa, et del Borisi è venuto disnar meco, et mi ha dato commodità di cavarne la copia occlusa tradotta dal Borisi.

Baylo Osmanlı baş vəziri Dərviş Mehmed paşanın I Şah Abbasa yazdığı məktubda III Muradın hakimiyyəti dövründə⁶⁸ bağlanmış İstanbul sülhünün “dərin təməllərə malik mükəmməl sülh” olduğunu bildirir.

Baş vəzir yazırdı ki, “Əlahəzrətiniz sülhü pozmağa şirnikləndi və qəfildən Təbriz, İrəvan və Naxçıvanı işğal etdi, lakin əgər düşüncə ilə yanaşsa, bu işlərin sonunun nə olacağını bilər. Çünki böyük və ehtiramlı Osmanlı sultanları şərəf və ləyaqətlərini hifz etmək naminə bununla barışası deyillər və saysız-hesabsız qoşun göndərməklə, intiqamlarının yüz qatını ala bilərlər, vədinə xilaf çıxanlara, sülhü pozanlara və çoxsaylı müsəlman qanının axıdılmasına bais olan şəxslərə qəti cavab verərlər. Lakin ən yaxşısı sülhdür, və əgər Simon xanın və onun həyat yoldaşının mənə dedikləri kimi sülh niyyətindəsinizsə, Sultan Murad xanın dövründəki qaydada sülh bağlamaqdan məmnun olaram.”

Han indutto Vostra Regia Mesta ad acconsentire al violar della pace, et cosi all'improvviso han occupato Tauris, Revan et Nassivan, ma in effetto se gli piacerà di considerar con l'occhio della prudenza al fine delle cose, perche la sà, che li grandi, et egregi Imperatori ottomani per il zelo del segnoril honore non s'acqueteranno di far molte cose con mandar certamente innumerabili esserciti per vendiarsi centuplicatamente, et in tal caso le è decisivo noto a chi [...] di haver violata la promesse, et pace, et chi doverà dar conto del sangue sparso che tanti Mussulmani, pero il meglio e la pace per tanto se à Vostra Regia seconda quello che mi ha riferito il clarissimo Simon Can, et à quello che dal canto di sua moglie è stato qui fatto intendere piacerà di accettar la pace nel modo che fù concatenata nel tempo del passato Sultan Murad Can Imperatore.

Osmanlı baş vəziri məktubunda eyni zamanda “Rumelinin, Anadolunun və Qaramanın 50 minlik yeniçəri, 40 minlik sipahi və saysız-hesabsız digər hərbi qüvvələrindən ibarət seçmə ordusunun hələ

⁶⁸ 1574-1595-ci illər.

toplanmadığını” və yalnız sərhəd bölgələrinin qüvvələrinin hesabına müharibənin aparıldığını qeyd edir.

Sin hora non è stato ammassato lo eletto essercito Mussulmano che è quello Grecia, Natolia et Caramania 50 mila Gianizzeri, 40 mila spahi, et infinite altre militie della porta, ma è stato solamente con alquanti mille soldati di quei confini.

Ottaviano Bon 15 oktyabr 1606 - cı il tarixli hesabatında “topların da atəşi ilə müşayiət olunan 60 günlük mühasirədən sonra” Gəncə qalasının səfəvilərin əlinə keçdiyi ilə bağlı xəbərlərin təsdiqini tapdığını qeyd edir. Baylo Şah Abbasın bundan sonra Şirvanın (Şamaxının-Ə.Q.) mühasirəsinə yollandığını və Səfəvi hökmdarının “bu fəaliyyətləri ilə müharibəni davam etdirmək və yeni-yeni fəthlər etmək əzmində olduğunu bildirir.”

Essendo venuta la confirmatione della presa di Gengè dopo l'assedio di 60 giorni à forza di fuoco, è che quel Re sià andato allo assedio di Servan, et da qui inanzi si starà in aspettazione di sentire altri notabili progressi, che fin hora doverà haver fatto esso re risoluto alla guerra, et allo acquisto del suo.

Filza 64

Ottaviano Bon 13 mart 1607 - ci il tarixli hesabatında Moldovadan gələn xəbərlər əsasında 3 naməlum Səfəvi elçisinin Habsburq sarayına getmək məqsədilə oradan keçdiklərini bildirir. Məlumatda qeyd olunur ki, həmin səfirlərin məqsədi Habsburq imperatoruna Səfəvi-Osmanlı müharibəsinin gedişi və qızılbaşların son fəthləri ilə bağlı məlumat vermək və imperatordan osmanlılarla olan “müharibəni dayandırmaması üçün xahiş etmək” idi.

Per relatione venuta di Moldavia qui se intende, che siano passati tre ambasciatori del Persiano incogniti, all'Imperatore per dargli conto destinato dell'progressi, et acquisti fatti, et per pregarlo à tenir ferma la guerra, dandogli speranza de imprese importantissime, et questo tiene qui li grandi imbalorditi perche dubitane di haver alle spale più che mai le guerre di Persia, et di Ungaria.

Bon 11 aprel 1607 - ci il tarixli hesabatında Səfəvi baş vəzirinin⁶⁹ adamlarının Osmanlı sarayına gəldiyini bildirir. Həmin şəxslər Səfəvi baş vəzirinin Osmanlı sultanına üvnanladığı məktubu gətirmişdilər. Baylo qeyd edir ki, həmin məktub bir neçə ay bundan əvvəl Osmanlı baş vəziri mərhum

⁶⁹ Həmin dövrdə Səfəvi baş vəziri Hatəm bəy Ordubadi idi.

Dərviş (Mehmed) paşanın I Şah Abbasa yazdığı məktuba cavab idi. Məktubda Səfəvi şahının “sülh niyyətində olduğu və sülhün Sultan Süleymanın zamanında müəyyən edilmiş səhədlər⁷⁰ çərçivəsində bağlanıla biləcəyini ifadə edirdi.”

Sono capitati alla porta alcuni persiani servitori del Primo Vesir generale del Re di Persia con lettere del esso Primo Vesir driciate al gran Signore, et sono in risposta di qualle che il defunto Dervis gli scrisse li mesi passati... Queste contengono la buona dispositione del Re alla pace quando gli ha assignato per confine quello che haveva al tempo di Soltan Suliman.

Baylo 12 may 1607 - ci il tarixli hesabatında səfəvilərin Qarsı ələ keçirdikləri və Ərzuruma hücum etdikləri ilə bağlı xəbərlərin dolaşdığını qeyd edir.

Baylo 5 iyul 1607 - ci il tarixli hesabatında qeyd edir ki, osmanlıların əlində olan Dərbənd (*Demir Capi*) qalası təhlükədə olduğu üçün Osmanlı sarayı Kırım vasitəsilə ora 3 minlik yeniçəri dəstəsini göndərdi. Baylo bildirir ki, həmin ərazinin müdafiəsinin gücləndirilməsini şərtləndirən amillərdən biri şahın həmin istiqamətə öz qoşunlarını göndərməsi idi.

... ritrovandosi per ciò Demir Capi in gran pericolo, per il che de qui gli viene mandato per mare tre mille Gianizzeri, che saranno sbarcati al Cafà, et ha anco Sua Maestà servitto al tartaro che vogli non solo far accompagnar questi [...] nel presidio, ma assister gli anco con buon numero per difesa, il che potria riuscirli vano intendendosi che questo Tartaro Crimiense si sià composto con il Re di Persia, et che per questo quel Re habbia volto le forze in quelle parti.

Baylo 20 iyul 1607 - ci il tarixli hesabatında qeyd edir ki, Səfəvi hökmdarının 3 qoşunu var. “Onlardan 40 min döyüşçüyə malik birincisi baş vəzirin başçılığı altında Bağdadın mühasirəsi ilə, digər vəzirinin başçılığı altında olan ikinci qoşun birləşməsi Dərbəndin fəthi, üçüncü vəzirin sərəncamında olan qüvvə isə Ərzurumun ələ keçirilməsi ilə məşğuldur.”

Di Persia qui si è divulgato come il Re ha 3 esserciti, et che il suo Primo Vesir con 40 mila soldati ha all’assedio di Babilonia; che un altro Vesir ha all’espugnatione di Demircapi; et che egli con il terzo ha all’acquisto di Arzirum.

Baylo həmin hesabatında Trabzondan dəniz vasitəsilə az sayda heyətin müşayiət etdiyi Səfəvi elçisinin Osmanlı sarayına gəlişindən bəhs

⁷⁰ 1555-ci il Amasya sülh müqaviləsinə əsasən müəyyən edilmiş sərhədlər.

edir. Baylo qeyd edir ki, Səfəvi elçisinin gəlişinin məqsədi Osmanlı baş vəziri ilə sülh məsələlərini müzakirə etməkdir.

Con tutto ciò 8 giorni sono capitato qui da Trabisonda per mare un Persiano accompagnato da pocca servitori divulgato da questi Bassà per Ambascierie che ha venuto à dimandare la pace.

Baylo 20 avqust 1607 - ci il tarixli hesabatında Səfəvi sarayından gələn 2 şəxsin Osmanlı mənəb sahibləri ilə sülhün “Sultan Süleyman dövrünün razılaşması əsasında bağlanıla biləcəyi ilə bağlı müzakirələr apardılar, lakin hər hansı bir yazışma olmadı, çünki həmin şəxslər səlahiyyət sahibləri deyildilər.”

Baylo həmin tarixli hesabatında Dərbəndə göndəriləcək yeniçəri birliyinin sayının 3 min olduğu deyilsə də, “reallıqda həmin sayın 600 nəfər olması” barəsində məlumat verir.

Filza 65

Ottaviano Bon 4 oktyabr 1607 - ci il tarixli hesabatında Kırım tatarları xanının oğlunun⁷¹ başçılığı ilə 15 minlik qoşunu Dərbəndə getmək üçün göndərilmiş yeniçəriləri qarşılamaq və onlarla birlikdə həmin şəhərin müdafiəsinə yollanmaq üçün ayırmışdı.

Solamente il Tartaro ha fatto sapere come haveva espedito suo figliolo con 15 mila si loro per incontrare, et ricevere li Gianizzari che erano stati espediti al Cafà per Demir Capi per andar poi uniti alla difesa di quella città.

Bon 20 oktyabr 1607 - ci il tarixli hesabatında Trabzondan dəniz yolu ilə Səfəvilər dövlətindən növbəti elçilərin gəldiyini qeyd edir.

Onlar Səfəvi şahının “bəzi kürd tayfalarını öz itaəti altına aldığını” Osmanlı sarayına çatdırmaq üçün gəlmişdilər. Baylo Habsburq imperatoru ilə Osmanlı sultanı arasında bağlanmış sülhlə bağlı əlavə məlumat almaq üçün Səfəvi şahının digər elçisini də, Osmanlı sarayına göndərirdi barəsində məlumat verir.

Di Persia sono capitati altri per via di Mare de Trabisonda, che riferiscono che il Re è stato accupato nel castigar, et redur alla sua obedientia, et confederatione come era prima un bravio de populi chiurdi, il quali havendo inteso la voce sparsa della pace dell Imperatore con il Gran Signore havevano mandati ambascierie alla Porta, et si havevano obligati à questo servitio contro di lui, et sono quelli che

⁷¹ Toxtamış Gəray nəzərdə tutulur.

vivono sotto il Principe di Acibar... Eccetto soggetto Persiano che si ritrova qui se bene ha rimandato in Persia altro de suoi procura la sua espeditione peroche desidera portar al suo Re la nova certa come non è varo che la pace con lo Imperatore sia seguita.

Baylo Səfəvi şahının osmanlılara qarşı apardığı müharibənin gedişi, əldə etdiyi fəthlər haqqında Polşa kralını, Habsburq imperatorunu, Roma papasını, İspaniya kralını və Venesiya dojunu məlumatlandırmaq üçün Avropaya öz elçilərini göndərdiyini yazır.

La Maestà Sua espedito ambascerie al Re di Polonia, all Imperatore, al Papa, et al Re di Spagnà uni de quali capitar anco à Venetia per dar conto a Vostra Serenità de suo buon animo, et delli progressi che fin horaha fatti.

Baylo 6 dekabr 1607 - ci il tarixli hesabatında Dərbəndin qızılbaşlar tərəfindən ələ keçirildiyini və orada osmanlıların və tatarların “ağır itkilər” verdiklərini yazır. Baylo səfəvilərin Ərzurum vilayətinə “böyük zərər-ziyan” vurduqlarını da qeyd edir.

Et di Persia si ha verificato la presa fatta da quel Re di sua mano di Demir capi con mortalità grande de Turchi, et de Tartari; che haveva fatti gran danni nella provincia di Arziron.

Filza 66

Ottaviano Bon 22 mart 1608 - ci il tarixli hesabatında qeyd edir ki, Şah Abbas bundan “əvvəlki müharibələr nəticəsində itirdikləri topaqların əksər hissəsini geri qaytara bilmişdir” (*habbia ricuperato a quest hora la maggior parte di quello che haveva perso nella guerre passate*). Qeyd olunurdu ki, Səfəvi şahı bundan əlavə, “mühüm əhəmiyyətə malik” Van qalasını da ələ keçirmişdir (*impatronito di Van fortezza più principalissima*).

Bon 12 may 1608 - ci il tarixli hesabatında sülh məsələlərinin müzakirəsi üçün İstanbulda olan Səfəvi elçisinin “Osmanlı sultanının göstərişi ilə Kapudan Paşa⁷² tərəfindən qəbul edilməsindən” bəhs edir.

Baylo qeyd edir ki, Osmanlı paşası “Şirvanın onlarda qalmaları şərtilə sülh bağlaya biləcəklərini” Səfəvi elçisinə bildirdi. Səfəvi elçisi isə, öz növbəsində, “müharibə ərzində geri qaytardıqları bütün torpaqların onlarda qalmasını sülh üçün əsas şərt olduğunu” vurğulamışdır.

Questo Agente, ò Ambasciatore Persiano è stato chiamato dal Capudan Bassa di ordine del gran Signore per trattare la pace contentandosi Sua

⁷² Həmin dövrdə Osmanlı “kaptan-ı dərya” vəzifəsini Cəfər paşa daşıyırdı.

Maestà di concluderla con lasciar al suo Re tutto il paese di Servan, ma havendo esso ambasciatore affermato che non haverà mai effetto la pace se senza lasciar a quel Re tutto l'aquistato, che è quello che gran possedevano li Re Persiani, fù licentato con parole di sprezzo, et di vituperio.

Ottaviano Bon həmin hesabatında qeyd edir ki, İstanbuldakı Səfəvi elçisi şah ordusunun Vanı ələ keçirməkdə olduğunu və şahın çoxsaylı ordu ilə Bağdada doğru yönəldiyi ilə bağlı Osmanlı paytaxtındakı polşalı din xadiminə (*Nontio di Polonia*) məlumat vermişdi.

Et, esso Ambasciadore ha riferito al Nontio di Polonia che lo ha visitato senza sospetto come per lettere con ha' havuto, fin hora Van deve esser preso, et che il Re con potentissimo essercito deve esser verso Babilonia.

Baylo 11 iyun 1608 - ci il tarixli hesabatında I Şah Abbasın “baş vəzirini və şahzadəni 30 minlik qoşunla Ərzurumdan Bağdadın fəthinə göndərdi, özü isə eyni sayda qüvvə ilə Van qalası istiqamətində irəlilədi.” Lakin özbək qoşununun bəzi Səfəvi ərazilərini ələ keçirməsi xəbərlərini aldıqdan sonra onlara qarşı çıxmaq və itirilmiş yerləri geri qaytarmaq üçün həmin istiqamətə yollanası oldu.

S'è qui divulgato, che il Re di Persia habbia incaminato il Principe con il suo primo vizir con 30 mila cavalli alla volta di Arzerum, per passar allo acquiste di Babilonia, et egli con altratanto essercito ha passato alla volta di Van, ma vi è anco una voce sparza, come il Tartaro di Osbech gli haveva mossa la guerra, et occupato diversi luochi, per la qual cosa esso Re in percorse era convenuto ritornare, per ricuperare il suo, ma tutte quelle cose non sono con fondamento.

Baylo 12 noyabr 1608 - ci il tarixli hesabatında Osmanlı mənbələrinə istinad edərək, Səfəvi “baş vəziri Zülfüqar xanın”⁷³ Ərzurum vilayətinə etdiyi hücumlar zamanı vilayətdə çoxlu dağıntılar törətdiyi” barəsində məlumat verir.

Et è haveva destinato Nasuf Bassà ad invernar in Erziron, nella qual Provincia Sulficar Can primo Visir del Persiano con grossa banda di militia haveva fatti grandissimi danni, in particolare haveva destrutti otto cavarserrà grandissimi, et capatissimi con molte habitationi, fatti da diversi Bassà.

Həmin hesabatda qeyd olunur ki, Cələri üsyançıların başçılarından Qələndəroğlu (*Calender Ogli*), Seyid Ərəb (*Seid Arab*) və Maymun

⁷³ Həmin dövrdə Zülfüqar xan Qaramanlı baş vəzir deyil, Şirvan bəylərbəyi idi.

(Maymon) 12 minlik süvari qoşunla səfəvilərə pənah gətirdilər⁷⁴ və “onların təriqətini qəbul etdiklərini bəyan etdilər” (*dichiarano di quella setta*). Səfəvilər onlara nəvaziş göstərdilər (*accarezzati da loro*) və “üsyancılar Anadoluya geri qayıtmaq və etdiklərindən daha çox dağıntılar törətmək niyyətində olduqlarını bildirdilər”.

Baylo 21 yanvar 1609 - cu il tarixli hesabatında xəbər verir ki, Səfəvi hökmdarının Bağdada doğru yenidən yürüş edəcəyi ilə bağlı məlumatlar öz təsdiqini tapmışdır. Məlumatlara görə, Səfəvi şahı 40 minlik ordusu ilə Qəzvindədir.

Il timore che han qui che il Persiano vadi sopra Babilonia mi viene confermato da altri novamente venuti per via del Cairo da quelle parti, i quali segetamente mi han riferito che quel Re si trovano a Casbin con più di 40 mila soldati, et che con queglii di Bagadet stavano con molto pensiero che non si' incaminava a quella volta massime.

Filza 67

1608 - 1612 - ci illərdə Venesiyanın İstanbuldakı baylosu olmuş Simone Kontarini 20 mart 1609-cu il tarixli hesabatında Osmanlı baş vəziri Murad paşanın I Şah Abbasa yazdığı məktubdan bəhs edərək qeyd edir ki, Murad paşa görünür ki, Anadoludakı “üsyancılar üstün gəlmişdir” və o, osmanlılarla səfəvilər arasındakı “müharibə ocağını söndürmək” niyyətindədir.

La sostanza della lettera, che il Bassà primo visir scrive al Re di Persia tradotta dal Borisi, è che havendo esso Bassà superato li ribello, et retrato del tutto l'Asia dalle insolenze... et di estinguer il fuoco delle guerre che sono tra Turchi, et Persiani.

Simone Kontarini 15 aprel 1609-cu il tarixli hesabatında qeyd edir ki, Bağdaddan Sinan paşanın oğlu Mahmud paşa Osmanlı sarayına göndərdiyi adamları vasitəsilə “getdikcə artan” Səfəvi təhlükəsinə qarşı “Bağdadda qoşunların sayının artırılmasının vacib olduğunu bildirmişdi.” Mahmud

⁷⁴ Ottaviano Bon missiyası başa çatdıqdan sonra, 1612-ci ildə Venesiya Senatına təqdim etdiyi geniş hesabatında qeyd edir ki, Canpoladoğlunun məğlubiyyətindən sonra, onun sayı 10 min nəfər olan tərəfdarları dəstə başçıları ilə birlikdə Səfəvi ərazisinə sığındılar və onlar şah tərəfindən “yaxşı qarşılandılar və nəvaziş gördülər.” İsgəndər bəy Münşi Səfəvi ərazisinə sığınan cəlalilərin sayının əvvəllər gələnləri nəzərə almadan, 13 min 605 nəfər olduğunu və bunlardan 10 min nəfərinin döyüşçülərdən ibarət olduğunu qeyd edir. İsgəndər bəy Münşi. *Dünyanı bəzəyən Abbasın tarixi (Tarixe-ələmaraye-Abbasi)*. II Kitab, s. 1393.

paşanın bildirdiyinə görə, Səfəvi şahı Bağdada hücum etmək niyyətindədir və əgər bu baş versə, şəhərdə olan osmanlılar üçün “əlverişsiz vəziyyət yaranacaqdır.”

Hà mandato di Babilonia il figliolo del Cigala alcuni arabi qui alla porta con repplicate istanze perche s'accreschino forze in quelle parti, et in quella città specialmente continuando il Persiano ne pensieri di volerla assalire, il che quando segua sarà con tanto maggior disavvantaggio di quelli di dentro secondo che gli dice quanto che egli tiene esser in essa molte genti del partito di quel Re.

Baylo 10 iyul 1609-cu il tarixli hesabatında qeyd edir ki, Van istiqamətində olan Adilcevazın hakimi Osman bəy 800 nəfərlik dəstəsi ilə həmin bölgədə olan sayca üstün Səfəvi qoşununa hücum etdi və döyüş nəticəsində 300 nəfər əsgərini itirdi, özü isə qızılbaşlara əsir düşdü.

Osman Bei in Adilgeus luogo di governo verso Van essendo partito con forze ottocento soldati per attaccar un buon numero de Persiani, che si facevano vedere in quel d'intorno, ne è rimasto tolto con morti de trecento de suoi, et dicono anco egli stato rimasto prigionie del inimico.

Baylo həmin hesabatında Səfəvi ərazisindən gələn bəzi tacirlərin verdikləri məlumatlara əsaslanaraq, I Şah Abbasın özünün iqamətgahı İsfahanda, ordusunun böyük hissəsinin isə Təbrizdə olduğunu bildirir və şahın Osmanlı sarayına göndərdiyi “elçilərin geri qayıtmasını gözlədiyini” qeyd edir.

Il Re di Persia per quanto riferiscono alcuni mercanti venuti di là si trovava in Spahan sua sede, et il grosso del suo essercito in Tauris aspettava il ritorno del suo Ambasceria di quà.

Filza 68

Simone Kontarini 19 sentyabr 1609-cu il tarixli hesabatında qeyd edir ki, səfəvilərin cəlalili Qələndəroğlu və Səidi “ağ geyinmiş” tərəfdarları ilə birlikdə Ərzurum istiqamətinə göndərdikləri barəsində məlumat yayılmışdır.

Baylo bildirir ki, həmin məlumata görə cəlaliləri müəyyən sayda qızılbaşlar müşayiət edəcəkdilər və “Osmanlı baş vəziri Murad paşanın həmin bölgədən gedişindən sonra sərhəddə baş verənləri diqqətlə izləyəcəkdilər.” Baylo yazır ki, ola bilsin ki, bu səbəbdən Murad paşa Diyarbəkir bəylərbəyi Nasuh paşaya və səfəvilərlə səhəd olan bütün bəylərbəylərə Səfəvi hökmdarının fəaliyyətlərinə diqqət yetimələri ilə bağlı göstəriş vermişdi.

C' è aviso che il Persiano habbia inviato Calander ogli, et Said su compagno a contra verso Esdron con tutti i suoi seguaci vestiti di bianco, perche tien conosciuti, con questi hà unito anco qualche numero de suoi Persiani ordinando loro star avertiti à moti de confini, er alla partenza di quà di Murat generale, accio che possa ingrossar poi quivi l'essercito, et condure egli ancora le farà di bisogno, per la qual cosa forse è uscito commandamento à Nasuf Bassà di Diarbechir, et à tutti gli altri Beglierbei à confini di Persia che habbiano à starsene molto attenti a gli andamenti di quel Re.

Kontarini Murad paşanın əmrinin bəylərbəylərə Qapıcıbaşı tərəfindən çatdırıldığını qeyd edir və Murad paşa tərəfindən hər bir bəylərbəyiə “fəxri xələt, Nasuh paşaya işə fəxri xələtdən əlavə, qılınc göndərildiyini” yazır. Baylo həmin günlərdə Osmanlı sarayına özbək xanı tərəfindən göndərilmiş 2 elçinin gəldiyi barəsində məlumat verir. Baylo yazır ki, həmin elçilər Osmanlı sultanından qızılbaşlara qarşı “böyük ordu yeritməsini” rica edirdilər və deyirdilər ki, birlikdə qızılbaşları asanlıqla məğlub etmək olar. Baylo qeyd edir ki, lakin Osmanlı sultanının səfəvilərlə sülh bağlamaq niyyətində olduğundan, özbək elçilərinin təkliflərinə müsbət yanaşmadığı aydın olur.

É portato questo commandamento da un Capigi bassi à quei Ministri a ciascuno de quali manda anco il Re una veste ma a Nasuf sudetto, et vesta, et spada. Si trovano qui giunti già pochi giorni duoi huomini di Osbech Tartaro i quali dicono essere stati mandati à porta da quel Re à questo per animarlo à far grossimo essercito contra il Persiano sendo che dalla parte sua facendo egli ancora lo stesso pensa che facilmento habbia à riuscire pigliandolo di mezo che il supremo affato non pare che questa Maestà si habbia adherito in tutto a questi ambaserata et per esser intentionata alla pace con il Re di Persia, et perche quando anco seguisse quell che pretende Osbech non piacerebbe a lei, che egli poi fattosi più grande s'avisionare maggiormente à questi stati... et il sospetto in quel caso delle forze del Tartaro, il dubio anco che sendo lui più perfetto osservatore della religione Mahometana.

Kontarini 17 oktyabr 1609-cu il tarixli hesabatında qeyd edir ki, Diyarbəkirdə Nasuh paşa tərəfindən uzun müddət orada saxlanılan Səfəvi elçisinə nəhayət, “öz ölkəsinə yola düşmək izni verildi.” Baylo bildirir ki, Səfəvi elçisi ilə birgə 4 nəfərlik heyətlə Osmanlı çavuşu da, Şah Abbasın sarayına göndərildi. Osmanlı çavuşu “baş vəzir Murad paşanın sülh niyyətinin əks olunduğu məktubunu” Səfəvi hökmdarına çatdırmalı idi.

Dopo esser stato trattenuto lungamente L'Ambasciatore del Re di Persia in Diarbechir da Nasuf Bassà è stato finalmente licenziato insieme con il Chiaus che di quà lo accompagnava, et era indirizzato con la lettera anche invia a Vostra Serenità di Murat Primo Visir à quella Maestà, la quale non ostante il mal termine usato da questi al sodetto Ambasciatore su fè ricontrar il Chiaus honoratissimamente, et lo ricevette in Teflis con termine molto humano dicendale che voleva inprima si ripossasse dalla fatica del camino che erano quivi presenti, et andarsene à lei di poi perche l'udirebbe volentieri intendelo che haveva à trarrargli di pace. Con questo Chiaus furono espediti quatto huomini in Persia, accio che di pempo in tempo avisasse egli, et il suo ricevimento.

Kontarini 31 oktyabr 1609-cu il tarixli hesabatında bir neçə yüz nəfərlik Səfəvi dəstəsinin Çildir və Ərdəhan istiqamətinə yürüş etdiklərindən bəhs edir.

Baylo qeyd edir ki, onlara qarşı Ərdəhan sancaqbəyi çıxdı və baş vermiş döyüşdə qızılbaşlar 200 nəfər itki verdilər və geri çəkildilər, onlardan biri isə əsir götürüldü.

Alquanti centinara di Persiani entravano I di passi à di predare entro i confini di Cilder, et di Ardaham Provincie sotto Esdrun, vi furon il Sangiaccio di Ardaham fugati con morte di forze 200 di loro, uno de quali prese vivo han condotto qui insieme con le teste de gli altri.

Kontarini həmin hesabatında Səfəvi sarayına yollanan Osmanlı çavuşunun öz yaxınlarına yazdıqlarına istinad edərək qeyd edir ki, çavuş sülh məsələlərinin müzakirə edilməsi üçün həmin Səfəvi elçisi ilə Osmanlı sarayına qayıdacaqdır. Çavuşun bildirdiyinə görə, Səfəvi hökmdarı “Şirvana və geri qaytardıqları digər torpaqlara görə” Osmanlı sultanına “könüllü şəkildə ildə 20 yük ipək göndərməyə hazırdır.”

Scrisse ad altri suoi amici il Chiaus che andò di quà in Persia già con l'Ambasciatore di quel Re del quale avisai con altre mie a Vostra Serenità, che egli sia si nuovo pure con lo stesso ambasciatore per ricondursi alla Porta a trattarsi la pace fra questa, et quella Maestà, la quale dice pagherà volentieri 20 some di seta all'anno al gran Signore per la città di Servan da lei già presa con che nel resto, chi tiene tenga.

Baylo 15 noyabr 1609-cu il tarixli hesabatında son aylarda Ərzurum və Van ətrafına qızılbaşların “böyük basqın” etdiklərini, kəndləri yandırdıqlarını və “bacardıqları qədər həmin əraziləri qarət etdiklərini” yazır.

Una parte delle genti del Re di Persia, si come sotto Esdrum i mesi passati ha parimente sotto Van, fatto una grossa scorreria abbruggiandosi i vilaggi, et rubandosi ciò che ha potuto.

Simone Kontarini 28 noyabr 1609-cu il tarixli hesabatında Səfəvi elçisinin Romaya səfəri ilə bağlı Osmanlı *Kapudan-ı Daryası* Xəlil Paşa ilə söhbətindən bəhs edir.

Kontarini Səfəvi elçisinin həmin səfəri ilə bağlı onu sorğu-sual edən Osmanlı *Kapudan-ı Daryası* Xəlil Paşa ilə söhbəti barəsində Senata yazırdı:

“Mən ona (Xəlil Paşaya-Ə.Q.) Persiya (Səfəvi-Ə.Q.) elçiləri (Robert Şerlinin elçilik heyəti-Ə.Q.) barəsində danışdım və o, məndən onların harada olduğunu soruşdu. Dedim ki, onlar Romadadırlar və oradan Venesiyaya da getmək istəyirdilər, lakin [Venesiya] Respublikanın [Romadakı] səfiri Böyük Sultanın (Osmanlı sultanının-Ə.Q.) tərəfinə heç vaxt düşmənçilik kölgəsi salmamaq niyyətimizdən xəbərdar idi və tədbirlilik nümayiş etdirməklə onları bu səfərdən çəkirdi... [Xəlil] Paşa bunu eşidəndə çox sevindi və gülərək əlimdən tutdu”.

.. et gli havevo detto degli Ambasciatori del Persiano, mi addimandò ove fossino, dissi che erano a Roma, et che havrebbe anco voluto andar a Venetia, ma che là Ambasciadore della Republica con sapevole del desiderio che ella tiene di non apportar mai nissun ombra di disgusto al Gran Signore gli haveva con molta prudenza dissuasi da quel viaggio... Si fè il Bassà molto allegro.. et presomi per mano ridendo.

Kontarini həmin hesabatında Romada olan Səfəvi elçilərinin Venesiyaya deyil, İspaniyaya yola düşdüklerini qeyd edir.

Frà qualche giorno mostraro poi haver io havuto aviso della passata in Spagna di quei ambasciatori, che non habbiano voluto fare la via di Venetia scaricando mi così destramente.

Kontarini 26 dekabr 1609-cu il tarixli hesabatında Səfəvi sarayına göndərilmiş çavuşun hələ də Şah Abbas tərəfindən geri dönüşünə izn verilmədiyini qeyd edir.

Il Persiano per quanto dicono certi suoi rispondenti qui non farà altro ne di spedire il Chiaus che ha preso di se, ne di mandar qui ambasciatore suo desiderato molto da questi senza prima vedere con mossa farà a nuovo tempo Murat Generale, il quale dicono habbia promesso a quel Re di pacificarlo con il Gran Signore con assai vantaggio de suoi confini vorà star a vedere ciò che ne seguirà.

Kontarini 23 yanvar 1610-cu il tarixli hesabatında Səfəvi şahına “dönük çıxmış xəzinədarbaşının” Osmanlı sarayına gəlməsindən bəhs edir.

Hesabatda qeyd olunur ki, keçmiş Səfəvi xəzinədarbaşını Osmanlı sarayına Bağdadın mühafizəsində olan Mahmud bəy Cığaloğlu göndərmişdir. Həmin xəzinədarbaşı Səfəvi hökmdarından “pis rəftar” gördüyündən ona qarşı çıxmışdı. Osmanlı baş vəziri Murad paşanın qəbulunda olan həmin şəxs Şah Abbasın Bağdad üzərinə necə yürüşə hazırladığı barəsində məlumat vermişdir. Həmin şəxsin dediklərinə görə, Şah Abbas “Bağdadı ələ keçirmək niyyətində idi, lakin qəfildən öz əsas qüvvələrini Van istiqamətinə yönəltməyi qərara aldı.”

Osmanlılar tərəfinə keçmiş Səfəvi xəzinədarbaşı Şah Abbasın hərbi qüvvələri haqqında da Murad paşaya məlumat vermişdir. Həmin şəxs Səfəvi qoşununda xeyli sayda Anadolu üsyançılarının olduğunu və hazırda özbəklərin qızılbaşlar üçün təhlükə olmadığını qeyd etmişdir.

Osmanlılar həmin şəxsin Səfəvi casusu ola biləcəyindən şübhələndilər. Bununla belə, get-gedə artan bu cür xəbərlərə görə, “Murad paşa sipahilərin başçılarına əmr etdi ki, təxminən bayrama⁷⁵ qədər, yəni 50 gün ərzində Üsküdə uzanacaq körpü hazırlansın.” Murad paşa saray çavuşlarını və qapıçılarını “ciddi əmrlərlə” Rumeli və Anadolu bəylərbəyilərinin yanına göndərdi. Həmin əmrlərdə qeyd olunurdu ki, “bəylərbəyilər bayramdan 10 gün sonra öz qoşunları ilə ya Üsküdə və ya Konyada olmalıdırlar, bununla bağlı “heç bir üzr qəbul ediməyəcək” və əmrə riayət etməyənlərin “boynu vurulacaqdır”.

Ərzurum bəylərbəyinə göndərilən hökmdə qeyd olunurdu ki, həmin bölgədə olan “ot-ələf oradan keçəcək ordunun ehtiyacları məqsədilə biçilməsin və onlara yaxşı qulluq edilsin.” Kırım tatarlarının xanına göndərilən əmrdə tartar qoşununun qızılbaşlarla “müharibəyə hazır olmalı olduqları” bildirilirdi.

Osmanlı baş vəziri İstanbulun bütün kəhyələrini toplayaraq onlara “müharibə dövründə ordunu təmin etmək üçün lazım olacaq hər şeyi etməyi əmr etdi və bu əmrə tabe olmayanları ölüm hökmü gözləyirdi.” Murad paşa eyni zamanda Səfəvi hökmdarına məktub ünvanladı və həmin məktubunda şahı “sülh niyyətində olmamaqda günahlandırırdı və bu səbəbdən onunla döyüş meydanında görüşəcəklərini” bildirirdi.

Baylo qeyd edir ki, çox güman ki, Osmanlı ordusu 2 istiqamətdən: birincisi Ərzurumdan Təbrizə, digəri isə Bağdaddan Qəzvinə doğru yürüş edəcəkdir.

⁷⁵ Novruz bayramı nəzərdə tutulur.

Osmanlı sultanı da öz növbəsində, səfəviləri Anadoludakı üsyanları törətməkdə və onlara dəstək verməkdə günahlandırır.

Erano forse 8 giorni che mandato dal Cigala di Babilonia dopo due mesi, et mezo di camino arivo qui un Casnadar bassi del Re di Persia per disgusti ricevuti da quella Maestà ribelatosele secondo che egli medesimo afferma. Hà riferito costui al Primo Visire come quel Re si trovi apparecchiato alla guerra pensi andar sopra Babilonia, et mettersi dentro di sua mano quella cassa gioielata di cui scrissi altre volte per la sepoltura di certi Profetta da Persiani, et da Turchi adorato in quella città, che fù solita ricever sempre di simili voti a questo fine da Persiani. Altri dicono, et non è anco da costui negato che voglia il Persiano far finta di attaccar Babilonia ma spingersi poi con la maggior parte delle sue forze sotto Van d'improvviso a che oltre la ragion della Guerra pare il Consiglio che havendo egli ricerco i Chiurdi, et i Drusi populi suoi vicini a lasciar la dipendenza che han con questa Porta, et unirsi alla Maestà Sua.

Lo stesso huomo fuggito di Persia hà consigliato il Bassà far molto conto di quel Re oltre le forze, et valor proprio per una gran banda de Ribelli di questo Imperio rifugiati a lui, al quale di presente non apportava anco altro incomodo Osbech Tartaro. Resta in opinione de molti possa costui esser una spia del Re di Persia il quale de stratagemmi si vale assai il Bassà Visir solcitato da questi avisi vien pensando Levarsi con brevità, hà ordinato a capi de spahi, che si trovino in ponto a Scutari per seguirlo alla guerra dieci giorni dietro il Bairan picciolo che serà fra 50 giorni. Ha espedito estra dio Chausi Et Capigi in Grecia, et Natolia con ordini rigorotissimi, perche quegli che sono obligati alla Guerra dieci giorni pure appe il Bairno si ritrovino ancor essi overo a Scutari, overo per camino verso Cogna, et accadendo in contrario non varra loro scusa alcuna che gli farà decapitare. Dice il Bassà voler in Cogna dar il verde a cavalli, hà scritto al Beglierbei di Esdron non lasci tagliar anco l'herba in quelle campagne, ma faccila be custodire per swrvitio in passando dello essercito. Sono andati gli ordni anco a questo Tartaro vicino a Caffà accio che egli ancora con le genti sue si metta in punto dussegnando inviarlo, Murat generale inanzi lui a confini della Persia.

Hà fatto venir a se il Primo Visir tutti i Parochiari di Costantinopoli con lor Checaià commettendo loro che conforme l'ordine debbano fare, che ogni auite provega lor delle cose necessarie per il viver dello essercito al tempo sodetto, altrimenti gli farà decapitare. Hà scritto lo stesso una

lettera al Re di Persia pure ultimamente ove dolendosi che non mostri molto di inclinare alla pace lo avisa che lo aspetti à combatter seco, si lascia intendere voler partire il suo essercito on due campi l'uno che da Esdrum si mova verso Tauris, et l'altro da Babilonia verso Casbin avertito di quello.

Quello che lo essercito Persiano fa già arivo del Cigala il primo anno in quelle parti, che piantarano, et lasciarono invernare quivi con gran danno de suoi soldati senza far nulla al che pensa Murat rimendiare, et sforzar il Persiano a combattere con questa dopia ricarione. Parla il gran Signore con molto sdegno della ribelione, dice egli fattagli dal Re di Persia senza ragione, et senza avisarlo d'alcuna cosa contra la pace fatta con suo padre dicendo non poter far maggior tradimento un Re ad uno altro che entrare nel suo paese senza avertirlo. Nasuf Bassà in Dierbech, et capo hora delle armi à quei confini scrive poter riuscir molto utile, che si remove di Esdrum il Bassà che al presente quivi governa per quanto egli dice assai da pocco, et in iscambio di lui vi ponghino Cil aga Beglierbei de Cilder huomo di gran cuore ben che rotto una volta da Persiani.

Filza 69

Simone Kontarini 7 mart 1610-cu il tarixli hesabatında Nasuh paşanın Diyarbəkirdən göndərdiyi adamların verdikləri məlumatlara görə, sülh məsələlərinin müzakirəsi üçün Səfəvi sarayına göndərilmiş Osmanlı çavuşunun geri qayıtmasına Şah Abbas tərəfindən izn verilmişdir. Deyilənə görə, səfəvilər “Təbriz istisna olmaqla, ələ keçirdikləri bütün əraziləri güzəştə getməyə hazırdırlar.” Bundan əlavə, səfəvilərə sığınmış Qələndəroğlu Şah Abbasın “gözündən düşmüşdür” və o, öz tərəfdarları ilə birlikdə Səfəvi ərazisini tərk edərək Ərzuruma gəlmişdir. Qələndəroğlu Osmanlı sultanından “əvf olunmasını xahiş etmişdir.”

Sono arrivati sei giorni huomini mandati da Nasuf Bassà in Diarbechir, i Turchi spendano con buonissimi avisi per loro, come dire che spedisca il Re di Persiano qui con il Chiaus, che andò a lui un Ambasciatore a trattar della pace, et che voglia restituirsì tutto l'occupato i solo che gli resti Tauris dicano in oltre che Calandarogli con seguazzi suoi disgratioto dal Re di Persia si sia rifuggito in Esdrum, supplicando la clemenza del Gran Signore verso di lui.

Kontarini həmin hesabatında I Şah Abbasın “Ərzurumdan 10 günlük məsafədə yerləşən Qarabağda olduğunu” və öz ordusunun sayını artırdığını

bildirir (*Che il Re di Persia si trovano in Carabach, dieci giornate lontano da Esdran molto rigrossato di essercito*).

Kontarini 18 mart 1610-cu il tarixli hesabatında Dəməşq bəylərbəyinin göndərdiyi qapıçıların verdikləri məlumatlara istinad edərək, I Şah Abbasın “Gəncə yaxınlığındakı Qarabağda olduğunu və öz çoxsaylı ordusu ilə Murad paşanın ona qarşı hücumunu gözlədiyini” qeyd edir.

Sono giunti alcuni capigi, spediti dal Bassà di Damasco ... raccontano costoro anco trovarsi il Re di Persia conforme lo scritto in Carabach presso Gengè con numerosissimo essercito aspettando la mossa verso lui di Morath Generale.

Baylo 3 aprel 1610-cu il tarixli hesabatında Cığaloğlu Mahmud paşanın adamları ilə birlikdə səfəvilərə qarşı döyüşdə əsir düşmüş və sonradan azad edilmiş Osmanlı təbəələrindən birinin verdiyi məlumatlara əsasən, Səfəvi şahının hələ də Qarabağda olduğu barəsində məlumat verir. Baylo qeyd edir ki, I Şah Abbas “vaxtilə Sultan Süleyman və Şah Təhmasib arasında bağlanmış sülh müqaviləsinin şərtlərindən başqa şərtlər daxilində sülh bağlamaq niyyətində deyil.”

Già quattro giorni arrivo qui un turco, che in qualche scaramuccia di Persiani con li genti del Cigala tra diversi altri resto loro in mano, et dipoi si è liberato; saranno due mesi e mezzo, che manca di Persia, riferissi egli ancora trovarsi in Carabat quel Re. Dell' essercito suo della sua dispositioni alla guerra, et delle conditioni della pace, quando accadossi trattarla, che non intende deve esser altri, che le già accordati tra Sultan Suliman, et li Re precessori suoi.

Baylo 2 may 1610-cu il tarixli hesabatında qeyd edir ki, “bura iki ingilis bertonunun⁷⁶ göyärtəsində bəzi ingilis tacirləri gəlmişdirlər.” Onların arasında Trabzonda nümayəndəlik açmağa hazırlaşan bir şirkət və Səfəvilər dövlətində yerləşməyə hazırlaşan başqa bir şirkət də var. “Bu şirkətin bir üzvü əvvəllər orada olmuşdur.” Həmin şirkət Səfəvi ipəyini alıb Trabzona göndərmək, Trabzondan isə Avropa ölkələrinə ixrac etmək niyyətindədir.

Sono capitati con questi 2 berton Inglesi alquanti mercanti della stessa natione tra quali vi è una compagnia che va à metter casa in Trabisona, et un' altra che s' inivia à resieder in Persia, nella quale è uno che altre volte è stato in quelle parti, et va per comprar sede et farle passare di Persia in Trabisona et di Trabisona qui, per trasferirle poi in Christianità.

⁷⁶ XVII əsrin əvvəlinə aid gəmi növü. Berton əvvəlki gəmi növlərinə nisbətən daha kiçik, lakin daha ağır silahlanmış, daha sürətli və yaxşı manevr qabiliyyətinə malik idi.

Baylonun 15 may 1610-cu il tarixli hesabatında qeyd olunur ki, Səfəvi şahı öz qoşunlarını bir yerə toplayaraq, “danışqlar və ya qılinc gücünə” fəth etdiyi torpaqları əlində saxlamaq əzmindədir.

... che unito il suo essercito risoluto à sostenere l'aquistato lui, et con le trattationi del negotio, et con la forza della spada...

Baylo 29 may 1610-cu il tarixli hesabatında Nasuh paşanın baş vəzir Murad paşaya yazdığı məktubdan bəhs edir. Nasuh paşa yazırdı ki, Səfəvi şahı öz ordusu ilə “atlarını otarmaq üçün Qarabağdan Ərzuruma doğru 3 günlük məsafədə irəliləmişdir.” Şah Abbas Nasuh paşaya göndərdiyi ismarıcdə əlində Sultan Süleyman və Şah Təhmasib tərəfindən imzalanmış sülh müqaviləsinin olduğunu bildirmiş və “əgər Murad paşa da, həmin razılaşmanı təsdiq edərsə, o halda o, (Şah Abbas) da sülhə razı olacaqdır, əks təqdirdə, qılinc gücünə öz istəyini həyata keçirəcəkdir.”

Nasuf Bassà scrive al Primo Visir, che quel Re da Carabagh si sia avanzato con lo essercito 3 giornate verso Esdrom in una gran campagna à dar l'herba a i cavalli aggiongendo haverli quella Maestà mandato a dire, che tiene in mano la capitulatione fatta tra Sultan Suliman et Re sua antecessore, et se allo amico in quelle parte Morat Generale riconfirmarla seco, farà la pace, quando altrimenti sosterrà le ragioni sui con la spada.

Baylo 10 iyul 1610-cu il tarixli hesabatında I Şah Abbasın 80 minlik ordusu ilə İrəvan yaxınlığında dağlıq ərazidə olduğunu və burada “əsas düşməni Zülfüqar xanı öldürtdüyünü” qeyd edir.⁷⁷

Kontarini 7 avqust 1610-cu il tarixli hesabatında Osmanlı baş vəziri Murad paşanın çavuşunun verdiyi məlumatla istinadən, Murad paşanın yanına I Şah Abbasın əmri ilə “öldürülmüş Zülfüqar xanın adamlarının gəldiyini” xəbər verir. Baylo qeyd edir ki, həmin adamlar yaxşı qaşılındılar və onlara “yaxşı xələtlər” hədiyyə olundu. Zülfüqar xanın adamları paşaya bildirdilər ki, Şah Abbas çoxsaylı qoşunu ilə döyüşə hazırlaşır.

Giunsè un Chiaus ultimamente di Cogna, donde era già 15 giorni partito verso Esdrun Murat Generale con l'essercito, et porta aviso, che siano rifflugiti al medesimo Generale alcuni compagni di quel Sulficar Han sudito al Persiano, a cui fè quel Re tagliare la testa come già scrissi, che siano stati essi ricevuti con molto honore, er favorite di belle veste, et

⁷⁷ İsgəndər bəy Münşi Şirvan bəylərbəyi Zülfüqar xan Qaramanlının Şabranda öldürüldüyünü bildirir. İsgəndər bəy Münşi. *Dünyanı bəzəyən Abbasın tarixi (Tarixə-aləmarayə-Abbasi)*. II Kitab, s. 1448.

che habbiano rifferito al Generale esser quell Re con grosso essercito apparechiato a combattere.

Kontarini 7 avqust 1610-cu il tarixli hesabatında Ərzurumdan gələn bəzi tacirlərin verdikləri məlumatlara əsasən, Səfəvi elçisinin sülh müzakirələri aparmaq üçün dəyərli hədiyyələrlə birlikdə Murad paşanın yanına gəldiyini bildirirdi.

Alcuni mercanti giunti pure qui d'Esdrum dicono, haver il Persiano ordinato che il quel suo Ambasciadore che fù gia qui, andasse con un presente honorato à trovar Murat generale, et trattasse seco la pace.

Baylo 18 avqust 1610-cu il tarixli hesabatında I Şah Abbasın Ərzurumdan 7-8 günlük məsafədə yerləşən İrəvan yaxınlığında olduğunu qeyd edir.

Baylo qeyd edir ki, qızılbaş dəstələri ilə Çıldır bəylərbəyi Cil paşanın qüvvələri arasında baş vermiş toqquşmada osmanlılar məğlub oldu, paşanın özü isə qaçdı. Baylo Osmanlı baş vəziri və sərdarı Murad paşanın Şah Abbasa yazdığı məktubdan da bəhs edir. Murad paşa öz məktubunda qeyd edir ki, “çoxlu sayda müsəlman qanının töküləcəyinə görə çox narahatam və hər iki hökmdar eyni dindən olduğuna görə, sizi sülhə çağırıram.” Murad paşa bundan əlavə, Səfəvi hökmdarından sülh danışıqlarının aparılması üçün səlahiyyətli elçisinin onun yanına göndərəcəyinə ümid etdiyini bildirirdi.

Rifferisce anco lo stesso huomo, che [...] Il Re di Peria s'era con l'essercito presso Revan 7, o 8 giornate discosto da Esdrum [...] Ha scritto una lettera Murat generale al Re di Persia, nella quale afirmando a Sua Maestà sentir gran dispiacere che sia per ispandersi tanto sangue di Musulmani, sendo che ambe dui questi Re sono della stessa Religione l'essorta vivamente alla pace, et a mandarle come altra volta scrissi un huomo perche egli accomoderà il tutto onde si crede habbia certo quel Re ad inviargli persona.

Kontarini 27 avqust 1610-cu il tarixli hesabatında I Şah Abbasın böyük ordu ilə “Sultan Süleymanın iki tərəfi ayıran sərhəd kimi müəyyən etdiyi Araz çayı (Fiume Ares)” ətrafında olduğunu bildirir. Baylo Şah Abbasın Murad paşaya yazdığı cavab məktubunda şahın sülh niyyətində olduğunu bildirir. Bununla belə, Şah Abbas “hal-hazırda əlində olan” torpaqlar onda qalacağı təqdirdə sülh bağlayacağını, əks təqdirdə isə “silahlarını sınaqdan keçirəcəyini” bəyan edirdi.

Il Persiano si trova di là dal Fiume Ares, confine terminato già da Sultan Suliman tra ambe le parti con buon essercito. Ha risposto alle lettere di

Murat, con il confortavano alla pace dicendo che haveva Sua Maestà fatto cavar fetfà dal suo Mufti li dice come dell' usurpato ad un pupilo possa egli arivato a termini di ricercare il suo richiederlo ragionevolmento. Volendo perciò inferire che restando a Sua Maestà quello che si trova al presente in mano farà la pace altrimenti sperimenterà l'arme.

Filza 70

Kontarini 30 oktyabr 1610-cu il tarixli hesabatında Ərzurumdan gələn çavuşun verdiyi məlumata görə, Murad paşanın ordugahına Nasuh paşa və digər Anadolu əyalətlərinin bəylərbəyilərinin öz qoşunları ilə gəldiklərini bildirir.

Hesabatda qeyd olunur ki, Murad paşa Ərzurumu tərk etməyi qəət etdi və ordusu ilə Təbrizə doğru yürüşə başladı. Çavuşun bildirdiyinə görə, Səfəvi şahının “döyüşçülərinin sayı 30-40 mindən çox deyil.”

Saranno otto di che è ritornato in sedeci giorni da Esdron un Chiaus, che di quà fù espedito alquanti mesi sono al Bassà generale, riferisce costui che essendo gionso al campo Nasuf Bassà et molti altri Beglierbei dell'Asia si era ingrossato ultimamente assai l'essercito ottomano onde partessi le genti Persiane, che attaccarono e vinsero la scaramuccia scritta si risolve Morat di partirsi da Esdrun un giorno prima, che costui si partisse per qua, accio che potesse attestare al fermo la sua levata, et entrando nella Persia penetrar verso Tauris dove si trovava quel Re con il suo essercito et ove pensava in 20 giorni condursi risoluto di combattere se gli è ne fosse incontrara l'occasine. Dice il Chiaus sudetto hora trovarsi il Re di Persia più di 30 in 40 mila combattenti.

Həmin hesabatda Murad paşanın Ərzurumda olduğu müddətdə Səfəvi elçisinin Nasuh paşa ilə birlikdə onun yanına gəldiyi barəsində məlumat verilir. Səfəvi elçisi⁷⁸ “Sultan Süleymanın dövründə müəyyən edilmiş sərhədləri əsas götürməklə” Şah Abbasın sülh bağlamaq niyyətini Murad paşaya çatdırdı. Səfəvi elçisi sülh bağlanılması üçün Osmanlı ordusunun “3 illik xərclərini və ənənəvi olaraq, hər il müəyyən miqdarda ipək ödəməyə hazır olduqlarını” da Osmanlı baş vəzirinə bildirdi. Murad paşa cavabında bildirmişdi ki, sultanın əmrinə əsasən, qızılbaşlar tərəfindən “işğal olunmuş bütün torpaqları geri qaytarmalıdır.” Səfəvi elçisinə öz

⁷⁸ Həmin elçinin Məhəmməd bəy olduğunu güman etmək olar.

hökmdarının bununla bağlı cavabını öyrənib onlara çatdırmaq məqsədilə “gedib-qayıtməsi üçün 15 gün vaxt verildi.”

Che gionso Morat in Esdrun tardasse poco ad arrivarci anco Nasuf Bassà della Diarbechier con molta gente, et quell'Ambasciatore Persiano, che fu già qui, il qual Ambasciatore andato al Generale il dimandasse a che fare si fosse vi condotto con l'essercito che rispose Morat, per combattere. Dimando in dire all'Ambasciatore et voi a che far ci sete venuti per trattar di pace rispose l'Ambasciatore – lo ancora soggiunse il Generale son pronto a questa, ma con quali conditioni? Trattasi l'Ambasciatore una lettera de suo Re di senno, la presento a Morat nella questa dopò il benvenuto, ricercando quella Maestà la pace dice voler il confine che fù già da Sultan Suliman stabilito, et che si contenterà pagar le spese di tre anni, fatte da gli esserciti del Gran Signore, et da in oltre annualmente quella quantita di sete, che era solito. Letta il General la lettera rispose all'Ambasciatore havere in commissione dal suo Re di ricuperar tutte le Piazze, che furono già di questa corona occupate per il passato da Persiani et poi ricevendo il detto speso negli esserciti in questi tre anni passato. All'ora accomodarsi. Inteso tanto l'Ambasciatore rispose o bisogna che io ritorni al mio Re a dargli conto di questi pensieri... E necessario che andiate, onde vestito gli una veste, data gli una lettera per il re suo, condottolo seco tre giornata il licentio da se, assignandogli 15 giorni di tempo per il ritorno con la risposta havendogli anco detto, che egli spedirebbe il Gran Signore come ha fatto questo Chiaus.

Kontarini 30 oktyabr 1610-cu il tarixli hesabatında Ərzurumdan Yeniçəri ağasının (*Capo di Gianizzeri*) Osmanlı sarayındakı dostuna yazdığı məktubdan bəhs edir.

Yeniçəri ağasının 1610-cu ilin 28 sentyabr tarixinə aid həmin məktubuna istinadən Kontarini qeyd edir ki, 3 sentyabrda Ərzurum ətrafında Səfəvi sərkərdəsi Əmirgünə xanın⁷⁹ başçılıq etdiyi 8 min nəfərlik qoşunla baş vermiş döyüşdə 90 yeniçəri və 300 nəfər Osmanlı əsgəri həlak olmuş və çox sayda döyüşçü isə qızılbaşlara əsir düşmüşdür.

Yeniçəri ağası daha sonra qeyd edir ki, Osmanlı baş vəziri Murad paşa 150 minlik ordu ilə başçılığı ilə Ərzuruma gəlmişdir. Təbrizdə olduğu bildirilən Səfəvi şahının isə ordusunda olan döyüşçülərin sayı 70 mindən çoxdur və bunlardan 20 min nəfəri oxçulardır. Yeniçəri ağası yazır ki, şahın

⁷⁹ Çuxursəd bəylərbəyi Əmirgünə xan Qacar nəzərdə tutulur.

ordusunda “fərarilərin sayı günü-gündən artır və onlar bizim tabeçiliyimizə keçirlər”.

La sopra che inanzi al mio arrivo qui il 3 settembre Emir Gionecan Capitano del Re di Persia venne con 8 mila soldati sopra Arzirun dove state cinque ò sei giorni, et essendo la militia uscita fuori a combattere restorono ammazzati da 90 Gianizzeri, et 300 altri soldati, et molti altri presi vivi, et menati via dal nemico Persiano [...] Il Signor Morat Bassa Generale veniva con diligenza con 150 mila soldati un medesimo lascia l'assedio, et andò ad unirsi con il re, che si trova a Tauris, il qual Re ha grandissima più et da 70 mila soldati, tra quali vi sono da 20 mila archieri. Haveme inteso che genti del suo essercito che ogni giorno fuggano, et vengono all'obedienza del nostro campo.

Kontarini 13 noyabr 1610-cu il tarixli hesabatında baş vəzir Murad paşanın Araz çayı yaxınlığındakı ordugahından gələn çavuşun verdiyi məlumat əsasında qeyd edir ki, Murad paşa Səfəvi ərazisinə daxil olmamışdan əvvəl qoşun başçıları ilə “yemək süfrəsi ətrafında müharibə məsələləri ilə bağlı məşvərət aparmışdır.” Həmin müzakirəni təşkil etməkdə Murad paşanın məqsədi “işğal olunmuş qalaları bir-bir ələ keçirmək, bir ərazidən digərinə irəliləmək, yoxsa onun nəzərdə tutduğu kimi Təbrizə doğru birbaşa yürüş etmək” barəsində qoşun başçılarının fikirlərini öyrənmək idi. Son nəticədə, Murad paşanın nəzərdə tutduğu və Nasuh paşanın da dəstəklədiyi kimi “Təbrizə birbaşa yürüş etmək qərara alındı.”

Intendo che in prima di entrare inanzi nel paese nemico facesse Morat Generale un gran desinare a tutti i Capitani piu principali dell'essercito suo, et dopò domando il loro parere intorno le cose della guerra, desiderando, da loro saperse meglio estimassero o l'andar di luogo in luogo ricuperando le fortezze, et il paese occupato a questo Imperio dal Re di Persia o il marchiar dritto verso la Sua Maestà sua che intendevano essere con l'essercito a Tauris.

Kontarini 29 dekabr 1610-cu il tarixli hesabatında Nasuh paşanın saraya göndərdiyi sipahinin gətirdiyi məktuba əsasən Təbrizə doğru irəliləyən Osmanlı qüvvələrindən bir bölmənin “Acısulu”⁸⁰ adlanan ərazidə bir neçə yüz nəfərlik qızılbaş dəstəsi tərəfindən “pusquya salınaraq məhv edilməsi” ilə bağlı məlumat verir.⁸¹

⁸⁰ “Acısulu” çayı Təbriz yaxınlığında yerləşir.

⁸¹ İsgəndər bəy Münşi həmin ərazidə baş vermiş döyüşdə osmanlılardan həlak olanlar arasında “tatar tayfasının sərkərdəsi” kimi təsvir etdiyi Cil paşanın da olduğunu bildirir.

Bu xəbəri alan Murad paşa ordunun öncül dəstəsinə başçılıq edən Zül Ağanı və Ərzurum bəylərbəyini 12 minlik qoşunla həmin istiqamətə göndərir. Həmin məktubda qeyd olunur ki, “özlərindən 6 dəfə çox” qızılbaş müvvələri ilə qarşılaşan osmanlılar ilk döyüşlərdə qalib gəlmişdilər.

Il campo Turchesco è stato roto da quello del Persiano. L'avisò è quinto qui hieri portato da un spahi di Nasuf Bassà con lettere di lui alla Maestà Sua [...] Che tirando inanzi Murat Generale con l'essercito suo verso Tauris più gagliardodi numero, et di pretentione che di cuore, et di forze una giornata di qua da quella piazza a Agisugli che vuol dire all'Aque amara fossero in prima ricontrati da una imbosciata di Persiani forse 2 mila garzoni di stalla, buon numero di muli, et alquante centinara de soldati che andavano imbusca de viveri per l'essercito, et restassino tutti amazzati, al qual avisò spinse poi inanzi il general la vanguardia dell'essercito condotta da Zul Aga generoso soldati, et Beglierbei d'Esdrón con circa 12 mila soldati a cavallo, i quali incontrati da sei grosse, et vigorose squadre di cavalli persiani governate da sei principali capitani di quella Maestà poco meno che in su primi scontri rimaseno disfatti è tutti sotto la spada.

Kontarini 8 yanvar 1611-ci il tarixli hesabatında baş vəzir Murad paşanın Diyarbəkəre geri çəkilməsindən sonra Osmanlı sarayına göndərdiyi qapıcıbaşı Hüseyn Ağanın verdiyi məlumatlara əsaslanaraq, Səfəvi hökmdarının “hər iki dövlət arasında Sultan Süleyman tərəfindən müəyyən edilmiş sərhədləri” təsdiq edən sülh bağlamağa və “ildə 100 yük ipək verməyə” hazır olduğunu qeyd edir.

Dice il Re Persiano ricercare la pace con il confini posti fra quello stato, et questo da Sultan Suliman et si offerire cento some di seta ciascun anno.

Filza 71

Simone Kontarini 5 mart 1611-ci il tarixli hesabatında sülh məsələlərinin müzakirəsi məqsədilə Səfəvi elçisinin Murad paşanın yanına gəldiyini qeyd edir.

Baylo həmin hesabatında sülh müzakirələri üçün gələn Səfəvi elçisinin din xadimi olduğunu və onun şahın oğlu ilə birlikdə gəldiyini qeyd edir. Baylo Osmanlı sultanının sülh üçün şərtlərindən bəhs edərək qeyd edir ki,

“müəyyən yük ipəyin ödənilməsi öhdəçiliyi ilə, tabeçilik rəmzi olaraq, Təbriz *arpalıq* kimi” verilirdi və “ölkənin şah tərəfindən işğal olunmuş yerdə qalan əraziləri isə sultana qaytarılırdı.” Baylo Səfəvi elçisinin özü ilə müəyyən miqdarda ipək və hədiyyələrdən əlavə 3 məktub gətirdiyini və onlardan birinin “Kaptan-ı dərya”ya (*Capitano del Mare*), digərinin “Sədarət kaymakamı”na (*Luogotenente*), sonuncunun isə Müftiyə (*Mufti*) ünvanlandığını qeyd edir.

Et per quanto intendo fondamente ancora che tra il generale, et un Ambasciatore del Persiano huomo della legge quasi un Mufti di quel Re si tratti la pace, et tengo i punti che dal gran Signore venga al Principe di Persia figliuolo di quel Re cenceduto Tebriz in Arpalic come dire per tratenimento in segno di dipendenza con la recognitione però d'alquante somme di seta, et il rimaste del Paese occupato sia da quel Re tornato a questo Imperatore. Nelle stesse lettere ricerca anco il generale a Sua Maestà denari per efficace modo narando la mala sodisfattione delle militie tumultranti che con rischio continuo della ruba puo debolmente tenere in speranza delle vicine paghe.

Venesiya baylosu 19 mart 1611-ci il tarixli hesabatında qeyd edir ki, Murad Paşa I Şah Abbasa yazdığı digər məktubunda eyni dinə mənsub olan osmanlılar və səfəvilərin “bir-birinin qanını niyə tökdüklərindən təəssüf və təəccüb hissi keçirdiyini vurğulamışdı” (*che fra di loro tutti d'una seta si spanda tanto sangue di Mussulmani*).

Kontarini 2 aprel 1611-ci il tarixli hesabatında Murad paşanın öz ordusunu yeni yürüşə hazırladığını qeyd edir. Baylo yazır ki, bununla bağlı “baş vəzir davamlı şəkildə öz qapıçılarını Rumelinin bəylərbəyinə, və bütün sancaqbaşılara və digər yerlərin hakimlərinə yeni yürüş üçün hazır olmaları ilə bağlı əmrlər göndərirdi.”

Kontarini 30 aprel 1611-ci il tarixli hesabatında Osmanlı sarayına Trabzondan dəniz yolu ilə növbəti Səfəvi elçisinin gəldiyi ilə bağlı məlumat verir. Osmanlı sədarət kaymakamı tərəfindən qəbul edilən həmin elçi səfəvilərin “yalnız öz torpaqlarını geri qaytardıqlarını bildirmişdi” (*Haver il suo Re solamente recuperato il suo*).

Baylo 14 may 1611-ci il tarixli hesabatında Səfəvi elçisinin Osmanlı sultanı tərəfindən qəbul edildiyini bildirir. Səfəvi hökmdarının məktubuna münasibət bildirən Osmanlı sultanı “müsəlmanların həyatını xilas etmək üçün” sülhün vacibliyi ilə bağlı “özünün də dəfələri yazdığını” vurğulamışdır (*desiderar egli la pace per risparmiar la vita di tanti Mussulmani*).

la ciascuno, epporanno volentieri in servizio della Maestà tua.
 la vita, et l'hauer, et logiungette in obbe al Re. hauer di
 questo inuiato l'amb. tuo perche potendo concludere la pace come
 in tempo di Sultan Saliman, et d'altri meriti sottorebbe le sue
 ragioni con l'arme, et che la sua parola era parola.
 lo stesso uomo aggiunge ancora d'hauendo il Perriano inteso la
 mortalità grande de gl'animati nel campo ottomano hauea proli-
 bito a suoi mercanti non passare in Eodrum con suoi camelli, et cavalli
 dubitando quel Beglierbe non gli trattene loro, come è par seguito d'
 una buona mano onde ritornati alquanto mercanti Perriano di contin-
 to di cio' il Re gli fe prendere, et come disubbidienti morire a seroue-
 de gl'altri. L'amb. Perriano fu Solam. lunedì della settimana
 passata condotto con sol. 5, Aiaz. dal Bana luogotenente doue era
 solito enera: accompagnato dal Chaus Bani con molti de suoi
 al Bana disieg. sua fig. sua, il Re m. ha comandato diman-
 daren: d'essa notte, et a ch fare fette uenato a questa porta.
 Dispose l'amb. enere: uenato mandaroni dal suo Re d dire d'or-
 dine di lui al Evan sig. quello d'gh. haueua comandato,
 et hauerne la risposta; Continuo di poi a dire eker pessimo
 consiglio uoler mandau questa guerra inanti: auo risentendo la
 morte di tanti Musulmani: hauer il suo Re Salim. reagendo
 il suo, et ch indubitatam. gli si aspettava, et ch se a Sultan
 Saliman haueua piu premuto lo hauer quei pochi luoghi ch lo star-
 lene in quiete, non harebbe egli ~~forma~~ formata all'ora la pace con
 quei confini d'eran al pnto admandati dal suo, et negati da
 questo Re. Quando intese il luogotenente d' l'amb. parla-
 ua di pace, ma con la pretenhione de confini suddetti disiegli.
 lo non haro' ardimento di appresentare le rive intando al-
 se chiama a se alcuni agenti prin-

Kontarini 25 iyun 1611-ci il tarixli hesabatında Səfəvi şahının osmanlılarla sərhəd əraziləri yenidən boşaltdığı və “viran qoyduğu” ilə bağlı məlumatların yayıldığını qeyd edir (*havere di nuovo il Re Persiano devastato il paese*).

Venesiya baylosu həmin hesabatında Murad paşanın ordugahından qayıdan matrakçıbaşının verdiyi məlumatlar əsasında qeyd edir ki, Səfəvi şahı “hər 3 evdən bir nəfərin orduda olmasını əmr etmişdi.” Şah Abbas əraziləri boşaltmaqla bərabər, Təbriz istiqamətindəki qalaları möhkəmləndirir. Bundan əlavə, şah öz tacirlərinin Osmanlı dövlətinə səfərinin “qarşısını almışdır” və “dəfələrlə yazdığı kimi, işğal etdiyi ərazilər onda qalmayınca sülh bağlamayacağını” bildirmişdir. Matrakçıbaşı Osmanlı xəzinəsindən səfəvilərə qarşı “müharibə və ordunun ehtiyacları məqsədilə yarım milyon qızıl sekvin məbləğində pul ayrıldığı” barəsində də məlumat vermişdir.

Riferisse il sodetto Matarag Bassi rinforzarsi quella guerra gagliardamente il Re di Persia havendo d'ogni tre case ordinato per tutto lo stato suo essa un huomo in campo seco; Intendo anco da persone corrispondenti qui dello stesso Re di Persia oltre alla devastatione fatta da lui del paese, che egli habbia fortificato anco non so che torre importante verso Tebris spianandosi un colle che la potea render mal sicura onde restava quella Piazza riparta assai. Ha impedito lo stesso Re l'uscito a suoi mercanti con denari, et altro ne Paese del gran Signore confermandosi non voler trattar di pace senza il Dominio del Paese occupate conforme tante volte lo scritto. Il casna che si è acresciuto da 450 mila cecchini fino a mezo milion d'oro si inviera al campo di corti con altre provisioni da guerra con Homer Agà Capigi Bassi del Re.

Kontarini 9 iyul 1611-ci il tarixli hesabatında baş vəzir Murad paşanın qapıçılarından birinə yazdığı məktubdan bəhs edir. Murad paşa öz məktubunda yazır ki, göndərdiyi casusların gətirdikləri xəbərlər Səfəvi şahının “istədiyi şərtlərlə sülhün bağlanmayacağı” təqdirdə müharibəni davam etdirəcəyini bir daha təsdiq edir.” O, bu səbəbdən “yaxşı təchiz olunmuş böyük ordu” hazırlamağa davam edir. Murad paşa öz məktubunda tələb olunan ordu və maliyyənin gec gələcəyindən “qorxduqlarını” bildirir və hazırda “sərhəddə olan əsgərlərin maaşlarını ödəməkdə çox çətinlik çəkdiklərini” bildirir.

Et però ha fatto, et tuttavia va facendo discretion di grandissimo essercito con gran provisione, delle quali non bisogna ha venne alcun

dubbio; Et se bene ancora di quo non manchiamo alle provisioni nostre, vedemo, che dopo li bisogni; et apparechi per la guerra vanno molto tardi: temiamo perciò, che l'essercito, et li denari non giongano kn tempo, et tin hora bisognava, che ci fossero pervenuti; essendo venuto il tempo delle paghe, et in queste parti non di più far la provisione di esse, altre che anco patiamo molto per le paghe, che ci conviene dare alli soldati che sono alle frontiere.

Filza 72

Simone Kontarini 3 sentyabr 1611-ci il tarixli hesabatında Osmanlı baş vəziri və sərdarı Murad paşanın vəfat etdiyini⁸² və Nasuh paşanın yeni baş vəzir təyin edilməsi ilə bağlı məlumat verir.

Baylo 17 sentyabr 1611-ci il tarixli hesabatında Diyarbəkirdən 10 gün əvvəl gəlmiş bəzi şəxslərin verdiyi məlumatlara əsasən qeyd edir ki, baş vəzir Murad paşa vəfatından bir qədər əvvəl səfəvilərlə aparılan “sülh danışıqlarını yekunlaşdırmağa və sülh əldə etməyə yaxın idi.”

Həmin hesabatda qeyd olunur ki, Osmanlı sultanı səfəvilər tərəfindən illik 100 yük ipək və müəyyən həcmdə kəhrəbanın verilməsi və şahın “kənizdən olan oğlunun” girov kimi Osmanlı sarayına göndərilməsi şərt ilə sülh bağlamağa razılaşmışdı. Bu məqsədlə, “Sultan Süleymanın zamanında iki dövlət arasında mövcud olmuş sərhədləri təyin etmək üçün hər iki tərəfdən nümayəndələrin gediş-gəlişi nəzərdə tutulurdu.”

Alcuni huomini giunti quà dal Diarbechir in 10 giorni riferiscono oltre lo scritto come poco in prima di morire havesse Murat già primo Visire ridotta la trattatione della pace a vicina conclusione con il Re di Persia sendo che si contentava dicono quella Maestà dar per una volta sola a questo Re 100 some di seta alquante libre d'Ambra, et mandar qua per osttagio uno figliolo suo nato però d'una schiava per la qual cosa doveasi di certo mandar da ciascuna parte huomini per rinovar nel medesimo luogo di prima ove fur posti da Sultan Suliman i termini de confini d'ambi gli stati conforma le pretentioni del Re Persiano.

Baylo həmin hesabatında verilən məlumatlara görə, I Şah Abbasın 60 minlik “seçilmiş” ordusu ilə Təbrizdə olduğunu qeyd edir.

Referiscono il Persiano a Terbis con 60 mila huomini valorissimi tutti spade elette senza la gente da servitio.

⁸² Murad paşa 5 avqust 1611-ci ildə Diyarbəkirdə vəfat etmişdir.

Baylo Dərbənd istiqamətində olan “təxminən 40 minlik tatar ordusuna” başılıq edən Krım xanının osmanlıların bu il (1611-ci il - Ə.Q.) Səfəvi ərazisinə yürüş etməyəcəklərindən “dərin təəssüf hissi keçirdiyi” barəsində məlumat verir.

Kontarini 15 oktyabr 1611-ci il tarixli hesabatında sülh məsələlərinin müzakirəsi məqsədilə Səfəvi elçisi Məhəmməd bəyin Osmanlı baş vəziri Nasuh paşanın yanına gəlişi ilə bağlı məlumat verir (*Trovandosi pure anco presso a Nasuf Mehemet Bey Ambasciatore del Re di Persia*).

Kontarini 26 noyabr 1611-ci il tarixli hesabatında Nasuh paşanın “çox təcrübəli və fərasətli” Qazını Səfəvilər dövlətinə elçi göndərdiyi barədə məlumat verir.

Qualche huomo di Nasuf Generale arrivati ultimamaneti qua lo dici, et egli scrivi a Sua Maestà che non è ancora vi alcuna fermezza di lei ... haver gli mandato in Persia un suo Cadi molto esperto, sagace... com' egli dici acciocché continuando nei termini d'Amuràt, vedesse di terminano il negotio con quella quantità di sete annua, che già si di stessee pagarebbe quel Re al Gran Signore.

Kontarini 31 dekabr 1611-ci il tarixli hesabatında Nasuh paşanın öz adamları istisna olmaqla, “bütün döyüşçüləri qışlamaq üçün öz evlərinə göndərdiyini” və sülh təklifi ilə bağlı Şah Abbasdan xəbər gözlədiyini qeyd edir.

Baylo 28 yanvar 1612-ci il tarixli hesabatında Səfəvi ipəyinin Osmanlı ərazi vasitəsilə Venesiyaya ixrac yolları ilə bağlı məlumat verilir. Hesabatda qeyd olunur ki, Səfəvi ərazisində bir sıra bölgələrdə ipək yetişdirilsə də, “ən çox ipək Şirvanda becərilir.”

Filza 73

1611-1615-ci illərdə Venesiyanın İstanbuldakı baylosu olmuş Kristoforo Valiyer 7 aprel 1612-ci il tarixli hesabatında “keçən həftə” Osmanlı sarayına gələn Nasuh paşanın adamlarının verdiyi məlumatlara əsasən, Səfəvi elçisinin baş vəzirin yanına qayıtdığını bildirir. Nasuh paşa Osmanlı sultanına və Kaymakama yazdığı məktubda qeyd edirdi ki, “4 min nəfərlik yeniçəri qoşunu istisna olmaqla, digər qüvvələrin bura göndərilməsinə daha ehtiyac olmadığından, müharibə üçün xərclərə də lüzum yoxdur.”

Sono giunti anco la passato settimana huomini di Nasuf Bassà quali portano la confirmatione come l'Ambasciatore del Persiano si rittornasse già appresso il Generale per il che viene scritto da lui al Re, et al

Caimecan non dovessi più fare alcuna spesa nelle provisioni di guerra per non esser alquante necessaria altra ispeditione di genti, che di soli quattromille Giannizzeri.

Kristoforo Valiyer 19 may tarixli hesabatında baş vəzir Nasuh paşanın “Kaptan-ı dərya” Xəlil paşaya yazdığı məktubdan bəhs edir. Nasuh paşa öz məktubunda yazırdı ki, həmin ilin aprel ayının 1-də Şah Abbas tərəfindən göndərilən “ali mənəb və hörmət sahibi Qazi”⁸³ adlı Səfəvi elçisi Diyarbəkəre gəldi. O, özü ilə 300 yük ipək və müxtəlif hədiyyələr gətirmişdi.”

Anco intendar della Pace ... che alli 1 della Luna di Seffer, cioè circa la prima Aprile è gionto a noi, qui in Diarbechir l’Ambasciatore del Re di Persia, nominato Casi ..., persona tanto principale, che dal tempo del Re Sabàs in qua, non fu mai uno, più di lui grande di grado in persona, et ha portato seco a similtudine .. amco da 300 some di altra dowerse galanterie, et presenti.

Filza 74

Kristoforo Valiyer 6 oktyabr 1612-ci il tarixli hesabatında Səfəvi elçisinin “Ədirnə qapısı” vasitəsilə İstanbula gəlişi ilə bağlı məlumat verir.

L’Ambasciatore di Persia ha fatto esso ancora il suo ingresso nell città per la Porta di Andrinopoli essondosi sbarcano dalle galee a Besectas.

Baylo 25 oktyabr 1612-ci il tarixli hesabatında İstanbulda Səfəvi elçisinin “hörmətlə və təmtəraqqla” qarşılandığından bəhs edir.

Fu assignano dal Primo Visir all’Ambasciatore di Persia un serraglio nel piu conspicio, e commodo suo che fosse ... La settimana istessa baciò poi la mano a Sua Maestò sendo di qualche giorno anticipata questa atttione. La settimana istessa baciò poi la mano a Sua Maestò sendo di qualche giorno anticipata questa atttione... Fu honorano assai l’Ambasciatore di Persia nel banchetto, nel corteggio, et in ogni altra cerimonia essondosi mossi tutti li visiri dal loro luoco nell’entrar suo in Divano, et venuti per alcuni passi ad incontrarlo.

Kristoforo Valiyer 12 noyabr 1612-ci il tarixli hesabatında İstanbula yeni Səfəvi elçisinin gəldiyi barədə məlumat verir.

Baylo qeyd edir ki, həmin elçi 8 nəfərlik heyətin müşayiətində “70 gün yol gəldiklərini” bildirmişdi. Səfəvi elçisi bildirmişdi ki, Şah Abbas osmanlılara illik olaraq ödənilməli olan ipəyi “xərac” kimi deyil, “hədiyyə” kimi göndərəcəkdir. Səfəvi elçisi qeyd edirdi ki, osmanlılar sülh sazişi üzrə

⁸³ Qazi xan əl-Hüseyni nəzərdə tutulur.

sərhədləri Sultan Süleymanın dövrü ilə müqayisədə, Səfəvi ərazilərinin “bir qədər içərilərinə doğru çəkməyə çalışırlar” və bundan əlavə, müharibə zamanı “dağıdılmış Səlmas şəhəri onlara (səfəvilərə -Ə.Q.) qaytarılmalıdır.”

Arrivò la settimana passata in Costantinopoli molto improvvisamente un huomo espedito del Re di Persia all' Ambasceria suo con otto altre persone havendo fatto il viaggio in 70 giorni. Da questo si è inteso che dopo haver il suo Re occupata la città di Chiarna et Usbech Tartaro esteso le sue armi per travagliarlo mentre lo vede instiegato con tutte le forze nella guerra contra Turchi, si erano poi accomodati, et rappacificati insieme. Che esso Re non intende per alcuno modo di mandar annualmente la sede sotto nome de Tributo, ma bene con titolo di presente al Gran Signore delle quale anco pretende di essere corrisposto con altro donativo.... se bene prima era come conclusa poiche trattando Turchi di portare li confini poco piu a dentro di quelle che trovassero in tempo di Sultan Suliman, et che la città di Salamas nel Servan si distrugesse nel che si havesse a restituire loro come ricercavano l'Ambasciatore.

Kristoforo Valiyer 22 noyabr 1612-ci il tarixli hesabatında İstanbula gəlmiş 4 nəfər Səfəvi təbəəsindən⁸⁴ bəhs edir və onların I Şah Abbas tərəfindən Venesiya dojunə ünvanlanmış məktubu çatdırmaq üçün gəmi ilə Venesiyaya yola düşəcəklərini bildirir. Baylo onlarda Səfəvi şahının məktubu ilə bərabər, Osmanlı baş vəziri Nasuh Paşanın Venesiya hökumətinə ünvanlanmış tövsiyə məktubunun da olduğunu bildirir. Valiyer bundan əlavə, Səfəvi elçilərinin özləri ilə Venesiyada satmaq üçün “müəyyən həcmdə ipək və almaz apardıqlarını” da qeyd edir.

Sopra il Galeon Balbi, che con primo ben tempo deve partire da questo Porto per il suo ritorno [da] Costantinopoli si sono imbarcati quattro Persiani con alcune somme di seta, et con diversi Diamanti per transferirsi à farne esito a questa città, quali da me sono stati raccomandati al Patrone et al scrivano... Questi hanno da presentare alla Serenità Vostra una lettera del loro Rè che per quanto ho potuto sottrarre con contiene altro in sostanza che raccomandatione de loro negocij.

⁸⁴ Həmin şəxslərin Venesiyaya səfər etmiş Səfəvi elçiləri Xoca Şahsuvar və Xoca Əlaəddin Məhəmməd, həmçinin elçilik heyəti üzvləri Xoca Hidayətulla, Xoca Musa, Xoca Dərviş və Xoca Qubadın olduqları məlumdur.

**MARÇIANA
MİLLİ KİTABXANASINDA
SƏFƏVİ TARİXİNƏ
DAİR SƏNƏDLƏR⁸⁵**

⁸⁵ ©Biblioteca Nazionale Marciana.

IT. VI. 277 (5806) – Miscellanea di Viaggi, raccolti da Marin Sanuto.

(cc. 90-105). *“Prinzipao di Soltan Selim 3° Imperador di Const., turcho de stirpe de ottomani, fin al facto d’arme de Siar Sophi” (23 agosto 1514).* Osmanlı sultanı I Səlimin hakimiyyəti və onun Səfəvi şahı I İsmayıl qarşı Çaldıran döyüşü ilə bağlı məlumatlar.

(cc. 106-119). *“Relazione di Andrea Foscolo a Costantinopoli 1507-1511”.* 1507-1512-ci illərdə Venesiyanın İstanbuldakı baylosu olmuş Andrea Foskolonun Venesiya Senatına təqdim etdiyi hesabatı. Hesabatda Osmanlı dövlətinin daxili vəziyyəti ilə bərabər, onun xarici siyasəti, xüsusilə Səfəvilər dövləti ilə münasibətləri haqqında məlumatlar verilmişdir.

IT. VI. 124 (5944) – Gir. Vecchietti, Vita di G.B. Vecchietti suo fratello.

(cc. 20-27). *“Relazione di Persia del S.or Gio. Bat. Vecchietti, 1588” a Rodolfo II imp.; inc. “S. C. R. M. Havendo io dar rilazione all M. V. Del negozio trattato da me in Persia.”* Roma Papasının Səfəvilər dövlətinə göndərdiyi elçisi Covanni Battista Vekkiyettinin (1557-1619) Səfəvilər dövləti haqqında hesabatı.

IT. VI. 276 (8398) Miscellanea di storia turca e ungherese.

(cc. 24-44) *“Historia della Destruction de Mamaluchi over Cerchassi et battaglie fatte contra de loro per lo Ill.mo Sig.or Soltan Selin composta per el Cadi Lascher, diretta a uno amico in Constantinopoli, traduto de lengua turcha in lingua italiana del anno 1517 del mese d’aprile.”* Sultan Səlimin başçılıq etdiyi Osmanlı ordusunun Misir Məmlükləri üzərində qələbəindən bəhs edən əsər 1517-ci il aprel ayında türk dilindən italyan dilinə tərcümə edilmişdir. Əsərdə qısa şəkildə qızılbaşlar haqqında da məlumatlar yer almışdır.

IT. VI. 64 (6032) – Miscellenea storica.

“Relatione di M.r Vincentio degl’ Alessandri alla Signoria di Venezia delle cose da lui osservate nel Regno di Persia”. Venesiya elçisi Vinçenzo Alessandrinin 1571-ci ildə Səfəvilər dövlətinə diplomatik tapşırıqla səfəri ilə bağlı hesabatı. Həmin hesabatın redaktə olunmuş versiyaları Alberinin (Relazione, III seriya, II cildi, pp. 103-127) və Q. Berşenin (“La Repubblica di Venezia e la Persia”, Torino 1865, pp. 167-182) toplularına daxil edilmişdir.

IT. VI. 187 (6039) – Miscellenea.

(cc. 99-118) ***“Distintissimo ragguaglio de tutti gli successi della guerra fra Turchi et Persiani. Quanto ho sempre desiderato, Ser.mo Principe...”***
1578-1590-cı illər Osmanlı-Səfəvi müharibəsinin gedişi ilə bağlı Venesiya hökumətinə ünvanlanmış hesabat.

IT. VI. 365 (5957) – T. Spandugino, Storia persiana.

“Vite di Ismael, et Thomas Soffi, et Re di Persia, composte per Theodoro Spandugnino Patritio Const.no”. (cc. 22) ***“Persiya (Səfəvi-Ə.Q.) hökmdarı İsmayıl və Təhmasib Sufinin həyatı”.***

Teodoro Spandunyo Osmanlı türkləri tərəfindən İstanbulun fəthi nəticəsində Venesiyada məskunlaşmış bizanslı ailədən idi. Spandunyo Səfəvilər dövləti barəsində məlumatlarının əksəriyyətini Venesiyada gördüyü ***“Molla” (Mola)*** adlandırıdığı şəxsdən aldığı qeyd edir. O, ***“əslən Ərdəbildən olan Mollanın Venesiyada yaşadığını”*** bildirir və onun 1533-cü ildə Səfəvilər dövlətinə yürüşü ərəfəsində Osmanlı baş vəziri İbrahim paşa ilə birlikdə Hələbdə olduğunu da qeyd edir.

T.Spandunyo Səfəvilər dövlətinin qurucusu I Şah İsmayıl və oğlu Şah Təhmasibin şəxsiyyətini müsbət dəyərləndirir. Spandunyo Şah İsmayılın ***“dürüst, çox səxavətli və ədalət məsələlərində ciddi olduğunu”*** bildirməklə bərabər, şahın ***“sərvət, var-dövlət toplamadığını, əksinə xərcləməyi üstün tutduğunu”*** vurğulayırdı.

Teodoro Spandunyo italyan dilində yazdığı əsərini bir neçə dəfə redaktə etmiş və ona uzun illər ərzində yeni fəsillər əlavə etmişdir. Əsərinin ilk versiyasını 1509-cu ildə hazırlamış və onu fransız kralı XII Luisə (1498-1515) həsr etmişdir. Spandunyo əsərinin son versiyasını əlavələrlə birlikdə 1538-ci ildə bitirmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, onun əsəri ilk dəfə 1550-ci ildə çap olunmuşdur. Spandunyonun əsəri 1969-cu ildə C.Kardona tərəfindən nəşr edilmiş Venesiyalı Mikele Membrenin ***“Səyahətnamə”*** əsərinin əlavələr bölməsinə daxil edilmişdir. Teodoro Spandunyo I Şah İsmayıl və I Şah Təhmasib haqqında verdiyi məlumatların bir qismi Azərbaycan dilinə tərəfimizdən tərcümə edilərək ***“Azərbaycan Səfəvi dövlətinin diplomatiya tarixi məsələləri Venesiya arxiv sənədlərində”*** adlı əsərin əlavələr bölməsinə daxil edilmişdir (səh. 168-170).

IT. VII. 227 (7609) – Miscellenea

(cc. 21-29) ***“Discorsi del signor Giuseppe de Bastiani Malatesta sopra la impresa contra i turchi”***

XVI əsrin ikinci yarısının italyan traktatçısı Cüzeppe Bastiani Malatesta özünün “Türklərə qarşı fəaliyyət” adlı əsərində 1578-1590-cı illər Osmanlı-Səfəvi müharibəsinin “osmanlıların zəiflədilməsi” baxımından əhəmiyyətindən bəhs edir.

(cc. 30-37) ***“Lettera et discorso a favor della pace fatta con Turchi dalla Signoria di Venetia l’anno 1572”***

XVI əsr Venesiya tarixçisi və dövlət xadimi Paolo Paruta (1540-1598) “1572-ci il⁸⁶ Venesiya hökumətinin Türklərlə bağladığı sülhün lehinə məktub və müraciət” adlı əsərində digər məsələlərlə bərabər, Kipr uğrunda 1570-ci ildə başlanmış Osmanlı-Venesiya müharibəsi ilə əlaqədar Roma papası V Piyin (1566-1572) təşəbbüsü ilə yaradılmış və Avropanın bir sıra katolik dövlətlərinin daxil olduğu “Müqəddəs Liqa”nın məramı və Səfəvi hökmdarının “bu fürsətdən istifadə etməklə, Osmanlı sülaləsindən keçmişdə aldığı yaraların qisasını ala biləcəyi” (“... *il Re di Persia non fosse per lasciare questa occasione di vendicarsi antiche ingiuria ricevute dalla casa ottomana...*”) ilə bağlı mülahizələr yürüdür.

Səfəviləri osmanlılara qarşı yaradılmış ittifaqa qoşulmağa sövq etmək üçün 1571-ci ildə Səfəvi sarayına göndərilmiş Vinçenso Alessandri I Şah Təhmasib tərəfindən qəbul edilmədi. Bununla da, Səfəvi şahı Osmanlı dövləti ilə 1555-ci ildən bəri davam edən Amasya sülhünü pozmaq niyyətində olmadığını göstərmək istəyirdi.

(cc. 67-80) **Andrea Mormori. “Relatione delle feste di Costantinopoli” (per il “ritaglio”, cioè la circoncisione, del figlio del Sultano). Sono due lettere a Dionisio Contarini del 3 giugno e del 21 iyul 1582, “dalle Vigne di Pera”**

Venesiyalı Andrea Mormorinin “Konstantinopol şənliyinin hesabatı”. İki məktubdan ibarət olan hesabat 1582-ci ildə Osmanlı sultanı III Muradın (1574-1595) oğlu Şahzadə Mehmedin sünnət toyu münasibətilə təşkil

⁸⁶ Əslində, Osmanlı-Venesiya sülh müqaviləsi 1573-cü ilin martın 7-də bağlanmışdı.

olunmuş mərasim barəsində məlumat verir. Həmin şənliklərin təsvirində Səfəvi elçisi İbrahim xanın iştirakı ilə bağlı məlumatlar da yer alır.⁸⁷

IT. VII. 378 (8167) – Andrea Mustoxidi. “Spoglio autgr. Di dispacci da Costantinopoli al Senato Veneto”

(cc. 82). Venesiyanın İstanbuldakı baylolarının 1527-1574-cü illər arasında Venesiya Senatına göndərdikləri hesabatlar.

Həmin hesabatlar içərisində, xüsusilə 1558-1560-cı illərdə Venesiyanın İstanbuldakı baylosu olmuş Marino Kavallinin (bəzi arxiv sənədlərində Marin) Venesiya doju Lorenzo Priuliyə (1556-1559) 1559-cu ildə ünvanlanmış məktublarını qeyd etmək olar. Həmin məktublarda Osmanlı şahzadəsi Bəyazidin (1525-1561) Səfəvi şahı I Təhmasibə sığınması ilə bağlı geniş məlumatlar verilir.

Topluda eyni zamanda 1568-ci ildə Şahqulu Sultan Ustaclının başçılıq etdiyi Səfəvi elçiliyinin I Şah Təhmasibin məktubu və zəngin hədiyyələrlə Ədirnədəki Osmanlı sarayına gəlişi barəsində 1566-1568-ci illərdə baylo olmuş Cakomo (Yakopo) Soransonun təsviri əhəmiyyət kəsb edir.

Soransonun Səfəvi elçisinin gətirdiyi hədiyyələr barəsində verdiyi məlumatlar xüsusi maraq doğurur. Soranso qeyd edir ki, Səfəvi elçiliyinin gətirdiyi “Qurani-Kərim” nüsxələrinin üzlükləri qızıl və ləl-cəvahiratla işlənmişdi. Müsəlmanların müqəddəs kitabından əlavə, “Şahnamə”nin ən məşhur illüstrasiyalı əlyazmalarından biri olan “Şah Təhmasibin Şahnaməsi” də, 1568-ci ildə Səfəvi səfirliyi tərəfindən Sultan II Səlimə təqdim edilən xüsusi ərməğanlar arasında idi. Cakomo Soranso “Şah Təhmasibin Şahnamə”sini “259 miniatürdən ibarət olan illüstrasiyalı kitab” kimi təsvir etmişdir.

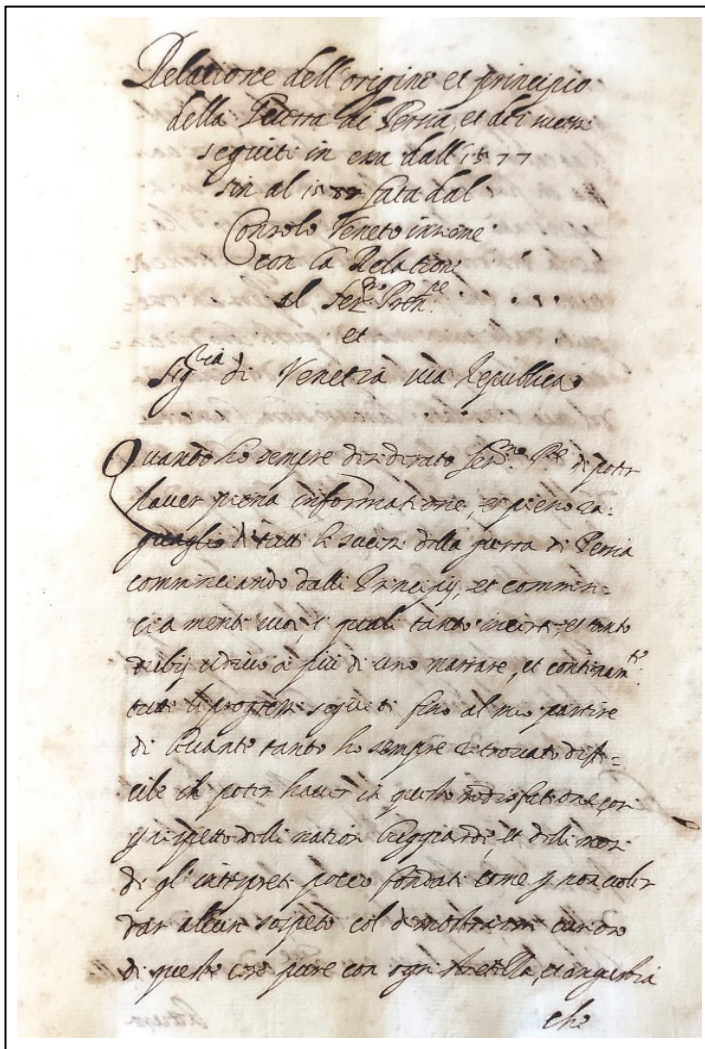
IT. VII. 934 (9013) – Relazioni diverse. “Müxtəlif hesabatlar”.

(cc. 3-26) **Vincenzo degli Alessandri, “Relatione delle cose da lui osservate nel Regno di Persia (1572)”.** 1571-ci ildə Səfəvilər dövlətində olmuş Venesiyalı diplomat Vinçenso Alessandrinin 1572-ci il tarixli hesabatı.

⁸⁷ Həmçinin bax: Nevin Özkan “Bir İtalyan Arşiv Belgesine Göre Şehzade Mehmet'in Sünnet Düğünü (1582)”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2003, Cilt: 4 Sayı: 4, s. 89 – 110.

(cc. 27-60) [Giovanni Micheli], ***“Relatione dell’origine et principio della Guerra di Persia, et dei successi seguiti in essa dall’ 1577 sin al 1584, fata dal Consolo Veneto insieme con la Relatione al Ser.mo Principe et Signoria di Venetia”***.

Venesiyanın Hələbdəki konsulu Covanni Mikelinin 1578-1590-cı illər Osmanlı-Səfəvi müharibəsinin başlanma səbəbləri və həmin münaqişənin 1584-cü ilə qədər olan gedişi ilə bağlı tərtib etdiyi hesabatı. Həmin hesabatın redaktə olunmuş versiyası Alberinin (*Relazione*, III seriya, II cild, pp. 255-294) toplusuna daxil edilmişdir.

IT. VII. 2487 (10547)- Miscellanea

(c. 56) ***“Lettera del Re di Persia alla Rep.a di Venezia, scritta in turco e persiano, tradotta da Pietro Fortis dragomanno 20 giugno 1673”***

Səfəvi şahı I Süleymanın Venesiya doju II Domeniko Kontariniyə (1659-1675) “türk və farsca yazılmış” məktubunun venesiyalı mütərcim Pyetro Fortis tərəfindən 20 iyun 1673-cü il tarixində tərcümə edilmiş mətni. İtalyan tarixçisi Qulyelmo Berşe qeyd edir ki, 1673-cü il 20 iyul tarixində iki domenikan⁸⁸ rahibi (Maria di San Covanni və Antonio di San Nazaro) Səfəvi şahı I Süleymanın (1666-1694) məktubunu Venesiya Kollegiyasında təqdim etdilər və şahın Venesiya Respublikasına olan “ehtiramını və dostluq niyyətini türk dilində (*in idioma turco*) ifadə etdilər”.⁸⁹

IT. VII. 884 (8583)- Relazioni di Francia ecc. “Fransa və digər mövzularda hesabatlar”

II.(cc. 58) ***Giovanni Michiel console in Soria, “Relazione della guerra tra il Turco e i Persiani”, 1586”***. Venesiyanın Suriyadakı konsulu Covanni Mikelin 1578-1590-cı illər Osmanlı-Səfəvi müharibəsinin gedişi ilə bağlı 1586-cı il tarixli hesabatı. Həmin hesabatın redaktə olunmuş versiyası Alberinin (*Relazione*, III seriya, II cild, pp. 255-294) toplusuna daxil edilmişdir.

IT. VII. 2593 (12485) – Bernardo Navagero, Relazione di Costantinopoli, 1553 (cc. 18 n.n.).

1550-1552-ci illərdə Venesiyanın İstanbuldakı baylosu olmuş Bernardo Navaqeronun 1553-cü il tarixli hesabatı.

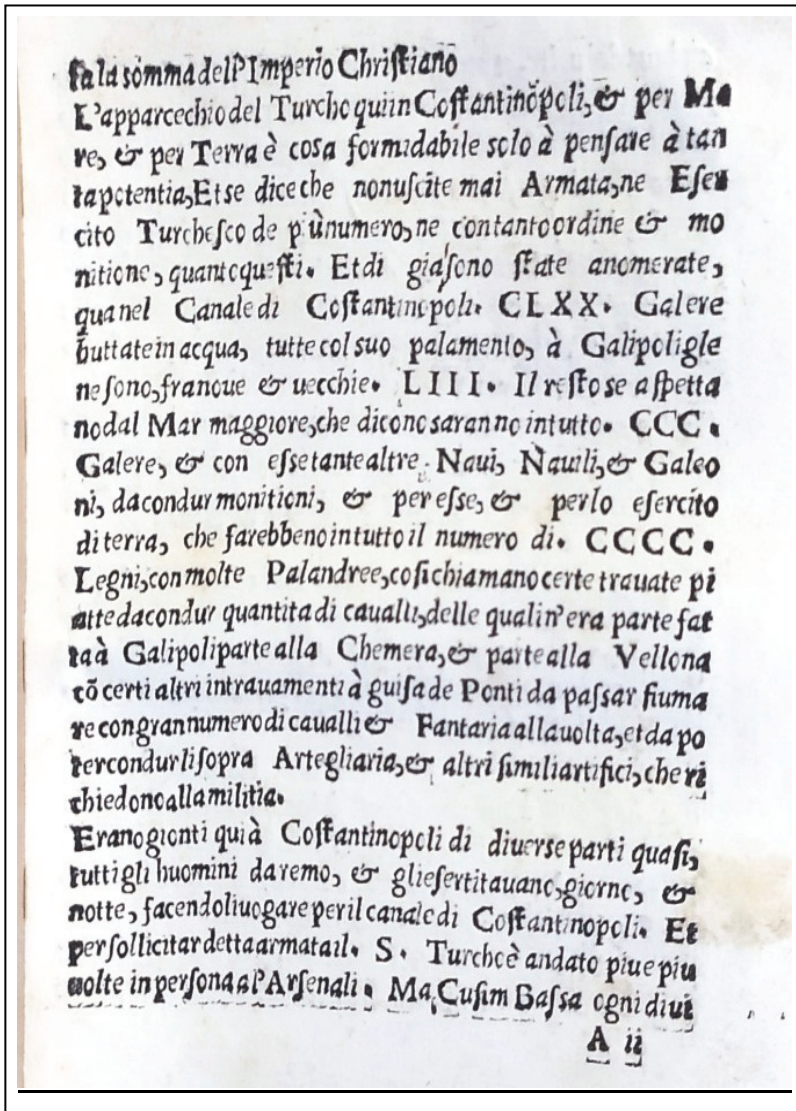
⁸⁸ XIII əsrdə Fransada meydana çıxmış katolik dini təriqəti.

⁸⁹ Berchet Guglielmo (ed.). *La Repubblica di Venezia e la Persia*, Torino, G.B. Paravia e comp., 1865. p. 53.

IT. VII. 2088 (=8297) Miscellanea

“La gran rotta delo exercitio del S. Turcho, fatta da le gente del Sophy in Persia. E la presa del thesoro del Turcho, con le damiselle del suo seraglio, diretto alla nobil Città de Thauris, in Persia”

Səfəvilərin osmanlılar üzərində qələbəsiindən bəhs edən əsər. Əsərin mətnindən 1533-1535-ci illərdə Osmanlı hökmdarı Sultan Süleymanın “İraqeyn səfəri” ərzində Təbriz ətrafında osmanlılar və qızılbaşlar arasında baş vermiş döyüş və onun nəticələri ilə bağlı məlumatlar verilir.

IT. VII. 390 (=8872) Copialettere di Marcantonio Barbaro

1568-1574-cü illərdə Venesiyanın İstanbuldakı baylosu olmuş Markantonio Barbaronun Venesiya Senatına göndərdiyi hesabatlarda Səfəvilər dövləti ilə bağlı məlumatlar da yer alır. Markantonio Barbaro 25 iyun 1569-cu il tarixli hesabatında Ərzurumdan gələn çavuşların verdikləri məlumatlara əsaslanaraq, I Şah Təhmasibin vəfatı haqqında məlumat verir.

Questa settimana sono gionti qui alcuni chiausi venuti d'Ésdron dalli confini di Persia; li quali... confermano quella nova, che scrissi già a Vostra Serenissima, della morte del vecchio Soffi.

Lakin baylo özünün 9 iyul 1569-cu il tarixli hesabatında I Şah Təhmasibin “ölüm xəbərinin doğru olmadığını” bildirir. Baylo əldə etdiyi məlumatlara əsasən, bununla belə, Səfəvi hökmdarının “dövləti idarə edə bilmədiyindən”, idarəçiliyi böyük oğluna (*figliolo primogenito*) verdiyini qeyd edir.

Baylo 18 sentyabr 1569-cu il tarixli hesabatında sonradan Fransaya elçi kimi göndəriləcək Mahmud bəyə əsaslanaraq Səfəvi sarayından gələn 2 casusun məlumatlarına görə, I Şah Təhmasibin vəfat etmədiyini və “yalnız qocalığına görə idarəçiliyi həyata keçirə bilmədiyi” ilə bağlı məlumatlar verir.⁹⁰ Markantonio Barbaro eyni zamanda Səfəvi casuslarının Şah Təhmasibin mühüm əmirlərindən birinin Məkkəyə gedərkən öldürülməsindən də bəhs edir.⁹¹

⁹⁰ Şah Təhmasibin vəfatı ilə bağlı yanlış məlumatlara sonrakı illərə aid baylo hesabatlarında da rast gəlinir. Belə ki, 1572-ci ildən 1576-cı ilə qədər, yəni dörd il ərzində, Venesiya bayloları 3 dəfə I Şah Təhmasibin vəfatı barəsində məlumat vermişdilər. Ola bilsin ki, hakimiyyətinin son illərində şahın xəstəliyi və uzun müddət xalq arasında görünməməsi onun ölümü ilə bağlı bir sıra şayiələrə əsaslanan və təsdiqlənməmiş xəbərlərin yayılmasına gətirib çıxarmışdı.

⁹¹ “Tarix-i aləm aray-i Abbasi”nin mətnindən həcc yolunda öldürülən həmin şəxsin vəkilüssəltənə Məsum bəy Səfəvi olduğu aydınlaşır. İsgəndər bəy Münşi. *Tarix-i aləmarə-yi Abbasi*, I cild, s. 341.

IT. VII. 882 (=8505)

“1535 Die 14. juio Espositione de persona fededegna del viaggio fatto al campo del Gran Signor verso la Babylonia”

Anonim müəllifin Sultan Süleymanın “İraqeyn yürüşü” zamanı Osmanlı ordugahına səfəri ilə bağlı 14 iyul 1535-cil il tarixli qeydləri. Hesabatda 1532-1535-ci illər Osmanlı-Səfəvi müharibəsinin səbəbləri və gedişi ilə bağlı məlumatlar öz əksini tapmışdır.

“Descrizione dell'Imperio Turchesco del Reverendissimo Monseigneur Maffio Venier, Arcivescovo di Corfu”

Korfunun arxiyepiskopu Maffio Veniyerin (1550-1586) Osmanlı imperiyası ilə bağlı əsəri. Əsərdə osmanlılarla bərabər, səfəvilər haqqında da məlumatlar verilir.

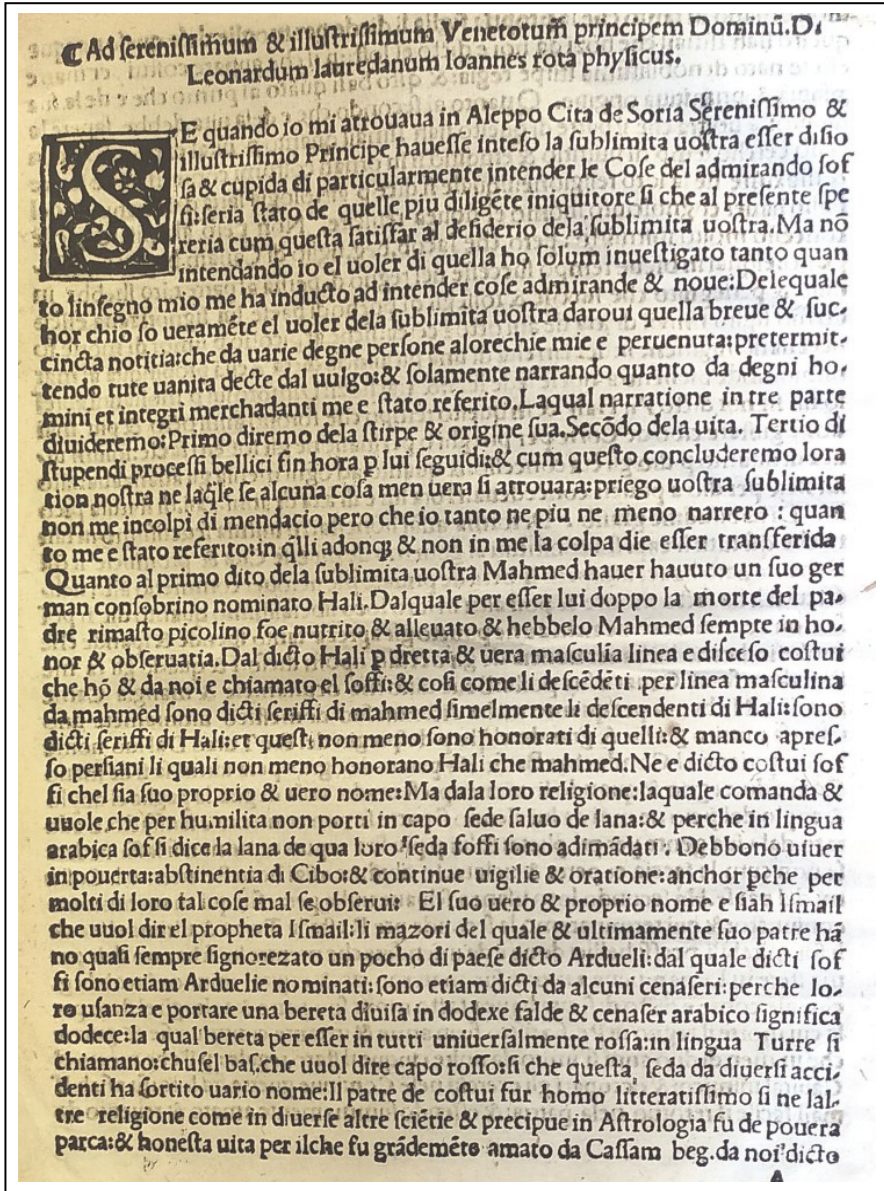
“Relatione di Costantinopoli di Mons. Gio. Franco Moresini che fu poi cardinale, ritornato di Bailo da Sultan Amurat, Signore Turchi, l' anno 1581”⁹²

1582-1585-ci illərdə Venesiyanın İstanbuldakı baylosu olmuş Covanni Françesko Morozininin hesabatı.

⁹² Sənəddə 1581-ci il göstərilsə də, düzgün tarix 1584-cü il olmalıdır, çünki Morozini 1582-1585-ci illərdə Venesiyanın İstanbuldakı baylosu vəzifəsini daşımışdır.

Miscellanea 2524***“Ad serenissimum Venetorum principem Leonardum Lauredanum Ioannes Rota physicus”***

Venesiyalı həkim Covanni Rota 1504-cü ildə Hələbə səfəri ərzində I Şah İsmayıl və qızılbaşlar haqqında topladığı məlumatlar əsasında tərtib etdiyi hesabatı.

Covanni Rota tərtib etdiyi hesabatı indiki Yunanıstan ərazisində yerləşən Nafplion şəhərinə qayıtdıqdan sonra Venesiya doju Leonardo Loredana (1501-1521) məktub şəklində yollamışdı. Həmin hesabatın tərtib olunma tarixi dəqiq məlum olmasa da, əsərin mətnindən onun təxminən 1506-1507-ci illərdə yazıldığını güman etmək olar.

Rotanın ilk dəfə 1508-cü ildə nəşr edilən “La Vita del Sophi” (“Sofinin həyatı”) adı ilə tanınan əsərindən sonralar geniş istifadə edilməyə başlandı və onun əsəri alman və fransız dillərinə tərcümə edildi.

Rota “Heydəri tacı” barədə də məlumat verir. Onun yazdığına görə, İsmayılın tərəfdarları – “sufilər başlarına 12 hissədən ibarət papaq qoyurdular və bu papağın rəngi qırmızı olduğuna görə, onları türk dilində Qızılbaş (*Chuselbasche*) adlandırırlar.”

Perche loro usanza e portare una bereta divisa in dodexe falde & cenafer arabico significa dodece: la qual bereta per esser in tutti universalmente rossa: in lingua Turce si chiamano: chuselbasche, che vuol dire capo rosso...

Teodoro Spandunyo özünün “İsmayıl və Təhmasib Sufinin həyatı” adlı əsərində Şah İsmayılın şəxsiyyətini və “Heydəri tacını” təsvir edərkən Rotanın verdiyi məlumatlardan istifadə etdiyi aydın olur.

Şah İsmayılın şəxsiyyətini müsbət yöndən qiymətləndirən Rota şahın ədalət məsələlərində ciddi olduğunu, “təbələlərinin mallarını ələ keçirən məmurları ağır şəkildə cəzalandırdığını” bildirməklə bərabər, onun pul və var-dövlət toplamadığını, əksinə səxavətli olduğunu və “xərcləməyi üstün tutduğunu” vurğulayırdı.

Rota Şah İsmayılın ordusunun “muzdlulardan deyil, könüllülərdən təşkil olduğunu” qeyd edir və “qarşılarını alanlar və onlara maneəçilik törədənlər olmazsa, Asiyanın⁹³ bir çox yerindən olan və onunla eyni inancı paylaşan insanların arvad və uşaqları ilə ona qoşulmağa gəldiklərini” bildirir. Bir qədər inandırıcı olmasa da, Rota Şah İsmayılın ordusunda 410 min döyüşçünün olduğunu və bunlardan 100 min nəfərin yaxşı silahlanmış süvarilər olduğunu qeyd edir.

⁹³ Anadolunun.

IT. VII. 1084 (=8521)***“Alvise Contarini al Senato”***

Venesiyanın İstanbuldakı baylosu Alvize Kontarininin Senata göndərdiyi hesabatlar. Həmin hesabatlarda Osmanlı-Səfəvi münasibətləri ilə bağlı məlumatlar da yer alır.

IT. VII, 1193 (=8883)***“Lettere dei consoli veneti al bailo”***

Venesiyanın Hələbdəki konsulu Nikolo Foskolonun Venesiyanın İstanbuldakı baylosuna məktubları. Nikolo Foscolo 11 may 1639 - cu il tarixli məktubunda Səfəvi-Osmanlı müharibəsi; 12 noyabr 1639 - cu il tarixli məktubunda Səfəvi elçisinin Osmanlı sultanına təqdim etmək üçün hədiyyələr gətirdiyi; və 20 Aprel 1640-cı il tarixli məktubda Səfəvi şahının vəfatı ilə bağlı məlumatların təsdiqlənmədiyi ilə bağlı məlumat verir.

IT. XI, 28 (=6790)***“Sommario della relatione di Costantinopoli di Matteo Zanni del 1591”***

1591-1594-cü illərdə Venesiyanın İstanbuldakı baylosu olmuş Matteo Zanenin 1591-ci il tarixli hesabatının xülasəsi. Xülasədə Osmanlı-Səfəvi münasibətləri ilə bağlı məlumatlar da verilmişdir.

IT. VII, 1088 (=8525)***“Alvise Contarini al Senato”***

Venesiyanın İstanbuldakı baylosu Alvize Kontarininin Senata göndərdiyi hesabatlar.

14 aprel 1640-cı il tarixli hesabatda qeyd olunur ki, Səfəvi sarayına göndərilmiş Osmanlı elçisi yeni Osmanlı hökmdarının (Sultan I İbrahim-Ə.Q.) iki dövlət arasında imzalanmış sülhə sadıq olduğunu Səfəvi hökmdarına çatdırmalı idi və “hakimiyyət dəyişikliyi çətin ki, sülhün müddələrinin dəyişilməsinə gətirib çıxarsın”. Kontarini eyni zamanda qeyd edir ki, səfəvilər İrəvan ətrafı ərazilərdə mövqelərini boşaltmaq əvəzinə, həmin mövqələrdə öz hərbi qüvvələrini artırırdılar.

All' Ambasciatore di questa Porta che con il Persiano fu espedito in Persia come a suo tempo avvisai si sono mandate lettere del nuovo Re confirmative per apunto quelle del deffonto, et ordinatori, che proseguiva il suo camino nel quale per la mutatione di Re haveva fatto altro tutto questo dichiara il desiderio, che si tiene della Pace con quella Parte, et il dubio, che la mutatione apunto del Re posse alterarla...

18 aprel 1640-cı il tarixli hesabatında, Alvize Kontarini İraqdan gələn çaparin məlumatına əsasən Osmanlı baş vəzirinin⁹⁴ Səfəvi hökmdarı Şah Səfinin vəfatı xəbərindən bəhs etdiyini qeyd edir. Həmin məlumata görə, Şah Səfinin “biri 4, digəri isə səkkiz yaşlı varisi qalmışdır və sonuncu taxta sahib olmuşdur.”

Ho anche abbracciato questo occasione per aggionger all Vostra Serenita come il giorno doppo espeditione ultima e capitato di Babilonia un messo espersso doppo il quale il primo Visir ha publicato, che fosse suguite la morte di Seffi Re di Persia, il quale habbi lasciato due figlioli uno di quatto l'altro di sett' Anni e questo assonto alla Corona. Ha soggiunto come il Bassà di Babilonia con questo aviso gli avennava di haver inbeco come vicesse in opinione dei Maggiorachi di quel Regno di proseguir la Pace già abozzata tra questo, e questo Re avanti, che amendere morissero.

Kontarini 4 may 1640-cı il tarixli hesabatında sərhəd bölgələrindən gələn məktublar əsasında Şah Səfinin “ölüm xəbərinin təsdiqini tapmadığı” bərasində məlumat verir və bunun Osmanlı baş vəzirinin “uydurması” olduğunu bildirir.

La morte del Re di Persia non sia verificata, sono venute lettere da piu parti dei confini che non ne portano rincontri; si crede che la publicatione già seguita sia stato artificio del primo Visier come accennai per capir le novità seguite in Babilonia, cosi di qualche colleccatione nelle Militie come di gran mancamento di Visier, per rimedio de quali disordini fu espedito questo tal Recep suo favorito.

Kontarini 13 iyun 1640-cı il tarixli hesabatında Səfəvilər dövlətinə göndərilmiş Osmanlı elçisinin geri qayıtdığını və onun verdiyi məlumatları əsasən, Səfəvi şahının “sağ və salamat” olduğunu bildirir.

Kontarini qeyd edir ki, Van bəylərbəyinin verdiyi məlumatlara əsasən, qızılbaşlar “son sülhün (“Qəsri Şirin” sülhü-Ə.Q.) şərtlərinə zidd olaraq, İrəvan ətrafında top tökülməsi və Van və İrəvan arasındakı ərəzilərdə çoxlu sayda işçilərin iştirakı ilə movqelərin möhkəmləndirilməsi işləri ilə məşğuldurlar”. Kontarini bütün bu xəbərlərə görə “Van və ətraf sərhəd bölgələrin müdafiəsinin gücləndirilməsi məqsədilə 2 min yeniçərinin həmin ərəzilərə göndərildiyini” qeyd edir. Kontarininin məlumatlarından Osmanlı baş vəzirinin “sülhə qarşı olduğu” aydınlaşır.

⁹⁴ Kəmankeş Qara Mustafa Paşa.

non sarebbe ne accelerato, ne fermato, ma che
 questa poca dilazione procedeva dalla morte
 del Re, e dalla nascita insieme di nuovo
 le lettere venenziali. Replicò il Viceré
 queste tutte sono ragioni, che sò publiche
 il Bailo, le quali fino à certo tempo hanno
 dell'agacchia, ma in così longa dilazione,
 conosci, che sono Bugie, perche anche l'
 Amb. di Polonia era in viaggio quando leg-
 ge la morte del Re, e non dimeno ha sem-
 pre perseguito, e le lettere riformate per il
 nuovo Re, gli sono pervenute per cammino.
 Anche il nostro Amb. ch'andava in Persia
 ha fatto il mesmo, et io in 15 giorni gli ho
 rimesso le lettere mutate, et non deve
 esser alla corte di quel Re, ma del Bailo
 è tanto, che si dice, che sia partito di Ven.
 e pure non si ode, che pronti auanti ordini
 che si è della malizia. L'Arauca dice
 d'haver replicato, che le cose della Rep.
 andavano un poco più lunghe di quelle de
 l'altre Principi, che intendeva come il

Si conferma, che arrivato L'Ambasciator Turco poche giornate lontano da Casbin dove al presente si trova il Re di Persia vivo e sano, e non morto habbi fatto fermar il detto Ambasciator senza premetter che egli s'avanze... Nel medesimo tempo il Bassà di Van et altri confinanti servirono, che assai numerosi apparicano tal volta li Persiani in quei contorni, che in Revan faccino fonder quantità d'Artiglieria grossa, et che con molti operarij fortifichino un tal luoco tra Van, et Revan, che in contra dell ultima Pace fù, et doveva pr sempre restar demolito. Sopra questi avisi si sono di quà espediti due milla Gianizzeri per rinforzo del presidio di Van, et mandati altri ordini per la buona custodia de Confini, volendosi veder prima quello, che Persiani faranno. Il primo Visier, imparticolare è gelosio di questo negocio, cosi per haver egli conclusa l'ultima Pace, che pare hora potessi rivocar in dubio, come perche facendo Persiani qualche motivo toccherà a lui alontanarsi dal re per commandar all'escercito, et allontanato precipitare come sempre à seguito in casi simili.

Kontarini 13 oktyabr 1640-cı il tarixli hesabatında Səfəvi baş vəziri Rüstəm xanın⁹⁵ Osmanlı baş vəzirinə məktub yazdığını qeyd edir. Kontarini Osmanlı baş vəzirinin “müharibəyə meyli olduğunu” bildirirək, Səfəvilər dövləti ilə sərhəd ərazilərə 40 minlik qoşunun cəmləşdiyini qeyd edir.

Rusten cam primo Visier di Persia ha scritto a questo Visier grande, com' era arrivato l'Ambasciator Turco, che si preparava l'Ambasciator grande per espedir a questa Porta, et Che sicedeva la Pace già accordata con Sultan Morat, con altre forme simili tutte di buona intentione. Ma perche queste non sono state accompagnate da lettere del Ambasciatore Turco, ne manco da rincontri perche dimostrano apparati corrispondenti alle lettere scritte si suppone, per adormentare, per questo in gran maniera si sono acresciuti li sospetti di questa parte a segno che delle militie di Aleppo, Damasco, et altre parti dell Asia si sono commandati 40 milla huomeni verso quei confini, et di qua ancora Maxut destinato Bassà di Diarberchir come scrivi ha condotto seco qualche numero di Militie con certezza, ch' egli sarà primo Visir in campo, mentre questo con titolo anche di Caimecan non vuole per modo alcuno vostarsi dal Re, e maneggerà l' arme ò contro li Persiani se ne daranno mottivo.

⁹⁵ Kontarini burada yanlışlığa yol vermişdir. Həmin dövrdə Səfəvi baş vəziri “Sarı Tağı” kimi tanınmış Mirzə Məhəmməd Tağı idi. Rüstəm xan isə *sipahsalar* idi.

Kontarini 10 noyabr 1640-cı il tarixli hesabatında Səfəvilər dövlətinə göndərilmiş Osmanlı elçisi Mehmed Ağanın⁹⁶ məktubuna istinadən qeyd edir ki, Səfəvi hökmdarı sülhün davam etdirilməsi ilə bağlı “qərarlı olduğunu” bəyan etmiş və Osmanlı sarayına göndərilmək üçün öz elçisini⁹⁷ təyin etmişdir.

Kontarini yazır ki, Osmanlı elçisinə görə, qızılbaşların “gizli planlarının qarşısını almaq məqsədilə” Səfəvilər dövləti ilə sərhədlər möhkəmləndirilməlidir, “belə ki, onları silah gücünə sülh yoluna gətirmək daha asandır.”

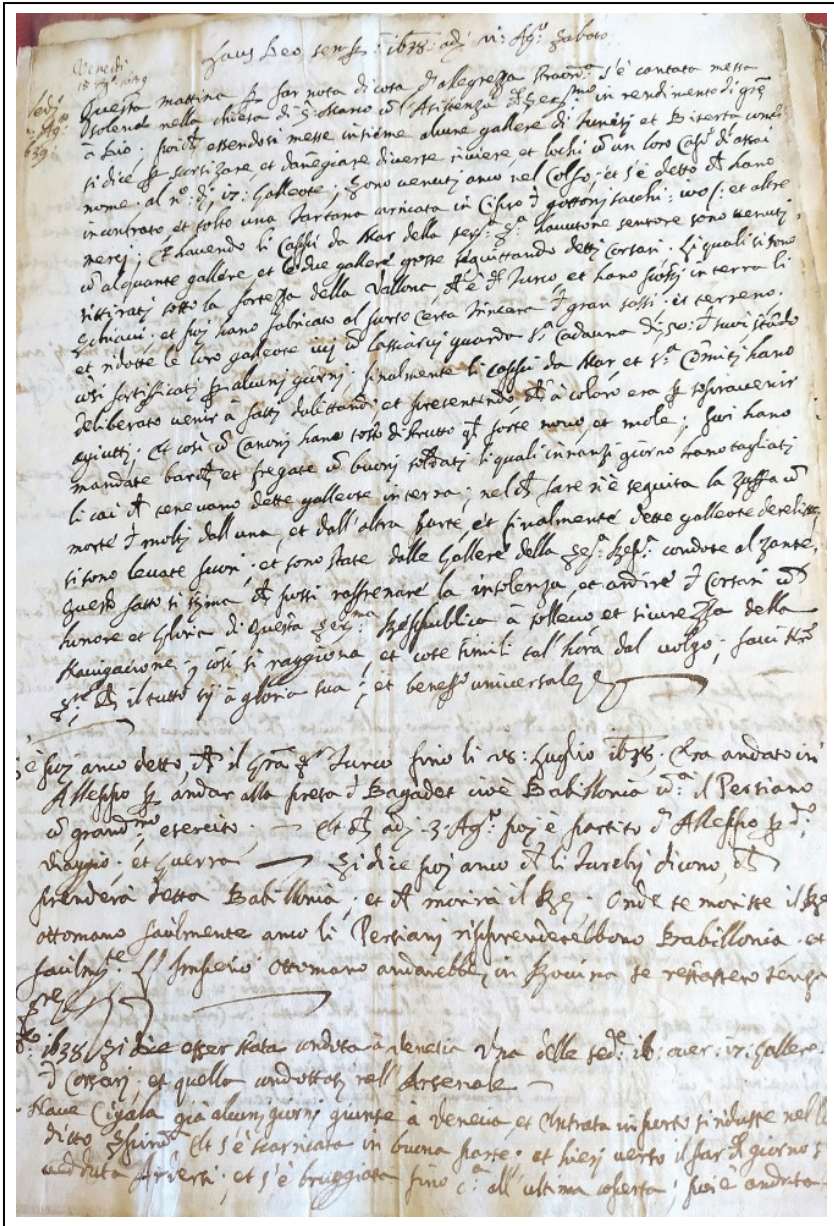
Mehemet Aga Ambasciatore questa Porta a quella di Persia ha finalmente scritto qui, come in quell Re ... va desiderio di continuar la Pace gran stabilita dopo il successo di Babilonia con la casa Ottomana, e che a questo effetto haveva nominato con tal Hebraim Kam per Ambasciatore grande a questa Porta per giurarla soggiunge pero il medesimo Ambasciatore, che da conto di Persiani non si commettevano nel medesimo tempo anche gli apparati da Guerra, i quali dovevano riuscire tanto piu gelosi quanto, che li Persiani s'erano gia accordati con l'Usbech, et altri Re d' India da quali havevano prima la Guerra à suggestione in gran parte degli Ottomani. Raccorda perciò esso Ambasciatore, che da questa parte non si lascino i franchi dissoperti, ma che si rinforzino i Confini, cosi per reprimer qualche occulto disegno, che li Persiani havessero come per indurle col timor del Arme vicine piu facilmente alla Pace ancora. Occasionalmente avisi di Pace ma circonsoscati di apparati di Guerra congiunti massime col non intendesi, che il medesima Ambasciator Ottomano resti libero, e possi a suo piacer ritornare hanno accresciuto anze le sospetti della Guerra che le speranza della Pace, di modo che niente rallentati anzi conformati ci sono gli ordini per il rinforzo dei Confini, e questo non solo per le gelosie di persia, ma per quelle ancora di qualche Ottomano principale, che commanda à quei Confini come di tutto io Contarini a suo tempo riverentente avisai.

⁹⁶ Həməzəpaşazadə Mehmed Ağə.

⁹⁷ Burada söhbət Səfəvi elçisi, Bərdə hakimi İbrahim xan İyirmidörd-Qacardan gedir.

IT. VII. 1847 (=9617)

1638-1640-cı illərdə Səfəvi-Osmanlı münasibətləri ilə bağlı bəzi məlumatların yer aldığı hesabatlar.

Dr. Ahmad Guliyev

Catalogue of documents preserved in the State Archives of Venice and the National Library of Marciana on Safavid history

SUMMARY

Scholars are increasingly appreciating the importance of Venetian archival sources for the study of the Safavid history. Therefore, identifying, cataloging and studying the archival documents related to the Safavid history preserved in the State Archives of Venice and the National Library of Marciana is one of the urgent issues facing the historical science in Azerbaijan.

Information concerning the Safavids could be found in various fonds of the Venetian Archives, including *Collegio, Documenti Persia; Collegio, Esposizioni principi; Collegio, Relazione; Collegio, Risposte di Dentro; Senato, Dispacci ambasciatori Costantinopoli; Senato, Deliberazioni Costantinopoli; Consiglio di Dieci, Deliberazioni; Lettere e scritture turchesche; Cinque Savi alla Mercanzia, etc.*

Documenti Persia includes correspondence between Venetian and Safavid rulers. The records of the reception of the Safavid envoys at the Venetian Collegio are found in the collections of documents called *Esposizioni principi*.

Relatively extensive information on the Safavid state, especially the Ottoman-Safavid relations, can be found in the collections of *Dispacci ambasciatori Costantinopoli*, which includes reports regularly sent by the permanent diplomatic representatives (*baili*) of Venice in Istanbul. Since there was no Venetian diplomats in the Safavid capital, the Venetian baili in Istanbul were regularly tasked with collecting a wide range of information on Ottomans' archival in the East and communicating it to the Senate, as a part of the periodic reports (*dispacci*), which devoted particular attention to the Safavid-related issues. Ambassadors were expected to send periodic reports back to the Senate on a regular basis.

Information on Safavids was considered sensitive and due to this nature, in most cases, it constituted a part of the dispatches written in cipher to make the content impossible to read if intercepted. Another factor that made the baili's position particularly important was the lack of a constant and reliable network of informants and collaborators on-site.

Therefore, for information on Safavids the Serenissima Republic depended primarily on the reports she received from her permanent representative in the Ottoman capital.

Baili's job was not limited to gathering and transmitting, in most cases, they made attempts to process the information on Safavid-related issues and validate it by collating all relevant data. Venetian baili obtained information on Safavids from a variety of sources. The information frequently came directly from Ottoman government sources, including both members of the Imperial Council, as well as low-ranking civil and military officials.

Archival collections, including *Cinque Savi alla Mercanzia*, *Savi all'eresia* (Santo Ufficio) and *Il libretto dei contratti turcheschi di Zuane Zacra sensale* (*The register of transactions of the Venetian broker Zuane Zacra*) gives scanty but important information about the activities of Safavid merchants in Venice.

This book was published within the framework of the project "*Compilation and publication of the catalog of documents stored in the archives and libraries of Venice related to the history of the Azerbaijan Safavid state*" implemented with the financial support of the Agency for State Support to Non-Governmental Organizations of the Republic of Azerbaijan.

The book is dedicated to the 500th anniversary of the death of Shah Ismail I, the founder of the Safavid state, and the 510th anniversary of the birth of his successor Shah Tahmasp I.

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
VENESİYA DÖVLƏT ARXİVİNDƏ SƏFƏVİ TARİXİNƏ DAİR SAXLANILAN SƏNƏDLƏR.....	8
MARÇİANA MİLLİ KİTABXANASINDA SƏFƏVİ TARİXİNƏ DAİR SƏNƏDLƏR	107
SUMMARY.....	125

**SƏFƏVİ TARİXİNƏ DAİR VENESİYA DÖVLƏT ARXIVİ VƏ
MARÇİANA MİLLİ KİTABXANASINDA SAXLANILAN
SƏNƏDLƏRİN KATALOQU**

Format 70x100 ¹/₁₆. Ofset çapı.
F.ç.v. 8. Tiraj 100.

"Ocaq" nəşriyyat-poliqrafiya MMC